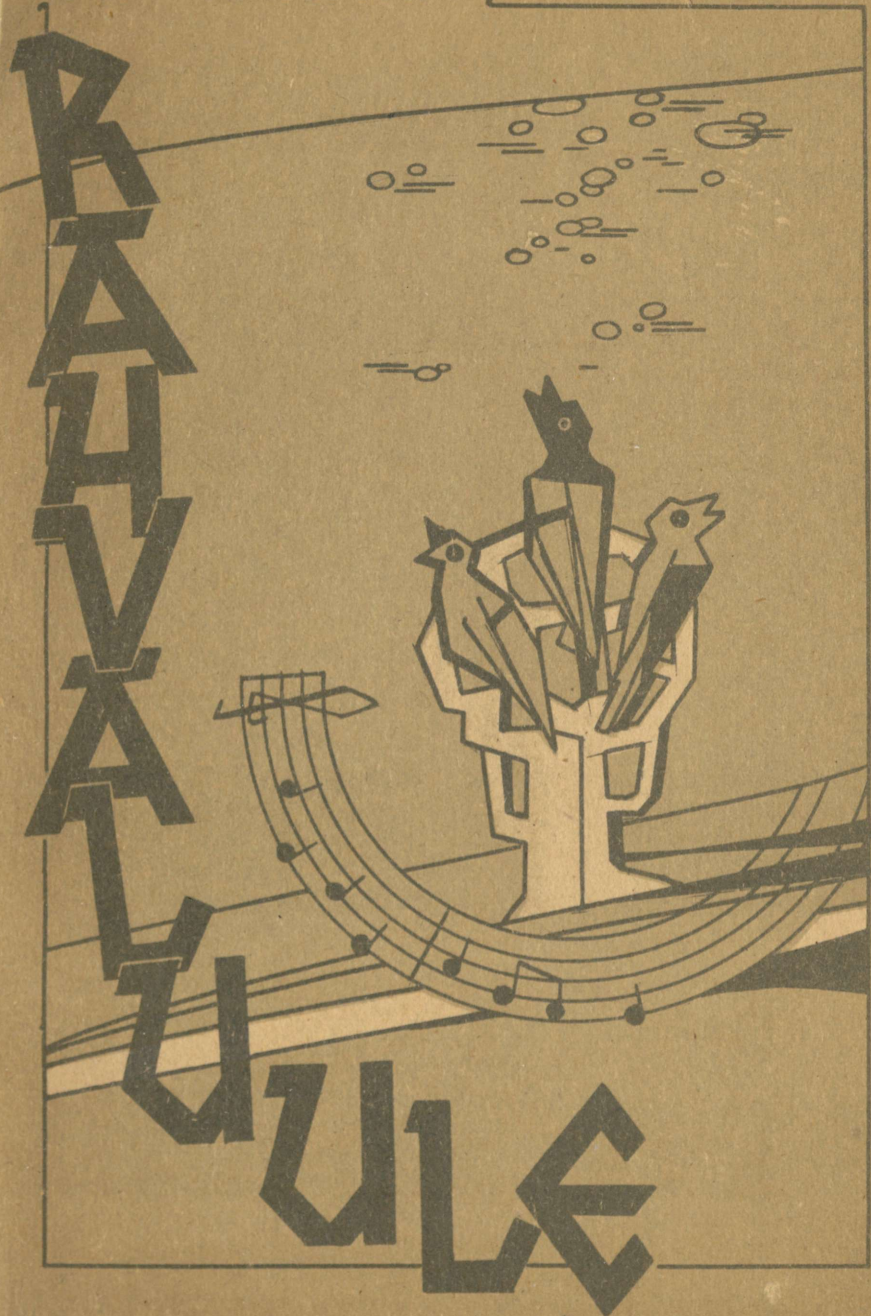

VÄLIPRAKTIKA

TARTU RIIGLIK ÜLIKOO

A

A-25093 III

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

U. Kolk ja E. Laugaste

RAHVALUULE VÄLIPRAKTIKA

Tartu 1963

Тартуский государственный университет
ЭССР, Тарту, ул. Юликооли, 18

У. Коляк и Э. Лаугасте

ФОЛЬКЛОРНАЯ ПРАКТИКА

На эстонском языке

Vastutav toimetaja K. Taev

Korrektor E. Võhandu

=====

TRÜ rotaprint 1963. Trükipoognaid 8.

Arvutuspoognaid 6,5. Trükiarv 400.

MB 08772. Tell. nr. 901.

Hind 18 kop.

2

131886

Säilitada pärandit ei tähenda sugugi pärandiga piirduda (Lenin).

E e l m ä r k u s .

Tartu Riikliku Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri ligemate aastate töökavas on koostada metoodiline käsiraamat "Praktilised tööd rahvaluule alalt", kus leiduvad järgmised peatükid:

A. Arhiivipraktika.

1. Eesti rahvaluule käsikirjalised ainekogud.
2. Töötamine tekstiga.
3. Tekstide publitseerimine.
4. Väljavõtted ainekogudest ja materjali korraldamine teaduslikuks tööks.

B. Välipraktika.

1. Rahvaluule kogumise metoodika.
2. Küsitluskava.

C. Bibliograafia.

Bibliograafilised abivahendid ja nende kasutamine.

D. Lühike ülevaade eesti rahvaluulekirjandusest.

Lisa.

Mõned väljavõtted kogumistöö päevikuist ja välitöö kirjeldustest.

Käesolev brošüür on seega koostamisele võetud käsiraamatu üks peatükk. Selle väljaandmisele asumine esijärjekor-

ras on tingitud vajadusest suvisele menetluspraktikale siirdujaile juba nüüd kätte anda. Teised peatükid lubavad oodata. Rahvaluule kogumisega tuleb üliõpilastel tegelda kaheks liinis: õppepraktika on ette nähtud I ja IV kursusele, teised üliõpilased saavad osa võtta ekspeditsioonilistest tööst.

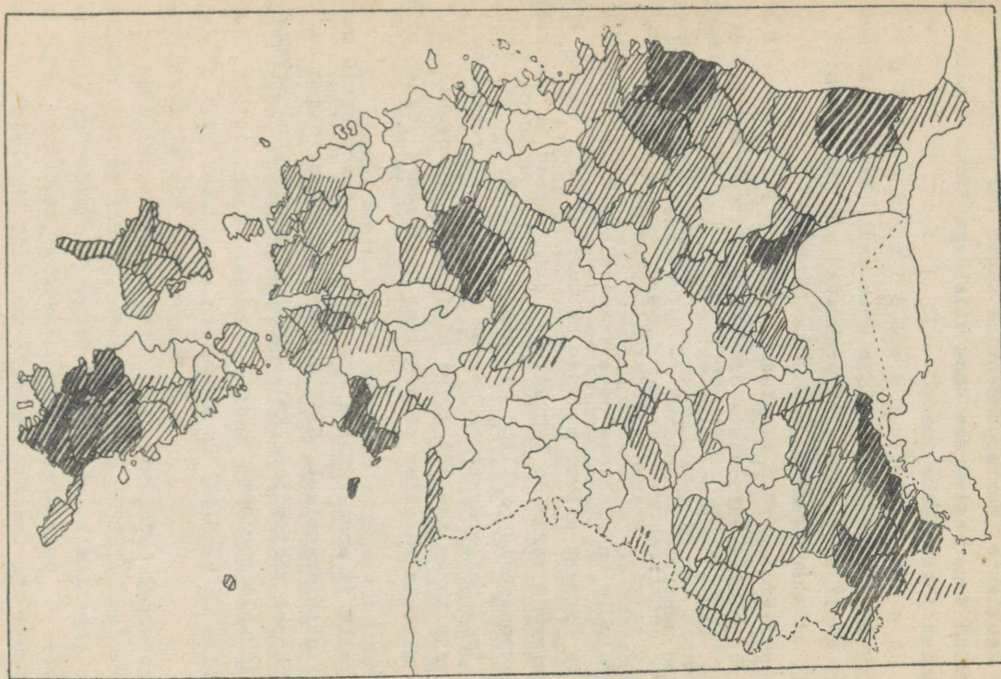
Rahvaluule kogumine on teaduslik töö. Siin peab teadma, mida ja kuidas koguda. Peab teadma, keda uurimisobjektiks valida, mida temalt küsida ning mida kirja panna, kuidas saadud andmeid kontrollida ning millised andmed juurde lisada. Üliõpilane läheb tööle teadlikult, olles saanud nõuetekohase teoreetilise ettevalmistuse. Töös selgub tegijale rahvahulkade loomung selles keskkonnas, milles ta on tekkinud, selgub ühtlasi, millistel tingimustel ta seal püsib ning koguni levib ja milline osa on tal rahva teadvuses. Koos rahva loomunguga õpime loomulikult ka loojat ennast tundma, õpime nägema ja mõistma muutusi, mis tekivad pidevalt tootmises ja peegelduvad pealisehituses.

Ekspeditsiooniliste ja praktiliste tööde nõuetes on mõningaid erinevusi. Ekspeditsioonidel nõutakse muljetepäevikut ainult grupijuhilt, ligemat kirjeldust selle kohta, kuidas koha peal töö toimus, milliseid muljeid saadi ülesannete täitmisel, iseloomustust nende kohta, kellelt materjale koguti, milliste tööd soodustavate või takistavate teguritega kokku puututi ja veel mõningaid muidki tähelepanekuid, mis edaspidisele tööle selles punktis võivad kasuks tulla või kaasa aidata kogutud materjali analüüsimiseks hiljem uurija kätes. Praktikal olnud üliõpilastel tuleb kõigil koostada selline päevik.

Ekspeditsioonilised ülesanded on kolmesugused:

a) frontaalsed: koguda igasugust materjali, mis rahvaluule mõiste alla käib, teha seda ettenähtud töökohal tühjendavalt;

b) monograafilised: koguda täiendavaid andmeid või panna tühjendavalt kirja rahvaluulet mõne kindla teema alalt. Nii on kogutud Saaremaalt Suure Tõllu

Kateedri poolt läbitöötatud alad.

muistendeid muistendiväljaande jaoks, Kalevipojast paljudes Eesti NSV rajoonides (seejuures arvestati ka nendega ligidalt seotud muistendeid või muid liike), Haljas andmeid sealsete laulikute, korrespondentide kohta või täiendavalt kirja pandud vanu regivärsse koos viisidega "Vana Kandle" väljaandmise jätkamiseks jne.;

c) k o n t r o l l e k s p e d i t s i o o n i d :
olemasolevaid andmeid kontrollida koha peal (harilikult seotud mingi käsil oleva uurimisülesandega) või jälgida neid eeldusel, et samu andmeid leidub ka laiemalt.

Ekspeditsioone võib teostada k o m p l e k s s e l t , mitme distsipliini esindajate osavõtul, nii rahvaluule, etnograafia, keele, ajaloo, miks mitte ka bioloogia alalt. Arvestatakse nähtuste dünaamikat - minevikust tänapäevani välja. Nii toimiti ekspeditsioonidel Setus ja Kihnus.

Rahvaluule on olulises osas traditsiooniline ja suuline. Järelduste õigsust silmas pidades on uurijal vaja tunda, kuidas kogumistööd varem on tehtud, kes olid täpsed ja usaldatavad korrespondendid, milline oli nende haridus, kuidas nad töötasid jne. Sellepärast on nolens volens igal rahvaluule uurijal vaja tunda kas või kõige üldisemalt ka kogumistöö ajalugu, millele käesolev metoodiline käsiraamat põgusa pilgu heidab.

Põhjalik ja andmeterohke töö igas astmes soodustab uurijat järelduste tegemisel. Siit tuleneb kohustus: olgem ka ise head ja täpsed töötajad, kelle nimi on kirjutatud arveraamatu positiivsele poolele.

RAHVALUULE KOGUMISE METOODIKA.

1. Teoreetilisi eeldusi. Edukaks tööks on vaja head erialast teoreetilist ja praktilist ettevalmistust. Teaduslikele nõuetele vastavat rahvaluulekogu ei saa koostada fikseeritava materjali mehaanilise reprodutseerimise teel. Rahvaluule ained on pealiskaudsemale vaatlejale nähtamatuks jäävate niitidega seotud esituskeskkonna ja ainete kujunemist tinginud mitmesuguste tegurite külge, mis rahvaluule olemuse, funktsiooni ja vormi täpselt mõistmiseks on niisama väärtuslikud kui ained ise. Sellest tingituna peab rahvaluule koguja terve küsimuste kompleksi täielikuks tundmaõppimiseks varuma piisavalt erialaseid teadmisi. Materjalide kogumine on ühtlasi teaduslik uurimistöö.

Milliseid teoreetilisi teadmisi koguja kindlasti vajab?

Vaja on tunda rahvaluule mõistet ja ainet.

Mis on rahvaluule (folkloor)? "Rahvaluuleks nimetame töötavate rahvamasside traditsioonilist vaimset kunstiloomingut, mis olulises osas on tekkinud ja levinud suuliselt, peegeldab seda keskkonda, milles ta on tekkinud ja milles ta levis või levib" (E. Laugaste).

Rahvaluuleteaduse aineks on rahvajutud (muinasjutud, muistendid, naljandid, olustikulised ja isikuloolised jutustused), rahvalaulud (regivärsilised ja riimilised) koos viisidega, vanasõnad, kõnekäändud ja mõistatused - seega poeetiline folkloor, folkloor kitsamas mõttes, aga samuti nende liikidega tihti väga tihedasti seotud kombed ja uskumused, mängud ja tantsud koos muusikaga - folkloor laiemas mõttes.

Rahvaluule mõiste saab selgemaks tema tunnuste üksikajaliku eritlemise kaudu. Rahvaluule on suulise traditsioonina levinud vaimne looming. Rahvaluulest tuleb lahus hoida kirja- või trükisõna vahendusel levinud ja kirjanduslik looming, kus levimine on allunud hoopis teistsugustele seaduspärasustele. Suuline traditsioon on eriti vanemates rahvaluuleliikides tabatav päris otseselt: laulikud või jutustajad teavad vahel ise ainete päritolu. Nad esitavad laule või jutte, mida ütlevad õppinud olevat suuliselt, näitavad vahel kätte isikugi, kellelt on kuulnud. Suulist traditsiooni ei saa aga samastada rahvaluulega. Paljud kirjandusliku päritoluga teosed, eriti laulud, on levinud ka suuliselt - need on rahvalikud laulud ja jutud, mille autorid on enamasti teada ja mis ei kuulu rahvaluule ainevalda. Seesuguse loomingu eraldamiseks rahvaluulest on vajalik kirjanduse, eriti rahva hulgas laiemalt levinud raamatute tundmine (populaarne ajakirjandus, kalendrid, koolilugemikud või muud õpikud, "laulikud", lasteraamatud). Sel kombel on individuaalne looming või ka rahvaluuletekstid rahvasuhu raamatust õpitud materjalina tagasi läinud (Willmanni valmid, Faehlmanni muistendid, Kreutzwaldi mõned muinasjutud, vanasõnu ja mõistatusi kooliõpikuist ja Eiseni kogudest, muud puhtrahvaluulelist materjali Jakobsoni, Peterson-Särgava, Kampmann-Kampmaa, Nurmiku jt. lugemikest või aabitsaist - rahvalaule ja loodushääletähendeid jne.). Ligemate aastate ülesandeks on vähemalt bibliograafilise ülevaate koostamine neist. Kirjandusest rahvasuhu läinud materjal ei kuulu kirjapanemisele, ainult kui just tahetakse jälgida mõne loomingulise nähtuse populaarsust. Kirjandusliku loomingu eraldamist rahvaluulest hõlbustab ka süvenemine ehtsasse rahvaluulesse endasse: rahvaluulele tüüpiliste sisuliste ja vormiliste erijoonte tundmine soodustab tema eraldamist kirjandusest, millel on teistsuguseid vormitunnuseid.

Tuleb arvestada üht erandlikku nähtust: uuem rahvaluule on mõneti levinud ka käest kätte käsikirjadena, nii mitmed poliitilised, aga paljud muudki riimilised rahvalaulud, nagu

ka suur hulk nalja- ja mälestussalme. Selliste laulude kopeerimine (muidugi kirjandusliku päritoluga aineid kõrvale jättes) käsikirjalistest lauluvihikutest kuulub rahvaluulekogu ülesannete hulka. Veel parem: püütagu omandada arhiivis säilitamiseks terve lauluklade.

Rahvaluule kogu on seega oma ülesanneteks kõige paremini ette valmistatud siis, kui tal on hea ülevaade niihästi (rahvalikust) kirjandusest kui ka rahvaluulest. Paraku võib ka kõige vilumuma rahvaluule kogu ette nii mõnigi kord kerkida situatsioon, kus on raske otsustada, kas esitatav pala on rahvaluuleline või mitte. Vahel pakub siin lahendust rahvaluule teistegi tunnuste silmaspidamine. Kahtluste puhul on üldiselt siiski otstarbekam esitatav pala kirja panna, lõpliku otsuse annab eriküsimuse uurija. Kui aga saadava materjali hulk on suur ja kõige kirjapanemisega on raskusi, tuleb eelistada seda, mille kuulumises rahvaluulesse pole kahtlust.

Karakteerne rahvaluulele on ka tema faasilisus. "Rahvaluule võib esineda kolmes faasis: ta on kas aktiivsel kasutamisel, või ta on aktiivselt kasutamisel muutunud mäluvaraks või kolmandaks - rahvasuust hoopis kadunud ja tema kunagist olemasolu kinnitavad andmed trükisõnas või käsikirjades" (E. Laugaste). Eesti rahvaluule vanimad liigid on tänapäeval esimestele faasidele iseloomulikes tunnustes vaid haruldaste eranditena säilinud. Seetõttu on suur tähtsus andmetel, mida õnnestub veel leida vanema rahvaluule funktsioonide ja muude esituskeskkonda iseloomustavate üksikasjade kohta, olgu need siis seletused etnograafiliste esemete, kommete, ettekandeviisi detailide kohta või esteetilist laadi hinnangud, lisatud rahvaluule esitajate poolt.

Rahvaluule teiseks spetsiifiliseks iseärasuseks on improvisatsiooni ja traditsiooni ühtsus (E. Laugaste). See ühtsus tuleb ilmsiks rahvaluule pidevas varieerumises, selles avaldub ühtlasi rahvaluule kui kollektiivse loomingu omapära. Jutt või laul on saanud rahvaluuleks just seeläbi, et ta pole levinud täpselt samal kujul, nagu ta loodi, - algkujule on levitajate poolt lisatud väiksemaid või suuremaid muudatusi.

Nii esineb rahvaluule rahvasuus ikka teisendite e. varian-
tidena. Variantidel on võrdne tähtsus - kõik variandid tu-
leb kirja panna. Variante kujundab rahvaluule improviseeriv
muutmine, osaline "ümberloomine", mis võib tingitud olla mit-
mesugustest ajenditest. Improvisatsiooni mõistet kasutatakse
rahvaluuleteaduses kitsamas ja laiemas tähenduses. Improvi-
satsioon kitsamas mõttes tähendab laulu, jutu või muu pala
kui terviku ettevalmistamata loomist (ad hoc), niisiis uue
pala kiiret loomist (seda näeb veel nüüdki setude juures),
improvisatsioon laiemas mõttes märgib aga laulu, jutu jne.
muutmist, osalist ümberloomist. Rahvaluule kogu ja peaks tun-
netama laiemamõttelise improvisatsiooni kui rahvaluulele oma-
se loomingumeetodi tähtsust - seeläbi saab mõistetavaks
vajadus fikseerida rahvaluule kogumisel variatsioonilisuse
kõik avaldusvormid, ükskõik mis alal, missuguses osas või
ulatuses need ka ei esineks. Ka sama esitaja poolt samasse
palasse tehtud pisimadki muudatused, kerkigu need esile kas
ühe või mitme esituse korral, võivad uurijale osutada olulis-
teks. Variatsioonilisus võib avalduda rahvaluules eri kompo-
nentides erisuguselt: rahvalaulus võivad näiteks sõnad olla
peaaegu muutumatuks jäänud (kui neid võrrelda mõne teise va-
riandiga), meloodia aga tunduvalt muutunud, - ja vastupidi.
Pikemata on selge, nii üks kui teine variant on vaja üles
kirjutada täpselt niisugusel kujul, nagu see esitati.¹ Väga
piiratud on võimalused registreerida rahvaluules kitsamamõis-
telist improvisatsiooni. Tähelepanu tuleb siin osutada regi-
võrsilistele setu improvisatsioonidele. Kuna nende loomisel
kasutavad laulikud ikka traditsioonilist vormi, väärivad
need improvisatsioonid alati üleskirjutamist, ka siis, kui
nad laulikut ümbritsevas kollektiivis ei levigi ja on loodud
mingi üksiksündmuse puhul.

¹ Koguni kirjandusliku päritoluga palad, mida on tundu-
valt varieeritud, väärivad tähelepanu ja fikseerimist, samu-
ti olulised muudatused, mis on heliloojate poolt loodud lau-
ludesse kujunenud nende levimisel rahva hulgas.

Improvisatsioonist võime kõnelda muidugi rahvaluule esimeses faasis, kus on tegemist tahtlike muutustega, olulised on ka juhuslikud muutused, mis on tingitud peamiselt unustamisest. Need esinevad oluliselt rahvaluule teises faasis.

Rahvaluule on keskkonna peegeldus, milles laulik või jutustaja elab, mida ta tunneb ja millest aru saab (E. Laugaste). Rahvaluule on tema autorit (niihästi esialgset loojat kui ka levitavat-täiendavat kollektiivi) ümbritseva keskkonnaga sageli nii tihedasti seotud, et õigeaks mõistmiseks on hädavajalik nende seoste väljaselgitamine. Rahvaluule kogujal tuleb vestluses rahvaluule esitajaga selgusele jõuda kõigis küsimustes, mis tema ette tõusevad laulu, jutu või kõnekäanu sisu, aga samuti ühe või teise pala loomist, levikut, traditsioonilisi esitustingimusi ja -laadi määranud asjaolude suhtes. Kõik sellekohased teated pandagu kirja. Sageli kalduvad laulikud ja jutustajad ise seletavatele kommentaaridele. (Näit. esineb riimilistes revolutsioonisisulistes lauludes sündmuse tegelikkusest.) Mõnigi sisuline seik või vormi erijoon saab mõistetakse üksnes selliste täiendavate selgituste kaudu. Pajatakse, missuguste sündmuste puhul see või teine laul või jutt on liikvele läinud või missuguste kommetega või esituspuhkudega nad olid seotud, seletatakse vähetuntud mõisteid jne., kas spontaanselt või vastates sellekohastele küsimustele. Kogujal tuleks siin selgusele jõuda kõigepealt selles, missugune osa, tähtsus või rakendus on olnud sellel või teisel palal, iseloomustatud kombel või uskumusel minevikus või kaasajal. Rahvaluule on täitnud mitmesuguseid funktsioone, küll praktilisi (näit. töölaulude rütm töötamist hõlbustava tegurina, mitmesuguseid kombeid saatvad laulud), küll esteetilisi. Koguja võib kohata seejuures sisult erinevaidki selgitusi, kui neid antakse mitmete isikute poolt; needki väarivad kõik fikseerimist, sest erinevuste aluseks võib mõnigi kord olla traditsiooni mitmekesisus või kajastused funktsioonide kujunemise erijärkudest.

Rahvaluule on kunst, ja nimelt sünkreetiline kunst. Sünkretismiks nimetatakse suulise sõnaloomingu lahutamatu seost

Võrkude tühjendamise Kihnus.

teiste kunstide elementide ja väljendusvahenditega. Rahvalaulude esitamisel moodustavad sellise lahutamatu terviku laulu sõnad, meloodia ja ettekandeviis (laulu ettekandmist iseloomustavad ja ilmestavad tegurid - koreograafilised elemendid, nagu tantsuline liikumine või rütmiline kehakõigutamine esituse vältel, draamaelemendid, s. o. laulu sisu näitlev kujutamine lauluga seotud mängus, esitust ilmestavad žestid ja miimika). Ka juttude esitamisel on võidud täheldada draamaelementide ilmekat kasutamist (žestid, miimika, koguni suuremad liikumised ja mõnede etseenide näitlev kujutamine). Nii avaldub ka rahvaluule sünkretismis traditsiooni ja improvisatsiooni tihe seos. Rahvaluule koguja peab mõistma, milles avaldub esitatava kunsti olemus, millised on kõik selle väljendamise vahendid üksikus esituses, ja siis püüda seda esitust igakülgsest ning täpselt noteerida. Rahvaluule esitamist iseloomustavaid ja ilmestavaid tegureid kirjeldatagu märkustes teksti üleskirjutuse juurde.

Rahvaluule on kollektiivne looming. Silmapaistva lauliku või jutustaja eluloo ja tema isiksuse erijoonte fikseerimisel on rahvaluuleteaduses sama tähtsus kui kirjaniku elulool ja andmetel tema isiksusest kirjandusteaduses. Seesugusedki üles tähendused on rahvaluule koguja ülesandeks. Üksikute teadete edasiandjate puhul või väheste palade suhteliselt monotoonse või mehaanilise esitamise korral ei osutu selle nõude täitmine vajalikuks, mida enam aga on põhjust näha objektis meisterlikku, kunstielamusi loovat esitajat või autorit, kes esitavale vajutab isikupärase pitseri, seda rohkem on ka põhjust sedaisikut lähemalt karakteriseerida. Väljapaistva lauliku või jutustaja juurde juhatab sageli teed teda ümbritsev kollektiiv ise - tunnustavad hinnangud naabrite poolt on seejuures arvestamisväärseks kriteeriumiks. Eluloolistel ja isikut kirjeldavatel andmetel on oluline väärtus ka siis, kui esitatavate palade arv pole küll suur, aga nende sisu, päritolu ja usaldusväärsus saavad nende andmete läbi selgemaks. Kui näiteks meremeeste laulude esitaja lisab, et ta on laevadel töötanud nii-ja-niipalju aega seal-ja-seal, siis on

need lisandused tähtsad. Üldiseks juhiseks on: kõik biograafilist laadi või palade päritolu selgitavad lisandused, mida küsitlusobjekt vestlemisel iseenesest märgib, tuleb kirja panna. Andmete väärtuse ja tähtsuse üle peab küsitlaja kohapeal ise otsustama. Ei ole võimalik kõigi detailide kohta juhtnööre anda. Mõnikord ei ole vestlusosaline ise kuigivõrd jutu- või laulumees, teab aga iseloomustada ümbruskonna kaasaegseid või varasemaid silmapaistvaid jutustajaid või laulikuid, pajatada midagi nende elukäigust või juhtumustest - ka see on teadusele vajalik materjal.

Rahvaluule esitamiseviisi, -tingimusi ja funktsiooni märkivate, rahvaluule päritolu ja levikut selgitavate ja muude andmete kõrval on suur tähtsus ka rahvaluulealase rahvaliku terminoloogia kogumisel. Olulised on siin kõik erinimetused, iseloomustused ja kõnekäänulised väljendid - käigu need siis üksiku laulu, jutu, kombe või nende osade, vormi või mõistete kohta, samuti rahvaluule liikide või rühmade kohta. Püütagu noteerida ka andmed, mis selgitavad rahvaluule faasilisust: kas üks või teine laul, jutt vm. on elavas ringluses praegugi või on sellest säilinud kaugeid kajastusi, kas on erinevusi ühe või teise liigi kasutamises ja esitamises minevikus ja tänapäeval, selgitused olgu ikka võimalikult konkreetsed ja täpsed. Igasugused andmed, mis kuidagi iseloomustavad või selgitavad rahvaluulet, olgu kas või mõnd detaili sellest, on teadusele tarvilikud. Enamasti ei taipa jutustaja või laulik ise niisuguseid andmeid anda. Teda on vaja küsitledes suunata. Vestlusobjekti soovitaval määral juhtida saab see, kes ise hästi tunneb tähtsamaid rahvaluulet piiritlevaid teoreetilisi mõisteid ja probleeme, kes orienteerub rahvaluule liikides ja funktsioonis. Rahvaluule koguja peab tundma end uurijana, kes suudab kiiresti süveneda esitatava olemusse, seda tabada ja küsitlemise teel hankida ning üles märkida rahvaluule üksiku üleskirjutuse kõrvale kõik vestlusobjektilt saadud andmed.

Tänapäeval on suur osa rahvaluuleliike elavast traditsioonist kadumas (taandumas teise faasi), rikkaliku repertu-

aariga rahvaluuleteadjad jäävad üha haruldasemaks ja koguja leiab soovitud andmeid vähe. Kui aga tööpõld osutub avaraks, materjali on nii rikkalikult, et kõike pole võimalik ühe seesiooniga üles märkida, tuleb paratamatult teha valik. Siin peab koguja asjatundlikult otsustama, mis on väärtuslikum. Kirjapanemist väärivad kõigepealt kadumisohus olevad (näit. regivärsilised rahvalaulud) vanemad liigid, aga ka haruldased (näit. revolutsioonilised rahvalaulud), seejärel uuemad liigid ja need, mis ringlevad veel elavas traditsioonis. Kui kogu seesugune materjal on käes, võib märkida tekste, mille kuulumine rahvaluulesse on kaheldav või mille väärtus näib väike (näit. käsikirjaliste albumite salmid - erandlikult väärtuslikke ja ära kirjutamisväärseid tekste või andmeid võib leiduda siingi). Õieti leidub sellistes albumites uuema ja vanema laulu vahevorme. Rahvaluule koguja radadele võib kerkida võimalusi mõnegi sellise väärtusliku andme või ka eseme talletamiseks, mis on kaudselt rahvaluulega seotud. Pajatades kohaliku rahva elust-olust ja vaimsetest harrastustest enne ja nüüd, võib küsitletav jutu kallutada tähelepanuväärsetele ajaloolistele sündmustele, kohaliku kultuurielu iseloomustamisele (kirjanduslikud harrastused, kooliolud, laulukooride rajamine ja arenemiskäik), läheduses elanud kirjanike, heliloojate, kohalike kultuuritegelaste või muude silmapaistvate isikute ja nende tegevuse tutvustamisele. Neidki võimalusi kasutatagu otstarbekalt, sõltuvalt kogumistöö tingimustest ja teadete tähtsusest: üksikasjalik süvenemine sedalaadi andmetesse ja kogumistöö laiendamine selles suunas on mõeldav siiski ainult haruldasemate teadete puhul - rahvaluule koguja ärgu end unustagu laialivalguvatesse vestlustesse, vaid keskendagu end koos jutukaaslasega talle vajalikule teemale. Folkloristikale on vajalikud küll igasugused teated isikuist (eluloolised andmed, tegevuse iseloomustamine), kes on kohapeal rahvaluulet kogunud, samuti kohalikust rahvaluule kogumisest ja propageerimisest.

Kogumistöö ülesannetesse kuuluvad veel käsikirjalised rahvaluulekogud (kaasa arvatud ka kunagiste rahvaluule kogu-

jate mustandid), laulukladed ja salmialbumid, samuti fotod laulikutest, jutustajatest, endistest rahvaluule kogujatest, aga ka muud kultuuriloolise väärtusega asjad, vanimad ja haruldased trükised (näit. revolutsioonilised lendlehed, kunagised erilised vabrikurahad, mitmesugused vanemad märgid, näit. esimeste laulupidude märgid, jms. Etnograafiliste esemete olemasolust ja nende saamise võimalustest teatada kateedrisse või etnograafia muuseumi.

Nagu eelnenust järeldub, tuleb rahvaluule kogujal mitmesugustes olukordades kiiresti orienteeruda.

Hea töö eelduseks on huvi aine vastu, oma töö vajalikkuse ja tähtsuse õige mõistmine. Kui sellele lisada veel teoreetilised teadmised, on olemas kõik, mis rahvaluule kogujalt nõutakse. Selliste eeldustega rahvaluule koguja ei hakka näiteks kirja panema võib-olla mõnikord ettejuhtuvaid kodanlike älaagrite riismeid või nilbeid sepitsusi, milles puudub kunstitaotlus, sest ta teab, et rahvaluule oli ja on töötava rahva ideoloogia ja kunstiloomingu avaldaja. "Kõik, mis on rahva hulgas, ei ole rahvalik," ütles juba Dobroljubov. Rahvaluulet koguv ja rahva seas liikuv nõukogude üliõpilane peab ühtlasi olema aktiivne rahvavalgustaja, kes vajaduse korral ja võimaluste piires astub vastu vähestele teadlikkusele või iganenud eelarvamustele, olgu see siis erialastes (näiteks rahvaluule tähtsuse mittemõistmises või alavääristavas suhtumises sellesse) või aktuaalsetes ühiskondlik-politilistes küsimustes.

2. Ettevalmistustööd. Töö tulemused sõltuvad suuresti ettevalmistusest. Esijoones tuleb hankida võimalikult täielik ülevaade juba üleskirjutatud rahvaluulest alalt, kuhu üliõpilane on tööle planeeritud. Tuleb üldjoontes tutvuda kogutud liikide (eriti hilisemate üleskirjutuste) ja antud maakoha iseärasustega. Ligemalt süvenetagu ka tööülesannetesse: mida on vaja koha peal teha, mis on fookuses. Eriti sobiv on ka sellelt alalt pärinevate rahvaluule heliülesvõtete (fonogramme, heliplaatide, magnetofonilintide) läbikuulamine. Kasu-

likud on uurimusedki, mis otseselt või kaudselt puudutavad meid huvitavat ala. Ettevalmistustöid juhendab kateedri poolt määratud üldjuhendaja, kes annab ülesanded igale grupile või koguni igale osavõtjale. Üldjuhendaja formeerib saadud materjali pärast kõideteks ja vastutab selle eest, et materjali juures oleksid kõik vajalikud andmed. Eesti NSV territoorium on vaja süstemaatiliselt läbi töötada, lähtudes uurimise vajadustest ja sellest, et mõned liigid võivad kiires korras kaduda ja et nende andmete päästmine tuleviku teadusele on tänapäeva töötaja aukohus ja ülesanne. Üldjuhendaja on kursis sellega, mis varem on tehtud ja ülesande andmisel arvestab alati üldplaani. Töid teostatakse võimalikult ka naabruses elavate läänemeresoome rahvaste juures.

Tuleb kasutada iga võimalust laulikute-jutustajate, samuti kohalike rahvaluule kogujate või -huviliste aadresside saamiseks. Andmeid hangitagu ka kogumistöö tingimuste ja liikumisvõimaluste kohta.

Rahvaluulest ülevaate saamise kõrval on vajalik tutvuda ka kirjandusega, mis iseloomustab kogujat huvitavat ala ja tema rahvast. Geograafilised, üldajaloolised ja etnograafilised erijooned, kohaliku rahva töö- ja tegevusalad ning kultuurilised harrastused - teadmised neist asjust tulevad kogumistööle ainult kasuks. Edu eelduseks on ka kohaliku murra-ku tundmine. Rahva ja keelemurdega tutvumiseks on vastava kirjanduse kõrval kasulik eelnevalt vestelda sellelt alalt pärinevate inimestega.

Kui üliõpilane peab iseseisvalt, ilma juhendajata kogumistööle siirduma või olema ise ekspeditsiooni juhiks, peab ta aegsasti looma kontakti kohalike administratiiv- või kultuuri- ning haridusala juhtivate töötajatega. Kontakt on vajalik majanduslik-praktiliste tingimuste loomiseks (ööbimis-, varustus-, liiklemisvõimalused), aga ka kogumistöö otseseks organiseerimiseks (laulikute-jutustajate aadressid, nende iseloomustused jne.). Otstarbekas on pöörduda eeskätt nende poole, kellelt tuleb eeldada huvi ürituse vastu (kohalikud kooliõpetajad, rahvaluule kogujad, täitevkomiteede kultuuriala

töötajad). Kontakti on vaja sellekski, et aegsasti laulikuid-jutustajaid ette valmistada eelseisvaks tööks (rahvaluule meenutamine, mälus talletatu värskendamine võtab aega). On hea, kui juba rahvaluule koguja tuleku eel on sellega algust tehtud.

Vältimatu eeltöö on marsruudi täpsustamine. Võimalikult detailse maakaardi järgi tuleb ette näha matkagraafik ja selle sõlmpunktid, koostada vastav skeem. Töötamiseks ettenähtav aeg ühe või teise kolhoosi piirkonnas saab olla umbkaudne, edasilükkumine sõltub sellest, kui palju kohapealne töö kinni peab.

Lõpuks peab olema läbi mõeldud ja aegsasti hangitud kogu otsene materiaalne varustus (kirjutusvahendid mustandi ja puhta ümberkirjutuse koostamiseks, fotoaparaat ja filmitagavara, elutarbelised esemed).

3. Kogumistöö organiseerimine kohapeal. Kui ettevalmistustööd on olnud põhjalikud ja küsitlusobjektidki teada, saab kogumistööd alustada viivitamatult. Mõnigi kord ei ole nii detailne ettevalmistus võimalik ja täpsema tegevuskava saab koostada alles kohapeal. Kõige tähtsam on informatsioon rahvaluule teadjate kohta ja kogumistöö tingimuste täpsem väljaselgitamine. Kooliõpetajad, kohalikud kultuuritöö juhid ja entusiastid, külanõukogude ja parteiorganisatsiooni töötajad, eriti aga kohalikud vanemad inimesed üldse võivad siin saada headeks teeviitajateks. Eriti frontaalse kogumise puhul peaksid esimesed retked külassegi kandma nii informatsiooni saamise kui ka informatsiooni jagamise iseloomu. On vajalik saada esialgne ülevaade võimalikust repertuaarist, esitajate isikupärastest joontest, mis võivad kogumistööd soodustada või pidurdada, esitajate elu-olustikulisest keskkonnast ja tingimustest.

Esialgsed andmed kohalikest jutustajatest-laulikutest saadud, tuleb teha nende osas valik töökava täpsustamiseks, eelistades objekte, kellega töötamine tundub vajalikum või tingimustelt soodsam. Objektide valikul ei tarvitse peatuda

tingimata vanimate juures, kuigi umbes kuuekümnne aasta vanus on piir, millest kõrgemal seisjatel võib rohkem eeldada rahvaluulealaseid teadmisi; objektide valik peaks olema individuaalne, isikupäraseid eeldusi arvestav. Aga tekste saab ka lastelt, nii liisuvalemeid ja muid lastelaule. Unustada ei või ka noori ega keskealisi.

Kui objektiks on töödelt kõrvalejäänud vanainimene või invaliid, on temal rohkem aega, rahvaluule koguja võib osutada temale meelelahutajaks ja astuda tema juurde ükskõik millisel päevaajal. Kui andmeid küsitletakse tööinimeselt, tuleb leida aeg, millal küsitlaja töötamist ei sega. Vajaduse korral ärge keeldutagu ka jutustaja-lauliku abistamisest tema töös, et sellega tõsta tema tuju ja säästa aega vastuste andmiseks (on ka töid, mille juures rahvaluule esitamine on isegi võimalik). Paljugi oleneb küsitlaja oskusest tabada tööks sobiv moment. Maksimaalselt kasutatagu puhkepäevi, laupäeva õhtud on tihti kõige ebasoodsamad. Kui on võimalusi osa võtta rahva pidustustest või lõbustustest, kus oleks ootuspärane rahvaluule loomulik esitamine (näiteks setu kirmas või kihnu pulmad), tuleks neid võimalusi maksimaalselt kasutada.

4. Küsitlemistaktist. Rahvaluule kogujalt eeldatakse vajalikku takti suhtlemisel inimestega. Sageli tegeleme võõrastega, kes meid ei tunne ja keda me isegi ei tunne. Kontakti leidmine pole alati kerge. Mõned algul umbusaldavad võõrast ja alles pikapeale saab nendega jutule. Rahvaluule teadjate hulgas on üsna mitmesuguseid inimesi: jutukaid ja kinniseid, avameelseid ja umbusklikke, lahkeid ja tõrksaid, kannatlikke ja kärsituid. Rahvaluule koguja peab kohanema iga vestlusosalisega: vestlust arendava tooni ja teema tabamine sõltuvalt isikupärastest omadustest; kõigi taktikaliste võimaluste kasutamine, mis soodustavad rahvaluule esitamisele jõudmist. Küsitlemiseks tuleb valida sobiv silmapilk, võimalikult jutustaja jõudeaeg. Kunagi ei või kannatust kaotada ega olla pealetükkiv või ise näidata tüdimust. Juhul, kui laulik või jutustaja esitavad asju, mille vastu koguja huvi

ei tunne, ei tohi järsult tema juttu katki lõigata, mis ühtlasi võiks viia kontakti täielikule katkemisele. Tuleb paindlikult ning osavalt juhtida jutujärg teemale, mis kogujat huvitab. Ka neile, kes meile suudavad vähe vajalikku pakkuda, peab meil leiduma sõbralik sõna. Mõnikord ei taheta ütelda oma nime või vanust, võib-olla muidki biograafilisi andmeid. Ei maksa siis otse uksest sisse murda, vaid selgitada pikamööda. Andmeid saab ka naabreilt või külanõukogust.

Jutustaja ja lauliku huvi kogumistöö vastu äratatakse otsese kontakti kaudu, samuti on kontakti vaja usalduse võitmiseks. Küsitlusobjekt peab olema ühtlasi veendunud selle töö vajalikkuses. Esimene kontakt ei anna mõnikord soovitud tulemusi. Esimesed küsitlemised ei tohiks venida pikaks, sest ootamatu läheneja võib jutustajat segada tema igapäevases töös, viita tema aega, pikalemineva küsitlemisega väsitada ja tüüdata, pealegi on vaja kiiresti omandada ülevaade kõigist kohalikest objektidest - järgmine neist on võib-olla rikkalikuma või väärtuslikuma repertuaariga. Esmakordne küsitlemine kestmalt on küll otstarbekas siis, kui objekt sellega lahkesti nõustub ja kaheldamatult väärtuslikku esitab. Kuidas igal üksikul juhul talitada, selle üle peab otsustama siiski koguja ise.

Ebaõige on jutustaja või lauliku katkestamine tema kõne või esituse ajal. Kui rahvaluule kogujal on arusaamatusi või suunamiseks vajalikke küsimusi, tuleb tal need esitada hiljem, kui jutustaja on lõpetanud või teinud pikema pausi. Kui jutustaja või laulik on kõnehoos, tuleb tal võimaldada enesel arendada temale huvitavaid teemasid; järk-järgult võib nii tema mälestustest esile kerkida üks ja teine rahvaluulepala, nii võib ilmned tema huvi või väljenduda teadmised just selle või teise rahvaluuleliigi alalt. Kui objekt on iseloomult kinnine ja sõnakehv, tuleb otsida võimalusi tema usalduse võitmiseks ja huvi äratamiseks, selleks vestlust arendades vahel kõrvalistelgi teemadel.

Kui küsitlusobjekt tuleb oma isiklike murede või rõõmudega, tutvustab oma töid või muud, ei tohi rahvaluule koguja

jääda osavõtmatuks, vaid peaks seda kasutama sillana vestluse jätkamiseks.

Mõnigi kord tuleb rahvaluule kogujal töö jooksul, eriti algul objekti veenda tema vastuste tähtsuses ja rahvaluule kogumise vajalikkuses.

Küsitl ajal olgu diskreetsust õige momendi tabamiseks, millal alustada üleskirjutamist. Üldiselt ei sega üleskirjutamine küsitletavat. Harva leidub neid, keda see häirib või kes koguni keelduvad juttu jätkamast, kui näevad selle ülesmärkimist. Igatahes ei sobi kiirustada üleskirjutamise alustamisega. Pole soovitatav juba kõnetluse algul objektile läheneda kirjutamisvalmis märkmiku ja pliiatsiga. Alles siis, kui esitaja on juba jutu- või lauluhoos, sobib alustada; vähem tuleb karta esimeste sõnade või palade kaotsiminemist (neid saab enamasti samas taastada) kui jutustaja meeleolu häirimist või jutujoone katkemist "ametlikkuse" kartusel.

Taktiline tuleb olla ka objektide pildistamisega.

5. Kogumistöö ülesanne. Kirja pandagu jutustavaid liike jutustamise täpsusega, säilitades kõrvalekaldumisteta jutustaja stiili. Seesama maksab vanasõnade ja kõnekäändude kohta, ainult nende puhul tuleb lisada kontekst, millega neid kasutati (kui ei saadud spetsiaalse küsitluse peale loetlevalt). Laulud kirjutatakse laulmise järgi koos meloodiaga, selleks on tavaliselt kaasas muusikaspetsialist. Laulu funktsiooni ja päritolu kohta (kust laulik laulu kuulis), lisatagu kõik andmed. Kui laulutekst on ette loetud (esitaja ei osanud või ei saanud laulda), märgitagu juurde "dikteeritud". Täiendava materjali hulka kuuluvad ka sõnaseletused, kui neid on saadud.

Kommetest toodagu võimalikult täielikud kirjeldused, märgitagu ühtlasi, millal neid on kasutatud, kelle poolt, jne.

Käsit kirjale on vaja lisada fotosid, jooniseid, kui võimalik, helilindistusi.

Kogumistöö ei ole ainult materjali fikseerimiseks, see

peab rahvaluulega tegelevale üliõpilasele andma ühtlasi ettekujutuse keskkonnast, milles see looming veel liigub, peab andma oskusi ka suhtlemiseks inimestega, kellelt vajalikke rahvaluuleandmeid soovitakse.

Pildistamine. Pildistamise mõiste alla viiakse tavaliselt fotod, tegelikult kuuluvad siia ka joonised, samuti filmivõtted. Viimased vajavad erisugust ettevalmistust ja menetlust, seepärast jätame selle siin kõrvale.

Jutustajaid, loodusobjekte, mõningaid mänguvõtteid või situatsioone, mida vaja jäädvustada, on vajalik vahel anda ka joonistatuna, eriti mõnd detaili (käte või jalgade asend mängus, tantsus, löiked puudesse, lohukesed kivides jm.). Mõnikord on joonis paratamatu siis, kui see fotos hästi välja ei tule. Joonistada tuleks kujutatavat mitmest küljest, et ka eemalseisja saaks selge ettekujutuse ja täpse pildi. Sama kehtib ka foto kohta. Sedagi tuleb teha kaugemalt - üldvaates koos keskkonnaga, ning detailselt, välja tuues mõnd eriti olulist osa. Mängulaulude esitamisel valitagu mängu sooritamise moment, jutustaja või lauliku puhul mõni tema iseloomulik poos, žest või miimika. On vajalikud ka puhtportreelised fotod ja fotod tööprotsessidest (objekti küsitlemine). Mitmesuguste asukohtade või ehituste paiknevus tuleb märkida topograafilisele kaardile, anda orienteerumiseks mõni tuntud punkt.

Pildistuste juurde on kasulik märkida mõõteandmed suuruse kohta, suhte näitamiseks valida pildistatava asend nõnda, et satuks peale ka mõni võrdlust pakkuv objekt.

Pildistamine on obligatoorne.

Rahvaluule kogumisel on vaja silmas pidada ka mõningaid abimaterjale, need on kõigepealt

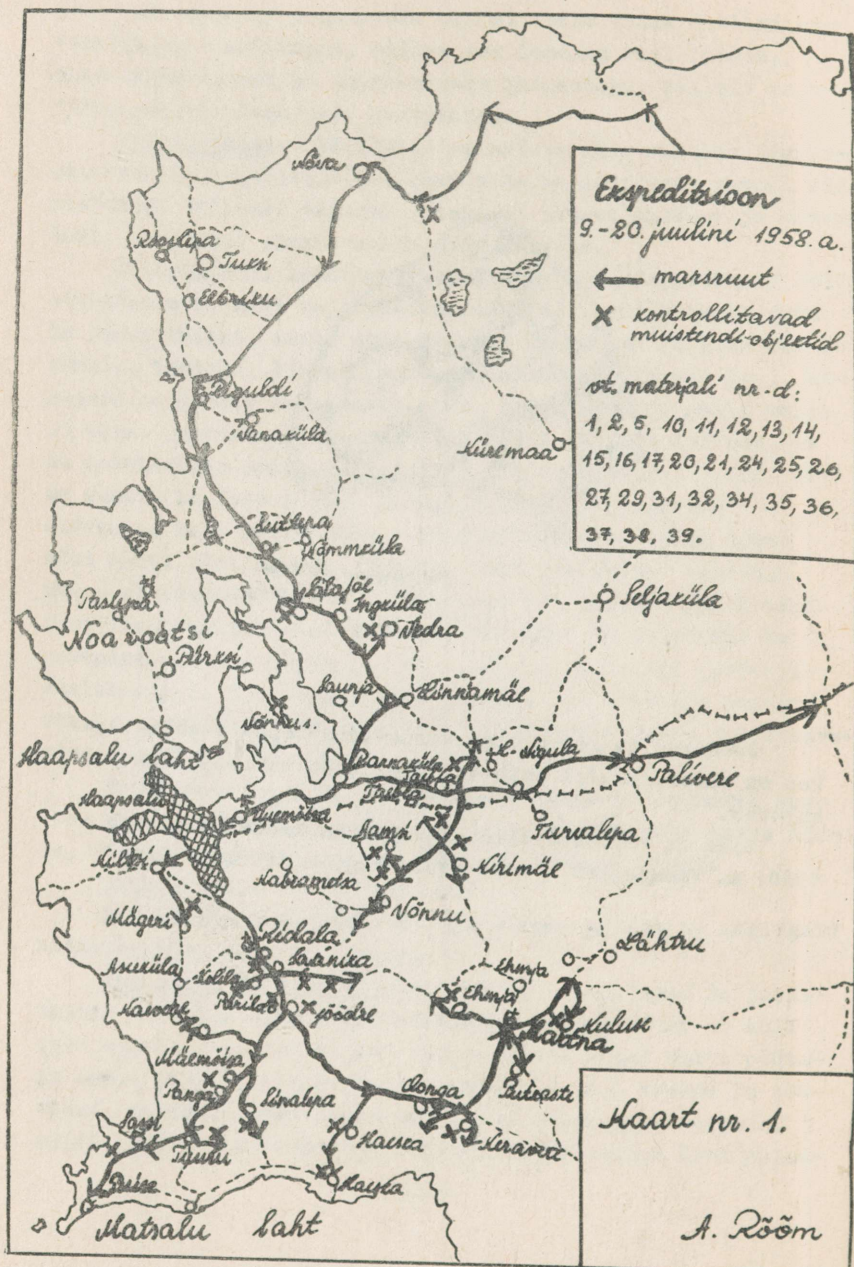
laulikute ja jutustajate elulood. Laulikuid ja jutustajaid on olnud igas kohas rohkesti. Enamik neist on küll juba manalas, paljud siiski elavad veel. Kõigi kohta püütagu saada järgmisi andmeid: kus sündinud, kus elanud ja töötanud, kellena, kust laule või jutte kuulnud ja õppinud, mille poolt oma repertuaariga kuulsaks saanud (hea pulma-

Vanapagana kivi üla-
külg

Joonised ja fotod olgu varustatud täpsete andmetega: kes on autor, millal foto või joonis on tehtud, mida pilt kujutab.

Siin on esitatud üliõpilase I. Madissoo joonistus 1960. a. Vanapagana kivist Rapla rajoonist Ertu külas.

laulik, laulnud muid laule, hea vestleja vm.). Kas on käinud koolis, kui palju, võtnud osa laulukoorist, kuidas teda ümbruskonnas iseloomustatakse või mäletatakse. Kui surnud, siis millal, kuhu maetud. Lisaks hangitagu võimalikult palju pildimaterjali.

Kohalikkude rahvaluulekorrespondentide elulood on samuti tähtsad ja vajalikud. Andmed hankida nagu eelmisel puhul, ainult lisatagu juurde, kellele ja kuhu kõnealune oma materjali saatis ning mil viisil töötas, võimalikult ka, kellelt oma materjali üles kirjutas (otse nimeliselt, ka vajalikud elukohad näidata). Kui temalt on jäänud järele märkmeid või käsikirju, tuleb ka neid koguda.

6. Küsitlemise ja üleskirjutamise tehnikast. Rahvaluulekogu koostamisel tuleb läbida kaks töötappi: 1) mustandi üleskirjutused küsitlemise ajal, 2) selle puhtalt ümberkirjutamine ja nõuetekohane vormistamine.

Põhiliseks nõudeks on üleskirjutuste võimalikult suur täpsus: iga tekst peaks olema kirja pandud nii, nagu ta esitaja suus kõlas, kaasa arvatud murdejooned keeles, vahemärkused, jutustaja poolt kasutatud sõnade järjestus jms. Kui ei jõuta kõiki erijooni tabada ega kirja panna, märgitagu vähemalt kõige iseloomulikumaid (näit. ebatavaline palatalisatsioon ülakomaga vastava hääliku järel, Lõuna-Eestis sageli esinev poolkõrge o, e, või ö punktiga vastava vokaali all, võru ja setu murdes esinev larüngaalklusiil märgiga ? vastava vokaali järel jne.).

Rahvalaulude ja rahvaluule lühivormide sõnasõnaline ülesmärkimine ei valmista tavaliselt erilisi raskusi; rahvalaulikud on harilikult nõus kordama värsse, mida ei jõutud täpselt üles märkida.

Rahvalaulud tuleb üles kirjutada värsikujuliselt (igale reale üks värs). Kui sõnade ülesmärkijaid on kaks, võib vajaduse korral (kiire esitustempo, lauliku keeldumine esitatut kordamast, tunduvalt improvisatsiooniline esitus) otsustavalt kasutada moodust, kus üks koguja fikseerib ühe,

teine teise värsi (üks näit. laulu 1., 3. ja 5. värsi, teine 2., 4. ja 6. värsi jne.). Kui laulu ei jõuta terviklikult üles kirjutada ja kirja jäävad vaid katkendid või üleskirjutus jääb lünklikuks. (ja kui neid lünki ei õnnestu järelkuitsitlusele täita), tuleb vastavad lüngad üleskirjutuses tähistada (katkendjoonega nurkklambrites [- - -]). Põhinõudeks on lauludegi kirjanemisel täpsus - laulud jäädvustatagu kirjapildis just nii, nagu nad esitati. Ülesmärkimisele kuuluvad refräänsõnad värsside lõpul või keskel, igasugused värssides ajuti esinevad vahe- ja täitesilbid või -sõnad (aga, no, küll), ka lauliku poolt esitamisel lisatud kommentaarid. Värsside või värsiosade kordamised lauliku poolt on vaja kirja panna täpselt nii, nagu need esinesid. Kui on võimalust rahvalaulu üles kirjutada eeslaulja ja koori esituses (koori osa võib laulda ka ainult üks inimene), siis tuleb märkida üles ka koori osa ja ära näidata, missuguselt silbilt koor liitus eeslauljaga või algas ta oma osa siis, kui eeslaulja oli juba lõpetanud. Muidugi tulevad jäädvustada ka igasugused varieerumised, kui need ilmnevad laulu või mõne laulu osa kordamisel või ka ümberkujundustes ühel ja samal esitamisel. Laulude juurde on vaja märkida, kas esitus toimus lauldes või dikteerides (lühendi L või D lisamisega pala ette).

Iga laulu juures peaks koguja esitama laulikule küsimusi selle laulu päritolu (kus või kellelt on seda kuulnud), funktsionaalse (mis puhul on seda lauldud, kas see on mõne tegevuse või kombega otseselt seotud olnud ja nimelt missugusel moel) ja sünkreetilise külje (kuidas on seda esitatud - üksi või koos kooriga, kas koos mingi liikumise või mänguga ja nimelt missugusega) väljaselgitamiseks. Sellistele küsimustele antud eitavadki vastused registreeritagu.

Oluline on ka laulu esitamisviisi täpne kirjeldamine üleskirjutaja poolt. Kui laul on esitatud mingi töö või tegevuse juures, tuleb see ära märkida, pidades silmas, kas laul pole sisuliselt või esitusviisi mingi üksikasja kaudu seotud selle tegevusega (töö või tegevuse rütmi vahakord

laulu rütmiga vms.). Kui laulu esitamist saadavad mingisugused liikumised või liigutused, kirjeldatagu neidki. Jälgi-tagu ka laulu kunstilist ilmetamist lauliku poolt: lauliku näitlemisvõtted, hääletämbri varieeritud, ilmetav kasutamine, silmatorkavad nüansid laulu elamussisu väljendamiseks - kõik need väärivad kirjeldamist. Kui laulik esitab värsse sõnarõhust erinevate rõhkudega (näit. skandeerides), tuleb needki ära märkida, eriti aga see, kui ta kasutab nende rõhkude markeerimiseks mingeid erilisi võtteid (jalapõrutamine või peanoogutamine sellele rütmile vastavalt). Iga laul noteeritagu võimalikult koos meloodiaga.

Rahvaluule koguja saab sageli tööd tõhustada, siirdudes üksikasjalikumale küsimustele aine kohta. Nii tuleks regivärsiliste rahvalaulude kogumisel küsitleda üksikute liikide kohta. Laulik on vaja juhtida kitsamale ainealale, mille meenutamine aitab tal selgemini esile tuua koguja poolt soovitud. Seejuures tuleb hoiduda küsimustest, millele objekt saab vastata ainult kas eitavalt või jaatavalt ("Kas tunnete niisugust laululiiki?" või "Kas tunnete niisugust laulu?"), kuigi ka seesugustel vastustel on vahel väärtust.

Riimilise rahvalaulu kogumisel ei tohiks eksida rahvalike laulude üleskirjutamisele, mille tekstid on trükitud ja autorid teada. Seepärast on laulu päritolu ja levimise kohta käivad andmed siin väga vajalikud. On tarvis laulu esitajalt pärida, kus ja millal ta on seda kuulnud, kellelt õppinud. Võib-olla teab ta isegi autorit ja sündmusi, mis laulu loomist on inspireerinud. Riimiline rahvalaul on levinud ka kirjalikult. Kui leitakse käsikirjaline lauluvihik, mis sisaldab ilmselt rahvaluule tunnustega laule ja on võimalus seda (või vajaduse järgi osa) kopeerida, siis tuleb hankida andmeid, kellelt laulukogu pärineb; ka andmeid selle omaniku kohta (päritolu, eluaeg). Suure väärtusega on eriti vanad, möödunud sajandil või sajandivahetusel koostatud lauluvihikud või üleskirjutused, samuti revolutsioonilised lendlehed või ajalehed, millest laule on õpitud; kui ei nõustuta neid loovutama, tuleb üles märkida andmed nende leidumise kohta. Rahvalikest

lauludest tuleb üleskirjutus teha vaid siis, kui need on saanud tunduva ümberkujunduse algtekstiga võrreldes.

Keerukam on lugu rahvajuttudega, mida esitatakse vabamas vormis. Nende kiiretempolise esitamise korral osutub sõnasõnaline ülesmärkimine võimatuks. Rahvaluule koguja peab siin üliväledasti kirjutama, võimalikult palju kasutades lühendeid. Kuid sellestki ei piisa vahel teksti täpseks edasiantmiseks. Jääb üle noteerida olulisim esitatavast, kirja panna kas või konspektiivne kokkuvõtegi, säilitades võimalikult jutustaja sõnastusviisi. Üleskirjutaja ei saa toimida mehaaniliselt, vaid peab pingsalt jälgima esitatava sisu peajooni; muidu võib kirjapanek kujuneda kõrvalise tähtsusega detailide koguks, sisult katkendlikuks või arusaamatuks. Üleskirjutaja arvestagu, et kirjapanekusse jäänud sisulisi lünki võib järelküsitlemisega täiendada, sõnastuse peensused on tihti taastamatud. Juhul, kui mõned sõnastuse üksikasjad on küll jäänud üleskirjutajale meelde, pole aga saadud kirja panna, tuleks need viivitamatult üleskirjutusse lisada.

Üleskirjutaja peab olema selgusel, missugused palad või nende osad on jõutud üles märkida täpselt esitatud kujul, missugused aga ligilähedases ümbersõnastuses või kokkuvõttes üleskirjutaja poolt. Vähemalt puhtas ümberkirjutuses peab see suhe olema täpsustatud (kui jutu kirjapanekus esineb mõlemat liiki sõnastust, tuleb omapoolset sõnastatud osad asetada sulgudesse). Kõige otstarbekam on paremate jutustajate jutustusi võtta magnetofonilindile, sest viimasel ajal on võimalik kogujaile üha rohkem kaasa anda portatiivseid magnetofone. Lindid tuleb võimalikult kohe dešifreerida või hoolikalt läbi kuulata, muidu võib neisse jääda arusaamatuid sõnu või lauseid.

Põhiliseks nõudeks rahvaluule kogujale on ka täpsus variatsioonilisuse fikseerimisel, puudutagu see siis kas mõnd detaili esitamisel (mõne sõna, värsi- või lauseosa parandamine või muutmine esitaja poolt) või sama loo kordamisel samal ajal või kunagi hiljem ilmnevaid väiksemaid või suuremaid

muudatusi. Väiksemate varieerumiste märkimiseks puhtandisse tuleb varuda ruumi kas terve rea ulatuses või vähemalt muudetud osa kirjapanekuks vajalikus ulatuses otse üleskirjutuses eneses (variantvormi ette lisatagu märk ~), ulatuslikuma varieerimise korral võib aga vajalik olla kogu pala uus terviklik üleskirjutus. Samas peab olema märgitud, kas varieerumine tehti üleskirjutamise või mõnel muul ajal (siis millal). Muidugi tuleb üleskirjutusele lisada täpselt ka kõik esitajapoolsed selgitused ja kommentaarid pala päritolu, sisu, vormi või muu kohta, samuti omapoolne kirjeldus pala esitamise keskkonnast ja tingimustest. Kirjeldatagu täpselt ka esitusviisi üksikasju. Kui esitaja teeb laulu või jutu ilmetamiseks žeste või miimilisi väljendusi, tuleb neid võimalikult üleskirjutuses kirjeldada ja märkida (sulgudesse asetatult jutu või laulu vastaval kohal). Sama on kehtiv fotode kohta, milles õnnestub selliseid ilmetusmomente tabada - nende juurde tuleb märkida situatsiooni kirjeldus täpsemalt, millist lauset üteldes või olukorda imiteerides (ehmatus, üleolek, ükskõiksus) pildil kujutatud poos või ilme saadi. Seesugusel pildil on väärtust ainult siis, kui tal on juures täpne kirjeldus.

Kui laulu dikteerimisel on erinevusi (võrreldes laulmisega), tuleb muidugi needki (koos vastava lühendiga) üles kirjutada. Kui rahvaluule esitajaid on samaaegselt mitu, tuleb märkida, missugune osa missugusele esitajale kuulus; kui see ei õnnestu või kui esitamine on täiesti ühine (näit. kooris laulmise puhul), tuleb pala esitajatena märkida kõik asjaosalised.

Iga vanasõna, nagu ka mõistatust tuleb käsitada omaette tervikuna. Kirjapanekut tuleb alustada uuel realt ja igale lisada selle kohta kuuldud kommentaarid. Ideaalne oleks vanasõna kirja panna koos kontekstiga.

Kombestiku-alaseid andmeid on seni fikseeritud kahesuguses vormis; neid vorme tuleb tingimuste kohaselt rakendada edaspidigi. Esiteks on siin mitmesuguste kommete kirjeldamine üksikult, temaatiliselt eraldi seisvate punktidenä, tei-

seks - ühe või teise kombe või terve kombetsükli ulatuslikum kirjeldus, kus ühe kombe tutvustamisele järgneb sellega lähedaselt seotud teise kombe kirjeldus. Üldiselt temaatiliselt aluselt lähtuvalt võib nii tabada terve kommetsarja või kombestikulise tsükli (näit. pulmakombed). Kombestiku ülesmärkimise üks või teine vorm sõltub suurel määral jutustajast, tema teadmistest ja esituslaadist; üleskirjutajal tuleb siin kohaneda objektiga, võimaluste piires teda aga küsimustega suunata ja ergutada üksikasjalikumale jutustamisele. Eelistatavam on muidugi teine moodus, kombetsükli ulatuslikum fikseerimine, kuid ka üksikud napidki teated, ükskõik, missuguseid traditsioonilisi kombeid või uskumusi nad selgitavad, võivad osutuda väärtuslikeks. Kombestiku ulatuslikumal kirjeldamisel võib objekt esitada laule või jutte, mis on kirjeldatavaga tihedasti seotud, kombetäitmise keskseks osaks võib olla nõidussõnade või maagiliste lausete ütlemine; üleskirjutajal tuleb siingi taotleda esituse fikseerimist just sellisel kujul, nagu see temani ulatub, omapoolsete küsimustega aga taotleda kombe täielikku iseloomustust, üksikasjade ja kombetäitmise üksikjärede järjestuse taastamist jutustaja mälu. Kõik vahepalad, aga ka jutustaja selgitavad või täiendavad kommentaarid ja repliigid kuuluvad ülesmärkimisele. Iga niisugune pikem terviklik kombelooline jutustus moodustab üleskirjutustes omaette lahutamatu terviku, see tuleb tähistada iseseisva palana, omaette punktina. Üksikud, eraldi seisvad andmed märgitakse igaüks omaette punktina.

Kuna kombestiku traditsiooni aluseks on sageli uskumused, on siin rahvaluulekoguja esmaseks küsimuseks miks. Kui näiteks jutustaja kõneleb kombest kevadisel karjalaskmisel karjaseid veega kasta, tuleb pärida, miks või mis otstarbel seda on tehtud. Kombestiku aluseks olevate uskumuste väljaselgitamine avab kombestiku funktsionaalse külje. Kui aga jutt kaldub otseselt uskumustele ja objekt asub just neid kirjeldama, tuleb üleskirjutajal sellega leppida ja esitatu fikseerida, kombestiku kirjeldamisel katkenud jutulõnga tuleb hilisema täiendamise või meenutamise teel jätkata.

Kombestiku ja uskumuste üleskirjutamisel tuleb jutustajat avatleda võimalikult ulatuslikumale ja täpsele esitusele, kusjuures peamine on ikkagi kombe funktsiooni väljaselgitamine. Kombe otstarbe selgitamise kõrval võib küsitlemisel juhinduda eeskätt järgmistest probleemidest.

1. Kombe täitmise olustik. Missugusel ajal (aasta, kuu, nädalapäev, mingi eri aeg) ja missugustes tingimustes on kommet rakendatud? Tingimuste osas tuleb üksikasjaliselt selgitada-kirjeldada vastava kombe kogu esituskeskkond ja taust. Kus toimus kombe täitmine - toas (mingis eri ruumis) või väljas (mingis eri kohas)? Sotsiaalsed tingimused - kombetäitmise erinevused rikkaste ja vaestel. Olukorrad või sündmused, mis tingisid kombe täitmist kord nii, kord teisiti. Kus konkreetselt kasutati viimati selliseid kombeid, kes kasutas, millal see toimus?

2. Osavõtjad. Nende arv, sugu, iga, amet või eriline, ühiskondlik või perekondlik positsioon. Osavõtjate eri osad kommetes, nende eelduste, riietuse, asendite, toimingute ja käitumise lähem iseloomustus.

3. Esemed ja rekvisiidid, mida on kombetraditsioonis kasutatud (õlgnukud ja maskid, rahvameditsiinis taimed). Kui ei ole võimalik omandada rekvisiite nende leidumise korral üleandmiseks muuseumile, tuleb neid fotografeerida või täpselt kirjeldada (joonisel kujutada), aga selgitada ka nende valmistamise üksikasju (materjal, valmistamise eriline aeg, töötlemisvõtted).

4. Kombetsükli kirjeldamisel on oluline tabada üksikute kommete järjestust traditsioonis, kuid vaja on selgitada ka üksikute kommete sisulist järgnevust. Näit. kui jutustaja pulmakombeid kirjeldades räägib linutamisest, võib küsida, mida pulmades tehti linutamisele järgnevalt. Kui võimalik, tehtagu kirjeldused niivõrd põhjalikult, et kirjelduse kasutajal tekiks detailne ettekujutus kirjeldatavast. Kui aga jutustatakse mardikommetest koos lauludega, siis märgitagu, millal toimusid mardiskäimised, kes käisid, kuidas organiseeriti grupid, millised olid liikmete ülesanded, millises

kombe järgus milliseid laule lauldi, millised olid soovid annetajaile, miks kardeti andeid mitte anda, millal kasutati kommet viimast korda, võib-olla kasutatakse praegugi (milliste erinevustega) jne. Küsimused seada igakord kombele kohandatult.

Mängude noteerimisel peetagu silmas eeskätt järgmisi nõudeid. Iga mängu üksikasjaliku kirjelduse juures olgu märgitud selle alustamise viis, alguse ja lõpu moment; kui mängu tegevus on korduv, tuleb selgusele jõuda, millisest momentist kordamine algab, ja see märkida. Fikseeritud olgu osavõtjad (vanus, sugu, arv), mängu koht (toas, väljas, erilis kohas), vahendid ja esemed, mida mänguks kasutati (fotod või joonised nendest). Tuleb ka pärida, kas mängu kasutatakse praegugi või on taandunud minevikku. Lisatagu mängu kuuluvad ütlused, laulud, tantsud. Ruumis liikumisele, kindlatele asenditele või nende vahetamisele üles ehitatud mängude asendid ja liikumised oleks vaja skemaatiliselt joonistada.

7. Materjalikogu koostamine. Üldine nõue rahvaluule kogujale on materjali puhtaks kirjutamine juba ekspeditsiooni ajal, millal on võimalik teostada kontrollkäike. Mõnedki olulised tähelepanekud, mis kogumise päevil on veel värskest meeles, võivad vaidigi hiljem ununeda. On normaalne, et kogutu kirjutatakse puhtalt ümber hiljemalt järgmisel päeval. Niisiis on vajalik igapäevase töö kavas ette näha võimalused sellegi ülesande täitmiseks. Vahel tuleb sellest loobuda, kui kardetakse aega kaotada mõne objekti kiireks küsitlemiseks, kui ümberkirjutuste arvel võib materjali saamata jääda. Nii-sugusel korral kontrollitagu mustandid üle, et oleks võimalik avastatud lünki täita ja arusaamatusi selgitada. Kogemused näitavad, et sageli sobivad ümberkirjutamiseks hommikutunnid (varahommikune objektide külastamine ei ole vahel võimalik). Järeloküsitlusi tuleks kasutada ka variantide noteerimiseks.

Ändmed. Üleskirjutused tehakse harilikku joontega või joonteta koolivihikusse m ö l e m a l e l e h e k ü l -

j e l e , kusjuures lehekülje serva jäetakse igale poole umbes 2 cm. Vihikud nummerdatakse järjest. Lahtistele üksiklehtedele ei või kirjutada. Leheküljed nummerdada pliiatsiga (lehe ülemisel nurgal). Ühe jutustaja või lauliku materjal antakse koos selles järjekorras, nagu need talle meelde tulid.

Ühe isiku üleskirjutused olgu koos, erandi võib teha siis, kui materjali on üles kirjutanud mitu kogujat, see aga tuleb näidata. Eraldi tuleb ära märkida, kes ümber kirjutas (ümberkirjutaja märkida materjali ees). Palad tuleb järjestada jooksvas numeratsioonis (laulikute või jutustajate kaupa).

Üliõpilaste-kogujate kohta tuleb kogu algul anda järgmised andmed:

Töökoht (rajoon), kogumise aeg, koguja (nimi ja elukutse: õppejõud, TRÜ või konservatooriumi üliõpilane).

Näit.:

Rapla rajoon

1.-15. juulini 1961.a.

*Kogunud, Ants Niinesaar
TRÜ II k. üliõpilane
Küsid kirjutas Eeva Ilus
Tallinna R. Konservatooriumi üliõpilane*

Päevik kannab eri pealkirja:

P ä e v i k

ekspeditsioonilt Põlva rajooni

2. - 15. juulini 1961. a.

Laulikute või jutustajate kohta antagu järgmised andmed (ka selles järjekorras):

Nimi, sünniaeg või vanus aastates, rajoon, külanõukogu, kutseala. Praeguste kohaandmete kõrval esitada ka endised (kihelkond, vald). Kas elanud pidevalt samas kohas. Kui ei, siis kust tulnud ja millal (lisada ka endised kohaandmed: kihelkond, vald, küla).

Näit.:

a)

Miina Varang

sünd. 1896. a.

Rapla raj. Rapla k/n.

kolhoosi „Edu“ karjatalitaja.

Elanud pidevalt samas kohas.

End. Rapla kkk. Rapla (Välja) o.

Ette k. Liiakõrtsi t.

b)

Jaan Altnäe

61 aastat vana

Rakvere raj. Vunda k/n.

Karepa k., kolhoosi „Tõul“ kalur.

End. Nurmee Haljala kkk.

Vihula o. Karepa k.

Tulnud Väike-Maarja rajoonist

1958. a. (End. Väike-Maarja kkk.

„Tõul“ o. Tavispea k.)

Rahvaluule kogujad noteerivad rahvatarkust
91-aastaselt Jaan Varblaselt Kaagjärvelt
1959.

Üliõpilane usutleb Viru-Jaagupi rahva-
jutustajat. Tähelepanuväärne on jutus-
taja kaasaelamine, tema žestid ja
miimika.

Veel mõningaid iseloomustavaid teateid võib anda nende andmete järel, võib aga ka päevikus. Kuhu see paremini sobib, otsustagu koguja.

Päevik. Belmärkmetes on juba lühidalt fikseeritud, kellelt muljetepäevikut nõutakse ja mida see peab sisaldama. Lisaks tuleb mainida veel, et päevikusse võib paigutada ka selgitavaid joonistusi, fotosid, ilmtingimata kuulub sinna marsruudi kaart-skeem, kuhu on märgitud teekond, külad, mis on läbi töötatud. Seda kõike vajab kogutud materjali kasutaja.

NÕUDED ÜKSIKUTE LIIKIDE KOHTA.

R a h v a l a u l u d .

1. Regivärsilised rahvalaulud.

Regivärsilised rahvalaulud moodustavad meie kultuuripärandis ühe kõige rikkalikuma, omapärasema ja kunstiväärtuslikuma rahvaluuleliigi. Kuna nad on üldiselt elavast traditsioonist kadunud, on nende viimaste säilmete, nende kasutamise funktsioonide ja esitusviiside kohta käivate mälestuste kirjapanemisel suur tähtsus. Iga väikseimgi teade sellelt alalt väärib hoolikat noteerimist.

Kogumistöö ülesandeks on regivärsilise rahvalaulu traditsiooni kohta käivate andmete kogumine üldse. Mõndagi väärtuslikku võib saada inimestelt, kes küll ehk ühtki regivärssi enam ei tea, kuid mäletavad üht-teist nende traditsiooni alalt, näiteks terminoloogiat. Kuidas nimetati kohapeal regivärsilist rahvalaulu või selle viisi üldse? Kas teatakse lähemalt selgitada seda nimetust, selle tähendust või tähendusvarjundeid (kas lähtub see laulu sõnalise või muusikalise külje iseloomustamisest, refräänist või millestki muust)? Kas tuntakse erinimetusi regivärsilise rahvalaulu liikide, laulurühmade või isegi üksikute laulude kohta? Kuidas nimetati laulikuid, on nende kohta erinimetusi sõltuvalt laululiigist, lauliku soost, meisterlikkusest või millestki muust (kassik, lauluimä jne.)? Kuidas nimetati eeslauljat, kuidas kooris lauljat (värssi kordajat)? Kas on erinimetusi refräänile, koori poolt laulu alustamise koha või hetke, paralleliismi või al-

Moment tööprotsesside
filmimisest.

literatsiooni kohta? Kas on eriväljendeid ilusa või inetu laulmisviisi või laulu, meisterliku või oskamatu lauliku kohta? Kas olid tuntud varieerimine ja improviseerimine, kuidas neid nimetati, kuidas hinnati? Millega seletatakse nende nähtuste esinemust, kas neid peetakse vajalikuks?

Millal regivärsiline rahvalaul kadus, selle põhjus? Millised olid viimased mäletatavad elavad lauluesitused, kus need toimusid, kes olid lauljad? Kas teatakse midagi kunagistest surveavaldustest regivärsilise rahvalaulu, eriti selle esitamise vastu? Kes püüdsid keelata? Kes halvustasid regivärsse, kuidas, mida öeldi regivärsi vastu? Mida arvasid noored neist? Kas on olnud regivärsilise rahvalaulu tunnustajaid, kas on midagi iseloomustavat või hindavat öelnud rahvalaulu kohta laulikud ise? Kas on teada laulikuid, kes on ise regivärsilisi rahvalaule üles kirjutanud, neid kopeerinud, raamatutest õpituid esitanud? Kas on teada regivärsse, mis raamatu vahendusel said üldiselt tuntuks?

Andmeid on vaja ka regivärside funktsioonide kohta. Kus ja millal neid üldse lauldi? Kui neid lauldi töö juures, siis milliste? Kas oli laulu sisul või ettekandelaadil mingeid seo-

seid selle töö või tegevusega? Kas võis see tööd soodustada? Kas on midagi teada laulmisest maagilise eesmärgiga (nõidumine, arstimine)? Missuguste kommete täitmisel, tähtpäevadel või perekondlikel pidudel lauldi regivärsse? Missuguste kommete või tähtpäevade puhul püsisid need kõige kauem elavana? Kuidas oli laulmine kommetega seotud (missuguse kombeosa juures lauldi, missuguse juures mitte), kes olid lauljad? Missugust tähtsust omistati laulmisele kommete ja tähtpäevade puhul? Kuidas hinnati laulmist üldse, kas see tõi kaasa häid või halbu tagajärgi? Mis on sundinud inimesi laulma?

Rahvalaulukogudes on andmed puudulikud laulude esitusviiside kohta. Kas regivärsilisi rahvalaule on lauldud üksi või hulgakesi (kooriga)? Milliseid üksi, milliseid hulgakesi? Millest kumbki esitusviis oli tingitud? Kas sõltusid need laululiikidest või veel millestki muust? Kas võidi igasuguseid laule laulda niihästi üksi kui ka kooriga? Kas on tuntud kahe lauliku või kahe koori laulmist nii, et üks alustab oma laulu siis, kui teine on lõpetanud? Kas on lauldud isegi korraga eri laule? Missugusel silbil või värsijalal alustas järellaulja (koor) laulmist? Kas siin valitses kindel kord? Kas on tuntud mingisugused märguanded eeslaulja poolt järellauljale (koorile), et see alustaks laulmist? Kas on esinenud laulmist, kus kaks või rohkem lauljat alustas laulmist korraga? Kas tekkis äpardusi eeslaulja ja koori osade ühendamisel? Millest need olid tingitud, kuidas tekkinud ebakõlad lahendati? Kas lauldi rohkem toas või väljas, missuguseid laule lauldi kummalgi juhul? Kas laulikul on olnud mingi traditsiooniline eri koht toas või väljas? Kuidas koor on asetunud kuulajate suhtes? Kas kahe laulja või koori liikmete omavahelises asetuses on olnud mingit traditsiooni (asetumine sirge rivina, poolringikujuliselt või kuidagi teisiti)? Kus on selles asetuses eeslaulja koht? Kas on eeslaulja ja järellaulja või koori liikmed olnud omavahel kuidagi otseselt seotud (kätest või käe alt kinni hoides)? Kas on lauldud mingi liikumise (sammumise, hüplemise) saatel? Kas tuntakse laule, mida on lauldud tantsides või tantsimise ajal? Kas on neid laul-

Laulude üleskirjutamine
Viru-Nigulas.

nud (tantsinud), mis puhul? Kuidas see toimus, kas liikumisuuna aluseks oli mingi kindel figuur, näit. ring, paarikesi või neljakesi kõrvu jne. (teha sellest skeem)? Kas selliselt lauldi igasuguseid laule või ainult mõnd liiki? Kas lauldi istudes või seistes, kas tammuti jalgadel (laulurütmis?) või löödi ainult vahel (juhuslikult või tahtest antud momendil ergutada) jalga vastu maad või ei tehtud seda üldse, kas õõtsutati keha (rütmis?)? Kas oli mõnes niisuguses esitusviisis erinevusi laululiigiti (oli mõni neist ainult mõne liigi juures kasutatav), sõltuvalt lauliku eest, soost, isikupärasusest? Mida arvati niisugustest esitusmaneeridest, on neid heaks kiidetud või laidetud? Setu laulude esitusviiside kohta tuleb lisaks pärida, kas killelauljaid oli üks või rohkem, kuipalju on torrelauljaid (on viimaste arv kuidagi piiratud). Kas jagunevad torrelauljad veel eri rühmadesse? Millest tuntakse head või halba kille- või torrelauljat? Kas esineb setu kooris eeslaulja vahetamist teisega sama laulu esitamise ajal? Millest see on tingitud, kuidas seda hinnatakse? Kas kille ja torre peavad laulmist alustama samal hetkel või

võivad seda teha erineval ajal? Kuidas lauldakse eri hääli, kui puudub kille või torre? Mida tähendab "kergetamine" laulmise ajal ja miks seda tehakse?

Regivärsiliste rahvalaulude esitusviisi kohta võib veel küsida, kas on teada laulikuid, kes laulu sisu, laulus erinevate tegelaste dialoogi vms. on kuidagi näitlevalt kujutanud (žestidega, näoilme muutmise, hääle kõrgendamise või madaldamisega või kuidagi teisiti)? Kirjeldada seda lähemalt! Kas teatakse laulikuid, kes on silmapaistvalt tugevasti sisse elanud laulus kujutatavale, et see on põhjustanud esitaja nutma hakkamise (missuguste laulude puhul) või erilist rõõmu või lõbusust kuidagi väljendanud?

Väärtuslikud on igasugused andmed regivärsiliste rahvalaulude esitajate - laulikute kohta. Kes üldse laulsid - tüdrukud, nooremad või vanemad naised, poisid, mehed? Kas oli laule või laululiike, mida laulsid ainult naised või ainult mehed? Millega seda seletati? Kas peeti sobimatuks tüdrukute, abielus naiste või meeste laulmist? Miks? Kes võis olla eeslauljaks? Kuidas nimetati eeslauljat ja laulikuid üldse, kas on erinimetust eri juhtudel lauljate kohta (pulmas)? Eeslaulja ja koori suhted on elavalt säilinud Setumaal. Seal tuleks neid igati uurida. Kas eeslauljal on oma kindel koor või võib selle koosseis ka vahelduda? Kas teatakse juhtumeid, kus eeslaulja ei sobi kooriga? Mis põhjustel? Kas sama koori liikmed võivad eeslauljaks olla kordamööda või hoidutakse sellest ja eeslaulja on alati sama? Kes määrab koori koosseisu, millest koosseis sõltub? Kas on olnud juhtumeid, kus kooris laulmisest on mõni osavõtja välja lülitatud? Miks ja kuidas seda on tehtud? Kas eeslauljal on eriline autoriteet, milles see avaldub? Kas on tuntud kooslaulmise harjutamist? Miks, mis puhul ja kuidas seda on tehtud? Kes juhtis seda? Millele osutati tähelepanu kooslaulu harjutamisel?

Kirjeldada kooride ajalugu, arengujooni, esinemistingimusi!

Kas laulmise eest on saadud materiaaletas? Missugustel juhtudel seda on antud, mida on antud? Kas on lauli-

kutel traditsioonilisi tunnuseid riietuses (peakatetes, ehetes)? On need tunnused üldised või ainult mõne kombe, tähtpäeva või laululiigi puhul kasutatavad? Kas need on endale seadnud laulik ise või on seda teinud keegi teine? Kes? Kas on eeslauljal või laulikul tulnud traditsiooniliselt täita mõne kombe, tähtpäeva või sündmuse puhul veel muid ülesandeid peale laulmise, on see laulmisega seotud olnud?

Kas teatakse kooskäimisi laulmiseks?

Kas on olnud laulmisvõistlust või võidulaulmist kahe lauliku või kahe koori vahel? Mis puhul seda on tehtud? Miks? Kuidas see on toimunud (lähem kirjeldus)? Kas seejuures on võistlejad laulnud vaheldumisi või ka ühel ajal? Kes on võitjaks osutunud, kuidas võitmine on ilmnenu? Kas on võidulaulmine kaasa toonud pahandusi ja kuidas need on lahendatud? Kas on keegi kõrvalseisja katkestanud lauluvõistluse, miks?

Kas laulikut on peetud ka targaks inimeseks? Kas nad on osanud ka nõiduda? Kas on teada, et mõni laulik on saanud karistada või noomida laulmise pärast? Kelle poolt, mis puhul, miks?

Huvi pakub ka laulikute loomingupsühholoogia ja sõnastuskunst. See on suhteliselt paremini teostatav Setumaal, aga mujalgi leidub sellealaseid andmeid. Kuidas osati laule (eriti pikki) meeles pidada, oli selleks eri võtteid? Kuidas meenutati tarbe korral laule (kas oli meenutamisevõtteid)? Kas laulik mõtles (kordas) laulu aegsasti enne esitamist läbi või esitas nähtava ettevalmistuseta? Kui kordamisel ilmnis laulus lünki, siis kas võis ta omalt poolt asemele septseda täiteosi? Võttis see palju aega? Kas laulik võiks regivärsilise laulu luua ka "omast peast"? On selliseid laule teada (mis puhul neid on tehtud)? Kas loomine käis pikkamööda või kiiresti, osa-osalt või terviku kujul korraga? Kas tarvitati seejuures ka juba tuntud lauluosi või värsse teistest lauludest? Kuidas luuakse improvisatsioon, millega seletatakse võimet improviseerida? Kuidas seletab seda laulik-improviseerija ise (lastagu tal seda lähemalt iseloomustada)? Kas laulik on hoidunud lauluvara teistele õpetamast või on ta viimast

just teinud? Milliseid laule peab laulik kõige väärtusliku-
maiks? Miks? Kas on laulik võrdselt esitanud kõiki laule või
hoidnud mõningaid erilisteks puhkudeks? Missuguseid, miks?

Töölaulud. Milliste tööde juures üldse lauldi, milliste
juures lauldi veel lähemas minevikus, milliste juures laul-
dakse tänapäeval? Kas mäletatakse laulmist mõisatööl? Kas on
need millegi poolest erinenud kodustel väljadel või tubastel
töödel lauldud lauludest? Töölaulude funktsionaalsuses on
olemas vähemalt kolm erisugust töö ja laulu vahekorda: 1) töö-
teemalised laulud, mida lauldi kõnesoleva töö juurde, 2) töö-
teemalised laulud, mida lauldi mujal kui vastaval tööl,
3) muuteemalised laulud, mida lauldi töötades. Andmed nende
vahekordade kohta, laulude või lauluainete kirjapanekud ühe
või teise esitusviisi alalt on vajalikud. Kui küsitlata-
v kaldub töö ja laulmise seoste selgitamisel vastava töö lähe-
male kirjeldamisele, väärib muidugi seegi noteerimist.

Välise tööde lauludest on tähelepandavad karjaselau-
lud. Missugused need olid? Kas teatakse karjaste vastastik-
ku hüüdmist või vastastikuseid hüüdelisi laulmisi (helletu-
si)? Kuidas neid nimetati? Miks neid esitati? Kas on teada
eri laule, mida karjane laulis karja minnes, karjas olles,
kojukutset oodates või koduteel? Kas oli laule halva ilma
või muu ebasoovitava peletamiseks? Kas karjased võisid laul-
da ka mitmekesi koos? Kas oli hüüdelaule või eri laule karja
saatjatel või kojukutsujatel (perenaistel) - üksi või hul-
gana lauldult?

Kas on lauldud lehma lüpstes või vahetult enne seda?
Kas laulu rütm (takt) käis kokku tööliigutuste rütmiga või
mitte?

Tööloomade (hobuste, härgade) öine karjatamine oli
õits (õitsilkäimine). Kes käisid õitsil? Kuidas õitsilised
kogunesid? Mida tehti õitsil? Kas teatakse õitsiliste hel-
letusi, õitsil lauldud või õitsiteemalisi laule? Jälgitagu
ühtlasi õitsikombeid. Kas mäletatakse paiku, kus käidi õit-
sil, märgitagu nende paikade nimed? Kas on lauldud künni-
äestamis- või kulvitöödel? Kas teatakse selleteemalisi lau-

le? Kas on lauldud sõnnikuveol või -laotamisel? Omaette tähelepanu pälvivad lõikuslaulud. Kas on teada eri laule lõikuse algamisel, lõikustöö, lõikuse lõpetamisel? Kas on vanaasti sunnitud või ergutatud viljalõikajaid laulma? Kes seda on teinud, kuidas? Kas on midagi kuulnud laulurütmi (tak-ti) ja tööliigutuste rütmi vahekorrast (kas laulmine ei seganud töötamist)? Kas lõikustööl esitatud lauludega on olnud seotud eri kombeid või mänge ("Sirbiviskamine")? Milles need seisid, kuidas neid esitati (täpne kirjeldus)? Mis otstarbel on lauldud lõikuslaule? Missuguseid laule lauldi linakitkumisel või muudel linatöödel? Kas mäletatakse midagi talgutöödest (missugused need olid, kes nendest osa võtsid) ja seal lauldud lauludest (talgule minnes, talgutöö, talgupeol, talgult tulles)? Kas retsiteeriti (sõnuti silpe või värse) või lauldi rehepeksul? Kuidas ühendati siin laulu- või sõnarütm töörytmiga? Kas kõik töötajad laulsid (retsiteerisid) siin korraga või vaheldumisi? Kas mäletatakse rütmi pidamist loetava või mõeldava meelespidamisvormeliga: kolme nuiaga pahmast lüües: hunt koplis ..., nelja nuiaga: hunt koplis välja jne? Kas on teada laule, mida lauldi heinatöödel - heinaliste kokkukutsumisel (hüüdelaulud), heinale minnes, loovõtmisel, heinaveol?

Kas teatakse laule, mida on lauldud jahil käies või milles on juttu jahimeestest? Tähelepanu tuleks pöörata ka lauludele meremehe elust ja tööst, meresõitudest, eriti aga kalastusega seotud lauludele. Kas on lauldud kalapüüniste valmistamisel või parandamisel, kas seejuures otseselt ka töökohaseid laule või laule kalurielust üldse? Kas on lauldud kalale minnes või sealt tulles? Missuguseid laule lauldi otse kalastamisel? Kas tuntakse laule ja loitse või erilisi võtteid, mille abil loodeti paremat kalasaaki? Kuidas neid esitati, mida seejuures tehti? Milliseid laule oli sepast või sepatööst? Kas on lauldud muude või lihtsamate tööde ja tegevuse juures, nagu marjul või lehisel olles, jalutades või pikka teed käies, ja mida?

Tubastel töödel lauldud lauludest on rikkalikum repertuaar naiste tööde saateks. Kas mäletatakse veel käsikivi-

laule või seda, kuidas neid on esitatud? Kes käsikivi keerutamisel laulis? Kas käsikivil töötamise rütm oli kohandatud laulmise rütmile? Kas lauljaid (töötajaid) oli korraga rohkem kui üks? Kas tuntakse ketruslaule? Kuidas oli selle töö suhe laulmise rütmiga (ka juhul, kui ketrajaid oli mitu)? Kas on lauldud kangast või vööd kududes, pesu pestes, võid valmistades (töörütm!), toitu või õlut keetes või muude toimetuste juures? Mida on seejuures lauldud? Kas on tuntud laule, mis selliste tööde sooritamist soodustasid ja mille sisu on sellele otseselt vastav? Kas ka mehed on laulnud oma tubastel töödel (näit. puuesemete valmistamisel, korvipunumisel), ja mida?

Kas teatakse laule, milles räägitakse tööst ja töösse suhtumisest üldse (töö vajalikkus või kasulikkus, töö tulemus, virk ja laisk töötaja, hool ja mure, jms.)? Kas mäletatakse, millal viimati lauldi otse töö juures regivärsilisi rahvalaule? Missugused need olid, kus ja kuidas lauldi (esitusviis)?

Ühiskondlike vahetõrgete laulud. Laulud rikka ja vaese

Salu-Vana tutvustab kooti.

suhetest. Kas on teada laulikuid, kes eriti armastasid seda teemat? Oli neil isiklikke eeldusi just selliste laulude laulmiseks? Kas tõi nende laulmine kaasa esitajale ebasoodsaid tagajärgi (mäletatakse mõnd seesugust juhtumit)? Vaeslapselaulud. Vaeslapse raske elu, mure ja kurbus. Vaeslapse lohutamine looduses või vanemate haua. Vaeslapse võrdlemine peretütrega. Kas on teada laulikuid, kes just selliseid laule on armastanud laulda? Millal ja kus neid lauldi? Vaeslapselauludele mitmeti lähedased on laulud lese raskest elust. Orjuslaulude teemaks on ränk mõisaorjus ja orja elu. Paljud laulud sisaldavad mõisaniku (saks), kupja või rehepapi vastu sihitud satiiri või sarkasmi, kõnelevad orjade julmast kohtlemisest (peks, peksuhaavad), aga ka vastuhakkamisest rõhujatele. Teoliste elu käsitlevais lauludes leidub mõnikord küll ka huumorit. Ühiskondlike vahetõrgete lauludes esineb ka mitmesuguste ametite ja ametite iseloomustusi. Neis on juttu seppadest, rätsepatest, kingseppadest, nende elu-olust või äpardustest (siin esineb piiriala vastavate töölauludega). Omaette rühma moodustavad laulud, milles kesksel kohal on kõrtsmik või kõrtsis käimine.

Regivärsilistes rahvalauludes võib leida ühiskondlike vahetõrgete kujutamist ühenduses väga mitmesuguste motiividega - ühe küla viletsad, teise head põllumaad, viljaikaldused või muud elu-olulised raskused, linnas või kohtus käimised jms. Kas on andmeid selle kohta, et ühiskondlikke vahetõrget käsitlevate laulude esitajaid on laulmast keelatud, ähvardatud, noomitud või karistatud? Kes olid lauljad, kes keelajad, mis juhtus?

Nekruti- ja sõjalaulud väärivad erilist tähelepanu, kuna neid on kirja pandud suhteliselt vähe ja paljud neist esindavad üleminekuvorme regivärsiliselt rahvalaulult riimilisele. Siin avalduvad nekruutiks mineja kartused soldatielu raskustest, omastest lahkumise kujutamine ja sellele kaasnevad meeleolud. Setu laulude kogujad peaksid sellele ainerühmale suurt tähelepanu osutama. Kes laulsid nekruutit? Millal neid lauldi, kas otse lahkumishetkel või ka varem? Kes olid laulmise

juures? Kuidas lauldi (kas oli erilisi asendeid nekruti suhtes või tema poole pöördumise võtteid - näiteks kummardamist, kas lauldi ärasaatmisel ka kõndides, kas itkējaid oli ühe või mitu)? Kas ka nekrut ise laulis? Milliseid regivärsilisi rahvalaule tuntakse sõjast või sõjasõnumitest?

Laialdase liigi moodustavad kalendrilised tavalaulud. Sii kuuluvad mitmesuguste kalendriliste tähtpäevade ja nende puhul traditsiooniliste kommetega seotud laulud, aga ka eri aastaaegadel lauldud (näit. kiigelaulud) või nende kohta käivad laulud (näit. kevadest, sügisest). Siin tuleb välja selgitada ka sellekohased tavad, nende seos laulmise ja lauludega, vastavad esitusviisid. Kas teatakse vastlalaule? Kui on lauldud vastlapäevasel liulaskmisel või vastlasõidul, siis kes on laulnud - liulaskjad (sõitjad) või pealtvaatajad (või on lauldud ainult enne või pärast liuglemist)? Kalendriliste tavalaulude puhul jälgitagu refrääni, mis enamasti iga tava juures on erisugune. Vahel mäletatakse veel refrääni, kui värsse enam meeles polegi. - Kas on olnud eri laule kevadisel karja väljalaskmisel? Kas teatakse jaanilaule? Missuguseid laule on lauldud jaanitulele minnes või seal olles? Kas on teada erilisi laule, sõnu või lauseid, millega jaanitulel on taotletud karja-, vilja- või muud õnne? Missuguseid mänge on jaanitulel mängitud laulmise saatel, missugused on need laulud? Kevadiste ja suviste laulude hulka kuuluvad ka kiigelaulud. Kas laulsid ainult kiikujad või need, kes kiikumist vaatlesid (või mõlemad)? Kas kiikudes laulmisel oli eeslauljal või lauljail eriline asend või koht (näit. istudes)? Kas lauljad kiigel on jagunenud kahte rühma (koori)? Kas ka poisid või mehed kiigel või kiige juures laulsid? Milline oli kiikumise rütmi ja laulmise rütmi suhe? Kas teatakse laule, mida on lauldud kiige valmistajaile või valmistamisest, heast või halvast kiigest? Kas on teada eri laule kiigeaja alustamise või lõpetamise puhul? Missuguseid laule on üldse kiigel lauldud (kui märgitakse või esitatakse seejuures laule, mis pole kiigeteemalised, tuleb muidugi needki fikseerida)? Sügisestest tavalauludest on kõige tun-

tumad mardi- ja kadrilaulud. Kes on käinud mardi- ja kadri-
sandiks, mehed või naised, noored või vanad? Millal on alus-
tatud laulmist, kas teekäigule minnes või enne seda, teekäi-
gul olles või alles külastuspaigas (ukse taga)? Kas on keegi
juhtinud laulmist, kuidas? Milliseid laule mardid või kadrid
laulsid enne sisenemist, tuppa jõudes, pärast andide saamist,
majast lahkudes? Kui ande ei saadud, mida lauldi siis? Kas
kaasnes laulmisele mingi muu tegevus, maagiline või nalja-
komme või tantsimine? Kas sellest võtsid kõik "сандid" osa
või ainult mõni (kes siis), kas ka pererahval oli mingi osa
selles? Kuidas kõik toimus? Kas erisuguste isikute või objek-
tide juures lauldi ka erisuguseid laule (milliseid)? Mida
tehti andidega, kuidas neid jagati; kas tehti pärast teekäi-
ku martide või kadride omavaheline koosviibimine? Kas sealgi
lauldi, mida? Eelmistest vähem on üles kirjutatud jõululaule.
Kas on teada regivärsilisi laule jõuludest? Millal neid laul-
di? Olid need seotud mingite kommete või mängudega?

Kas teatakse midagi muudest tähtpäevadest, millal on veel
selle päeva kohaseid laule lauldud? Rohkem näib selliseid
olevat setu laulikutel. Kas tuntakse mardi- ja kadrisantide-
le sarnanevat lauldes ringiliikumist veel muudelgi aegadel või
tähtpäeval? Millal ja kuidas see toimus, missugused olid
need laulud. Viljandimaal mäletatakse sügisest hingesandis
käimist vastavate lauludega. Mida teatakse näärilauludest?

Laulurohke liigi moodustavad perekondlikud tavalaulud.
Siingi laule üles kirjutades fikseeritagu nende seos vasta-
va tavaga, võimaluse korral üksikasjalikult, millega laulu
esitamine oli seotud. Seni on vähe andmeid lapse sünniga
ühendatud varrulauludest. Kas teatakse nurganaise olukorda
käsitlevaid, teda õpetavaid või temale kaasa tundvaid laule?
Kas on teada laule või sõnu, mida esitati vastsündinut vaa-
tamas käies või selleks korraldatud koosviibimistel (millal
need toimusid)? Kas oli mingeid kombeid sellise laulmise või
lausumise juures? Tähelepanu väärivad ka äiutused ja hälli-
laulud. Missuguste lauludega uinutati last magama? Kuidas
seda tehti (last süles hoides või kätkis kiigutades - kir-

jeldada ka hälli või kätkit)? Kui hällilaul koosneb ainult äitushäälitsustest, kuid on esitatud viisiga, tuleb needki üles märkida. Eraldi tuleb jälgida traditsioonilisi laule ja improvisatsioone, ainult seks puhuks kasutatud sõnadega või mitme laulu liitmisel.

Rohkem teatakse pulmalaule. Kuna pulmalaule on esitatud väga mitmesugustes pulmajärgkudes, siis uuritagu hoolikalt nende seost kommetega. Pulmade eelastmeks on kosjad. Kas on teateid ka laulmisest kosjades (kosjul), kes laulis, kus ja kuidas lauldi? Kas mäletatakse kosjateemalisi laule? Pulmade eel on mõnel pool kombeks olnud koguneda ühistele veimede valmistamisele, vahel aegsasti enne pulmi. Kuidas selliseid kooskäimisi nimetati, kes võtsid neist osa, kes seal laulsid, mida lauldi, mida seal peale töötamise veel tehti? On ka andmeid, et veimi või materjali veimede valmistamiseks käidi pulmade eel küla peal korjamas. Kui see on tuntud, siis kes olid kogujad, kas seejuures ka lauldi? Kuidas seda kommet nimetati? Kas on teada veel muid pulmadega seotud laule, mida lauldi enne pulmi? Kas laulikud pulmade eel ka laule harjutasid, meenutasid, kombineerisid või lõid - kirjeldada seda, kui andmeid on! Kas teatakse või mäletatakse erilisi pulmalaulikuid? Kuidas neid nimetati (näit. kaasitajad)? Kas pulmas laulsid kaasa kõik või mõned või ainult üks laulik? Pulmalaulikuil on meie traditsioonis eriline koht, seepärast väärrib märkimist kõik, mis on neist teada. Kes olid laulikud - naised, tüdrukud, mehed, sugulased? Kas pulmalaulikuil oli tunnuseid riietuses? Kas neid käidi eraldi pulma kutsumas, kes kutsus, millal? Kas pulmalaulikud said ka tasu? Kas nad laulsid istudes, seistes või kuidagi liikudes (viimasel puhul kirjeldada lähemalt)? Kas oli neil pulmamajas oma eriline asukoht või asend (näit. nurgas, noorpaari vastas)? Millised olid hea pulmalauliku omadused? Kas on rohkem hinnatud ilusat või tugevat häält või sõnaohtrust? Mida teatakse laulikute võidulaulmisest pulmas? Kas võisteldes on lauldud ka samaaegselt või ainult vaheldumisi? Millest selgus ühe lauliku üleolek teisest? Kas

pilkelaulud on kaasa toonud ka pahanemist või tüli? Kui kaua kestis võidulaulmine, millal (pulmakommete suhtes) see toimus? Kas laulikud on värsse pulmas ka improviseerinud (või kohandanud tegelikule olukorrale)? Kuidas seda kuulajate poolt hinnati? Kas sellistele lauludele on erinimetust või -viisi? Kas on ette tulnud laulikute kimpujäämist, kuidas see on ilmnenu? Kuna pulmalaulud on arvukad ja mitmekesised, siis on otstarbekas fikseerida lüli-lülilt kogu pulmakombestik koos ühe või teise toimingu juurde kuuluva lauluga. Millal lauldi pulmas esimest, millal viimast korda? Kas laulikuil oli ka mingeid muid ülesandeid või ettenähtud tegevust pulmakommetes?

Andmeid oodatakse ka lapuliste kohta pulmades. Kuidas nad esinesid, kuidas neisse suhtuti, kas ja mida laulsid? Nende nimetused.

Perekondlike tavalaulude hulka kuuluvad veel surnu itkud (koolja itkud). Need on traditsioonis säilinud veel üksnes Setus, aga üksikuid andmeid nende kohta saab ehk mujaltki. Kas itketi igasugustel matustel või ei peetud mõnd juhtu selleks sobivaks? Kes olid itkejad - sugulased, selleks kohale kutsutud? Kas itketi üksi või mitmekesi (või sõltus itkejate arv matuse iseloomust)? Kuidas itketi - kas itkejal oli mingi eri asend, hoiak, liikumine? Kus itketi - kas vaid kalmul või ka mujal? Kas itketi ka pärast matuseid? Millest tunnukse hea (ilus, mõjuv) itkemine, millest halvem? Kas on selle kohta näiteid teada? Kui kaua kestis üks itkulaulmine? Kas on teada itku ootamatut katkemist või katkestamist, kas itkeja võis teha laulmise ajal ka pikemaid pause, mis põhjustel? Et itkuvärsid on ebaühtlase ehitusega, tuleb nende kirjapanemisel olla eriti täpne, fikseerida tuleb nii sõnade kui ka värsiosade kordamised. Milliste kommete või toimingutega oli itkemine otseselt seotud (ühel või teisel juhul)?

Väärtuslikku materjali on rahvasuus säilinud veel mitmete lüüriliste laululiikide alalt, nagu seda on laulud lapsepõlvest ja kodust, armastusest ja abielust, laulust ja laulikust.

Siin-seal leidub ka väga mitmesuguseid olustikulisi laule, milles peegelduvad kohalikud sündmused ja harrastused. Sageli sisaldub kohalikke aineid naljalauludes.

Enamasti on vormilt omapärased mõistatuslaulud - mõistatused esitatakse värssides küsimustena, millele järgnevais värssides antakse vastused sel moel, et suurem osa vastusvärssist langeb sõnastuselt ühte küsimusvärssiga. Mõistatuslaulude esituslaadi on seni vähe jälgitud. Kuidas on neid vanasti lauldud? Kas küsija ja vastaja olid mõnikord ka eri laulikud? Kui mõistatuslaulu esitati seoses mingi liikumise või mänguga, kirjeldatagu sedagi, ja nii, et küsimuste ja vastuste avaldamise kord selgesti ilmneb.

Omapärase liigi moodustavad mängulaulud. Nende esitusviisis on olnud mitmesuguseid draama- ja koreograafilisi elemente. Põhinõudeks olgu siin iga fikseeritava laulu juurde ka vastava mängu täpne kirjeldamine. Kogutagu andmeid mängust osavõtjate arvu, soo, vanuse kohta, selgitatagu välja, mis puhul seda mängiti, samuti mängimise koht (siseruum, muru). Selgitatagu ka, millised osad mängust (laulust, liikumisest, kõneldavast) olid traditsioonilised, millised improviseeriti. Kas on teada lauluga seotud mänge, mida iga kord võidi mängida päris erinevalt? Mängukirjeldusest peab selguma eelkõige laulu ja mängu otsene seos mängu igas järgus, aga ka mängu iga järk (mängijate asend, liikumisviis, miimika, žestid, mängust osavõtjate ühine ja erisugune tegevus). Tähelepanu osutada ka mängu lõpumomendi fikseerimisele. Täpset kirjeldamist väärivad ka kõik mängus kasutatavad rekvisiidid - riie- tusesemed, maskid, kepid, paelad. Koguja võib sattuda üllatavalt lihtsale mängule, mida laulu saatel on esitatud - mingi looma, liikumise või tegevuse matkimine, hüplemine, käteplaksutamine, ringis sammumine; kõike seda on vaja kirjeldada.

Lapsed kasutasid lastelaule. Suur osa nendestki on mängulaulud, samuti värsikujulised mängualguseloendid (liisuvalemid). Viimaste suhtes on vaja tähele panna, kas neid lauldi või loeti. Ka vanemate inimeste poolt lastele lauldud laulud

või loetud värsikesed väärivad talletamist.

Lasteluule hulka on paigutatud ka mitmesugused väike-
lastega sooritatud mängud. Nii näidatakse sõrmedega, kuidas
Kuts karja läheb (sõrmed liiguvad aeglaselt) ja kuidas ta
koju tuleb (sõrmed sibavad kiiresti). Kas imiteeriva tege-
vuse kõrval on muudetud hääletooni vastavalt tegevusele?
Sia kuuluvad ka mitmed puändiga mängud (Tii-tii, tihane...
Lõpul järsult lausutud urr! vallandab käed, seda elab laps
põnevusega kaasa). Milliseid mängu veel tuntakse, milles loo-
mad või linnud tegelastena esinevad? Seesugustel mängudel on
olnud suur kasvatuslik mõju loodusega kontakti viijana.

Rahvaluule piirkonda kuulub ka laste salakeel. Kirjuta-
tagu üles mõni näide salakeeles.

Ärgu unustatagu ka sõrmenimetusi, mida loetakse nagu
mingit kindlas ühenduses teksti (täitapja, potinoolija ~ ko-
tinõel jne.).

Loodushääletähendeid on veel viimastel aastatelgi rah-
vasuust kirja pandud. Need on värsistatud või siis rütmili-
ses proosas sõnastatud lindude või loomade hääletsuste imi-
tatsioonid või ka esemete kasutamisest tulevate häälte ja
mürade matkimised (vankri kriiksumine, kellade helisemine,
pillimäng), sageli humoristliku sisuga. Hääletähenditegi pu-
hul on vajalik märkida, kas neid on lauldud või loetud (lu-
gemise korral pandagu tähele ka hääletämbri kontraste, kui
neid kasutatakse). Kõik hääletähenditele lisatud kommentaa-
rid pandagu kirja (nende kunagiste sõnastajate või kasutaja-
te kohta, sündmuste kohta, millega neid on seotud).

Maagilised laulud olid algselt seotud mingi maagilise
toiminguga. Siingi on esmaseks küsimuseks: millise tegevuse
saatel neid esitati, kas lauldi või loeti. Teistest alalii-
kidest rohkem mäletatakse arstimissõnu. Kas on teada veel
nende kasutajaid-oskajaid, mida mäletatakse veel nendest?
Kas on ilmnenud arstimissõnade lausujatel erilisi näoilmeid,
poose, žeste, hääletoone, muid võtteid maagilise mõju suu-
rendamiseks? Kuidas on maagiline laul mõju avaldanud ühel või
teisel korral? Kas teatakse ussi, hundi, kaarna, koera või

mõne muu looma peletamise sõnu? Mis puhul neid kasutati (kas ainult otsese ohu korral, mingil muul ajal või tähtpäeval)? Kuidas need kasutajate arvates mõjusid? Kas teatakse nõidus-sõnu seoses mütoloožiliste olenditega (puugi valmistamisel, kurjade jõudude tõrjumisel, haldjate või vaimude kohtamisel)? Kas on andmeid inimese mõjustamisest laulude või sõnadega, selle tagajärgedest; vilja- või karjaõnne taotlemisest? Kas on seejuures ka mingeid vahendeid (esemeid) kasutatud?

Lüro-eepilised laulud on kunstiliselt üks kõige täiuslikum liik. Iga riismeke, üksikud värsidki sellest väärivad säilitamist. Kas mäletatakse laule, milles kujutatakse mingit erakordset sündmust või juhtumust muistsel ajal, lugu-sid, mis lõpevad peategelase surmaga ("Maie laul", "Tooma laul", "Uppunud vend", "Kalmuneiu")? Või laule erakordsetest õnnetustest või äpardustest ("Kari kadunud", "Haned kadunud", "Hobune varastatud"), kimbatustest ("Suisa suud")? Kas on teada laule ebatavalistest, üleloomulikest juhtumustest, saatustest, moondumistest, olendi või inimese ebatavalisest sündnist ("Ilmaneitsi", "Kuldnaaine", "Loomine")? Erakordsetest rännakutest, sõitudest?

Lüro-eepilise kui eriti tähtsa laululiigi puhul on olulised ka kõik andmed nende laulude levimisest, esitajaist ja esitusviisidest. Kas on teada laulikuid, kes neid laule on veel hästi teadnud? Milliseid laule on nad osanud? Kus ja millal on neid laule esitatud - on selleks olnud eriti sobivad juhud ja mitesobivad? On neid lauldud üksi või mitmekeesi, juhuslikult igasuguste muude laulude keskel või ainult eri juhtudel? Kas on nende esitamisel laulikul olnud mingeid erilisi maneere, ilmet, häälekõla?

Lüro-eepiliste laulude üleskirjutamisel on vaja tähelepanelikult jälgida lauliku kaasaelamist laulule - kuidas, milles see avaldub? Kõik lauliku enese vahe- või lisamärksed laulu kohta või selle esitamisel tuleb üles märkida. Üldse on vaja jälgida, kuidas rahvas (nii laulikud kui ka kuulajad) mõttestab neid laule, mida arvatakse laulude sisust (kuidas seletatakse näit. üleloomulikke motive) -

kõik tuleb noteerida. Mõnel alal on tuntud lüro-eepiliste laulude esitamist tantsulise liikumise või mängulise kujutamisega. Ka sellised andmed või kirjeldused on olulised.

2. Riimilised rahvalaulud.

Riimilised rahvalaulud on tänapäeval rahvasuus elaval kasutusel nii suurel hulgal, et kogujal nendest puudust ei tule, kus ta ka ei liiguks. See aga ei tähenda, nagu tohiks nendesse lauludesse suhtuda vähema hoolega: paljud vanemad tüübid on kadunud või kadumas; teiselt poolt on riimiline rahvalaul rahvaluule osa, milles vahetult kajastub tänapäevagi inimeste ellusuhtumine.

Ka riimilise rahvalaulu kogumisel peetagu silmas välja- paistvaid laulikuid, eriti neid, kes on tuntud ühtlasi laulude sepiitsejatena. Märkmed nende eluloost, laulude loomisest ja esitamisest on omal kohal.

Missuguseid laule on laulnud mehed, naised, poisid, tüdrukud? Kuidas iseloomustatakse head lauljat või lauluteadjat? On tal omapärane esituslaad, hääletoon, miimika, žestid? Kas on ka vanematel aegadel trükitud lauluraamatutest või käsi- kirjadest lauldud, missugustest? Kas riimilisi rahvalaule on lauldud üksi või hulgakesi, ühe- või mitmehäälselt? Kas on lauldud ka pillimängu saatel, missuguseid laule? Kas teatakse tantsides laulmist? Kas on olnud laule, mida polegi viisiga lauldud, vaid ainult lausutud?

Riimilise rahvalaulu vanematest liikidest väärivad tähelepanu üleminekuvormid ja nelikvärssid. Kui tabatakse rahvalaul, millel puuduvad nii regivärsilise kui ka riimilise laulu tunnused, nii et see võib tunduda vormilt puudulikuna, tuleb see kindlasti üles kirjutada - selle vormis võib avalduda üleminekuaste regivärsiliselt rahvalaulult riimilisele. Teiselt poolt on üleminekuvormides mõlemaid tunnuseid - sellised on vanad nekruti- ja sõjalaulud. Nelikvärss (vahel isegi vaid värsipaarik), mis sisaldab mõttelise terviku, võib osutada iseseisvaks rahvaluuleteoseks. Riimilisel rah-

valaulul on suur ühiskondlik kõlajõud. Seepärast on siin rohkesti laule, mis käsitlevad töötava rahva elu-olu või võitlevad selle parandamise eest (satiirilised laulud mõisnike, kulakute, pastorite pihta, laulud ülestõusudest, revolutsioonilised laulud, töölislaulud). Ühiskondliku kaalu tõttu väärivad just need laulud fikseerimist. Tähelepanu tuleb pöörata eriti revolutsioonilistele lauludele, mille üleskirjutusi on suhteliselt vähe: 1905. a. sündmusi kajastavad näiteks laulud "Üks tähtis aasta ajaloos", "Kui aastanumber sai 1906", "Vaikne hommik, ilm oli vaga", "Seal Jõhvi ümber sündinud on kohutava lood", "See Rapla hingskarjane on musta ronga sarnane". Revolutsiooniliste laulude hulgas on ka mitmeid tuntud laulude, isegi kirikulaulude paroodiaid. Revolutsioonisündmuste kajastusi võib leida ka vangilauludes.

Paljud riimilised rahvalaulud käsitlevad mitmesuguste elukutsete erijooni, seda mõnigi kord koomilistes varjundites (laule rätsepatest, rändkaupmeestest). Suure osa riimilistest rahvalauludest hõlmavad armastusteemalised laulud. Siin on rahvusvaheliste ballaadide aineid, rohkesti romantilise ja sentimentaalse kirjanduse eeskujul levinud lugusid, kus rüütlite ja rõõvlite vahel vaevlevad vooruslikule armastusele truuks jäävad neitsid, siin on liigutavaid salme armutunde surmaületavast õndsusest ja meelt heitma sundivast pettumusest, aga siin on ka naljaheitmist armusuhete üle, mõnigi kord isegi pilavas või robustses toonis.

Armastusteema domineerib ka riimilistes ringmängulauludes. Need väärivad suure populaarsuse tõttu lähemat tähelepanu. Ringmängulaul tuleb fikseerida koos ringmängu kirjeldusega. On vaja välja selgitada ringmängu mängimise-laulmise tavaline aeg ja koht, osavõtjate sugu ja vanus, mängijate asendid, hoiakud, liikumiselemendid järk-järgult kogu mängu suhtes (sammud, tantsuosad, dramaatilise ilmega tegevus), refrään. Kas igal ringmängul oli oma kindel refrään või on neid vabalt valitud? Mida tegid mängijad salmiosa, mida refrääni laulmise ajal? Paljudes ringmängudes on refrääni lauldes tantsitud. Milliseid tantse, kas ka neid võidi valida?

Kes juhtis ringmängu, kuidas?

Palju riimilisi laule kujutab enesest külakroonikat. Kuna seda liiki võib kohata peaaegu igas külas, siis osutub mõnigi kord tulemusrikkaks riimiliste laulude kogumist alustada just sellest. Milliseid kohalike elanike või sündmustega seotud laule teatakse? Kes on need loonud, mis puhul? Täpne informatsioon laululoomise ajendite kohta on siin väga vajalik. Sellise kohalikul ainel koostatud laulu taga võib olla mingi erakordne juhtumus, mõne inimese silmatoravad käitumisjooned, iseloom või midagi muud (satiiri kuulakute pihta, aga ka laiskuse, joomapahe, mustade eluviiside, ebausklikkuse pilkamist; äpardunud kosjalugudest lauldakse palju, aga ka vaenujalal naabritest). Paljud sellised laulud on aga sepitsetud lihtsalt kohalike nimede alusel nalja heitvaks riimimiseks, kusjuures igaühe kohta lisatakse ka koomilist karakteristikat. Riimilise rahvalaulu olustikulisel ainel on üldse väga mitmekesised - õigupoolest kõik, mis lauluharrastajate huvi on väärinud, on siin oma koha saanud.

Tähelepanelikult tuleb uurida ja koguda ka nõukogudeaegset laululoomingut. Meie päevil levib rahvalaul hoopis teistsugustes tingimustes kui varem. Tehnika ja kultuuri võidukäik on tublisti piiranud levikufääri, raamat ja raadio jätavad rahvalaulule suhteliselt vähe ruumi. Kuid ikkagi luuakse laule, neid tuntakse ümbruskonnas laiemalt. Suured sündmused rahva elus on põhjustanud värsistatud peegelpilte nendest: viimane sõda, okupatsioonija sündmused, rindesõdurite meeleolud. Hilisemal ajal on laule loodud muutustest talurahva elus. Siingi leiame endisaegse külakroonika jätku: antakse satiirivemmalt igandite kammitsas takerdujale: loodritele, viinavendadele, hangeldajatele. Kogu see kaasaja päevakaja väärib muidugi talletamist.

Nüüdisaegse rahvalaulu jälgimise teeb komplitseeritaks uus loominguvorm: seinalhtedes avaldatud luuletused. Mõnedki nendest võivad kujuneda rahvalauluks. Koguja peab siin tähelepanelikult püüdma siiski eraldada individuaalset loo-

mingut kollektiivsest: alles siis, kui laul on saanud leviku osaliseks, võime kõnelda sellest kui rahvalaulust.

Riimiliste rahvalauludega paralleelselt tsirkuleerib külast külla (või jääb vahel aine kitsuse tõttu sama küla piiridesse) külalaulikute poolt loodud laule. Selliseid laulikuid on teada üsna palju, kes külas toimunud mitmesuguseid koomilisi lugusid lauludesse valasid, neid teistele õpetasid, kelle kaudu need siis levisid ligemas või kaugemas ümbruskonnas. Nende laulud ei ole muidugi rahvalaulud ja nad isegi pole enamasti rahvalaulikud, aga nende laule on kasutatud kui rahvalaule ja nad on allunud rahvalauludele omastele seaduspärasustele. Sellepärast tuleb ka neid laule küsitleda ja üles kirjutada, varustada üleskirjutatud tekstid küllaldaste andmetega laulu levimise ja autorite kohta. Ka autorite (külalaulikute) eneste elu ja laulutegevuse kohta pandagu kirja kõik oluline, mida neist teatakse. Üks suuremaid niisuguseid on olnud Laulu-Mihkel Mulgimaal. Kirjanduses käsitleb selliseid laulumehi Tammsaare (Laulu-Lullu) ja A. Hint (Pime-Kaarli).

R a h v a j u t u d .

1. Muinasjutud.

Muinasjutud rahvasuus on jäänud tänapäeval haruldaseks rahvaluuleliigiks. Raamatud on niivõrd kättesaadavad, et lastegi keskele jõuavad muinasjutud peamiselt kirjanduse kaudu. Seetõttu on suur tähtsus rahvasuus veel säilinud muinasjutude üleskirjutamisel, seda enam, et andmed muinasjuttude viimaste jutustajate, muinasjutu funktsioonide ja esitusviiside kohta on küllaltki napid ja lünklikud.

Lähemat tähelepanu vääribki juba hea muinasjutuvestja isik. Mida teatakse veel elavatest või mida mäletatakse endistest silmapaistvatest jutustajatest? Kuidas on nimetatud häid jutustajaid (kas on olnud erinimetust)? Kas jutustajad

on olnud rohkem mehed või naised? Kuidas üldse on kohapeal nimetatud rahvajutte, kas teatakse liikide järgi erinimetusi? Kas jutustajad said vestmise eest ka mingit tasu või hüvitust? Kas jutustajaiks on olnud peamiselt mõne elukutse esindajad? Kas jutustajal on olnud vestmiseks mingi eri koht (iste), asend, poos? Millest tunti head jutustajat? Kas on ta silma paistnud hea sõnastuse, erilise hääletooni, žestide, näoilme poolest? On jutustajad kõnelnud aeglaselt või kiiresti? Kas teatakse mõnd jutumeest, kes kõneldes paigast liikus või jutustavat näitlevalt kujutas? Kas jutustajail oli erilisi žeste, märke või kõnekäände jutustamise, jutu alustamise või lõpu tähistamiseks? Kas üks jutt on teisele vahetult järgnenud või on tehtud peatusi, katkestusi lugude vahel? Kas kuulajad esitasid jutustamise ajal jutustajale küsimusi, tegid vahemärkusi, kuidas jutustaja sellesse suhtus? Milline oli jutustaja autoriteet, kuidas külarahvas üht või teist hindas või iseloomustas? Kõik andmed nimekate jutustajate eluloost on vajalikud, samuti teated nendele omaste jutustamismaneeride kohta. Jutustajat tuleb mainitud küsimusi arvestades kirjeldada, jutu esitamise eri järke, iseloomulikke žeste ja ilmeid fotografeerida, iga foto juurde märkides, milliste jutu lausete juurde see kuulub (märgikese üleskirjutuses). Kas on mõni jutustaja jutu keskel mõnikord laulnud? Või on ta jutus esinevaid värsse lihtsalt kõnetoonil lugenud?

Millal ja kus on jutustatud? Kas on selleks olnud sobivaid või koguni ettenähtud aegu (aastaaeg, tähtpäev, nädalapäev, õhtu, puhketund, mingi töö) ja kohti (karjas, teekäigul, pidustustel, kõrtsis, mingi eriline koht väljas või toas)? Kas on jutustamise vahele esitatud ka muud rahvaluu-let (mõistatusi, laule) või on juttu jätkatud ainult jutuga? Andmeid oleks vaja ka jutustamistraditsioonist õhtutel kooli- või leerilaste magamistubades ja internaatides. Väga vajalikud on andmed muinasjuttude funktsioonist. Kas on jutustamisel olnud kasulikku või kahjulikku tähendust? On seda jutustaja enda suhtes saadud täheldada? On selle kohta min-

geid ütlusi, kõnekäände? Kas on jutustamisel olnud mõnikord mingi eesmärk? Kas on tahtnud juttudega kedagi hirmutada või ergutada, on teada jutte, mida on kasutatud kõnelemise lõpetamiseks magamise eel? Kas on olnud eri jutte meeste, naiste, laste jaoks, kas jutustaja on ses osas kuulajate suhtes valikut teinud või jutte sellele vastavalt varieerinud (sündsustundest ja pedagoogilistel kaalutlustel)? Kuidas ta seda on teinud? Kas on teada juhtumeid, kus jutu järel on kuulajal tõusnud meelepaha või tekkinud koguni tüli? Miks? Kas on juttude vestmist keelatud, mis põhjusel? Kas on mõni jutt esitatud õpetuseks ühe või teise elus ette tulnud juhtumuse puhul, missugune, mis puhul? Mida üldse arvatakse muinasjuttudest ja nende esitajatest, mida varem arvatud? Kuidas on seletatud või seletatakse imemotiive, kas on teada, mida üks või teine kuulaja on sellest arvanud? Kas teatakse neid, kes on kinnitanud, et muinasjuttus juhtuv on kindlasti kunagi tegelikult toimunud? Kas on olnud jutustajaid, kes on kaldunud jutustama mina-vormis? Kas jutte on esitatud alati samasugusena või on märgatud muudatusi eri jutukordadel? Milles need muutused on avaldunud? Kas on teada jutustajat, kes on jutte alatasa (suurel määral) teisendanud? Kuidas sellist muutmist on hinnatud, kas jutustajat on katkestatud?

Tähele tuleb panna ka kohalikke fabuleerijaid, kes traditsiooniliste juttude kõrval kõnelevad mitmesugustest huvitavatest sündmustest oma ümbruses, enamasti seoses endaga (Puu-Jaagup Rakvere rajoonis).

Meie muinasjutuvara on olnud rikkalik. Arvukalt on kasutatud loomamuinasjutte (tegelasteks mets- või koduloomad - jutud karust, hundist, rebasest, siilist, varesest, "Lindude ja loomade sõda"), imemuinasjutte (üleloomulike olukordadega, imevahenditega tegelaste käsutuses - jutud peretürest ja vaeslapselt, rumalast nooremast vennast, "Suur Peeter ja Väike Peeter"), novellilaadilisi muinasjutte (ebaharilikud seiklused ja juhtumused - tegelasteks soldatid, röövlid, kavalad teomehed), vähem on legendilaadilisi muinasjutte (pühad, mõnikord piiblist pärit kujud tegelasteks) ja muinasjut-

te kuradist (lood kuradi tüssamisest, kurat pulmavõõraks, "Piksepill").

2. Naljandid.

Naljandid on rahvajutu liik, mis tänapäevalgi püsib aktuaalne, elavas traditsioonis. Ka naljandite üleskirjutused varustatagu andmetega nende esitajate ja esitamiseviiside kohta. Missuguseid nimetusi tuntakse rahvasuus naljandite ja üldse "köverate", koomiliste juttude märkimiseks? Kuidas kutsutakse naljandite pajatajat? Kas on ümbruskonnas teada tuntud naljameest või inimest, kes oma kõnesse armastab sageli nalju poetada? Kuidas temasse suhtutakse, teda hinnatakse? Mis iseloomustab tema naljaheitmist? Kas on eriti sobivaid aegu või momente naljandite esitamiseks? Kas naljandite esitaja kasutab žeste, miimikat, muid naljandit ilmestavaid võtteid? Kas on teada juhtumeid, kus naljaheitmise on tõusnud meelepaha või koguni tüli? Kui silmapaistvat naljaheitjat ennast küsitletakse, tuleb tema esitusviisi lähemalt kirjeldada.

Naljandite temaatika on väga avar. Rohkesti on naerdud võimumeeste arvel. Möisnik, pastor, jõukas ja kitsi talupeeremees on sageli tegelasteks. Kuid ka inimese perekonnaseis (vanapoiss, vanatüdruk) või laiduväärsed omadused (laiskus, räpasus, rumalus, edevus, ahnus ja muud ebakohad) on saanud satiiripiitsa. Arvukalt on naljandeid ka naabrite või kauge-ma maanurga elanike kummalisena tunduva keelemurde või kommete arvel. Talupoja perekonnaelus esinenud väärnähtused on aluse andnud rohketele koomilistele lugudele. Naljandid peegeldavad ka ligemat minevikku (okupatsiooniaegsete võimumeeste naeruvääristamine), samuti kaasaega (igandite välja-naermine, bürokraatia, parasiitlus ja muud pahed). Kas armastatakse naljalugusid koondada mõne tuntud isiku ümber? Kelle?

Naljandite miniatuurne vorm nõuab üleskirjutajalt suurt

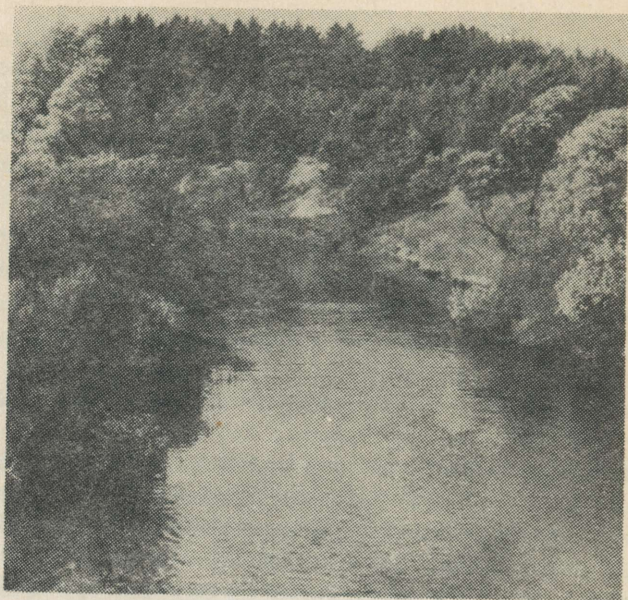
täpsust. Tuleb taotleda esituse detailselt fikseerimist - vahel võib pisiasjas peituda suur annus koomikat. Murdejooned, naljandisse raamistatud otsene kõne (või dialoog) - kõike peab jõudma paberile panna. Mõnikord läheb pisiasjade kaotsiminekuks (murre, mõni koomiline situatsioon, sõnalühend või vormel) kaotsi kogu naljandi tuum. Võidakse naljandina serveerida lugu, mille koomikat kogu ei tunnetata. Selisel korral tuleb välja selgitada naljandi mõte, jutustaja märkused selle kohta aga lisada üleskirjutusele.

3. Muistendid.

Märksa arvukamalt kui muinasjutud on rahvasuus säilinud muistendid. Muistendite kirjapanemisel tuleb silmas pidada juhiseid ja küsimusi, mida on tutvustatud eelnevalt muinasjuttude puhul. Siingi on vaja andmeid silmapaistvaist muistendivestjast, nende jutustamismaneeridest, muistendite pajatamise aegadest, kohtadest ja funktsioonidest. Muistendite märkimisel tuleb tähele panna eriti seda, kuidas suhtub esitaja ise jutustatavasse - kas ta peab seda õigeks või tööpäraseks, asub kriitilisel seisukohal või nendib üheses, et niisugune muistend on olemas. Kõik teated jutustaja suhtumisest kohta tuleb kirja panna.

Muistendite fikseerimisel tuleb arvestada mõningaid erijooni, mida tingib muistendi liik. Tekkemuistendite osas, kus seletatakse asjade või olendite päritolu, tekkimist (maailm, taevakehad, loomad, inimene, kehaosad, mitmesugused looduse nähtused, jõed, järved, mäed, ühe või teise asja või olendi eriomane kuju, mingi tööoskus või omadus), on kunstipärane jutustus suhteliselt tähtsamal kohal. Seepärast tuleb siin sõnastuse tabamist ja jutustaja kaasaelamist eriti silmas pidada.

Tekke- ja seletusmuistendeid otseselt küsitleda on raske, sest rahvaluule kogu ei saa kergesti aimata, missuguste objektide kohta muistendeid võidakse teada. Muistendire-

Koht Mustjõesel, kuhu muistendi järgi
olevat vajunud linn.

pertuaari tundmata ei tule ta näiteks küsimustele - miks on Ämblik keskelt peenike? miks on oal must "õmbius" etsas? miks on naised lobisemishimulised? Kuidas on tekkinud maa ja maailm ning taevakehad? Kergemini saabki vastuseid suuremate objektide kohta.

Ajaloolisi muistendeid mäletatakse eriti seal, kus üks või teine tähtsam sündmus on jälgi jätnud - ses suhtes seisavad nad lähedal kohamuistenditele. Kuid tähtsamate suhteliselt kaugemasse minevikku vajunud ajalooliste sündmuste meenutamise, millest rahvasuu pajatab veel hämaraid mälestusi (näit. Põhjasõda) võib päevavalgele tulla mõnigi eotamatu muistend. Ent muistendi ilme on võinud võtta juba mõni mälestus üsna lähedasestki ajaloolisest sündmusest, mis on kaasa toonud midagi erakordset. Antagu vestlusobjektile kätte aine ja lastagu tal vabalt jutustada, ükskõik kas siis esile kerkib lihtne olustikuline jutustus või muistend.

Iivakivi Karksis.

Ulatusliku rühma moodustavad usundilised muistendid. Rahvas armastab kõnelda erakordsetest juhtumustest - nägemuste, viirastuste, ehmatusete korral liikuma pandud fantaasia on sageli seoseid otsinud olemasolevate muistenditega. Nii on levinud lood haldjatest, kodukäijatest, näkkidest, libahuntidest, krattidest, tuulispeadest. Ka mitmed haigused ja isegi surm on muistendites saanud personifitseeritud kuju (katk, hall, painaja). Kõiki neid lugusid tuleb kirja panna nii, nagu esitatakse - olgu pikema või ainult paarilauselise jutustusena. Kummitused, Eksitaja (seoses nõiaringiga). On vaja teraselt silmas pidada rahva terminoloogiat; seetõttu on ehk otstarbekam alustada mitte küsimusega "Kas teie kandis on midagi haldjatest kuulnud või nähtud", vaid umbes "Missugustest salapärastest juhtumustest või nägemustest on teie kandis räägitud?" Oluline on sellegi muistendiliigi puhul jutustaja suhtumise uurimine. Mõnigi kord seisab üleloomuliku seletus ainult nappis sündmuskäigu erijoones või muidu tavaliste asjaolude erakorralises kokkuviiimises - kõiges selles võib avalduda ikkagi mütoloo-

list suhtumist ja seesugused jutustused võivad võtta muistendi ilme. Seetõttu väärivad need lood ka ülesmärkimist.

Uskumatult produktiivne on rahaaugumuistendite rühm. Kuidas need on tekkinud? Kus neid leidub? Kellele on raha juhatatud? Kas keegi on leidnud?

Millised muistendid on seotud kuradiga. Kuidas teda kujutletakse? Kas on teada tema ilmumisest koos vandumisega?

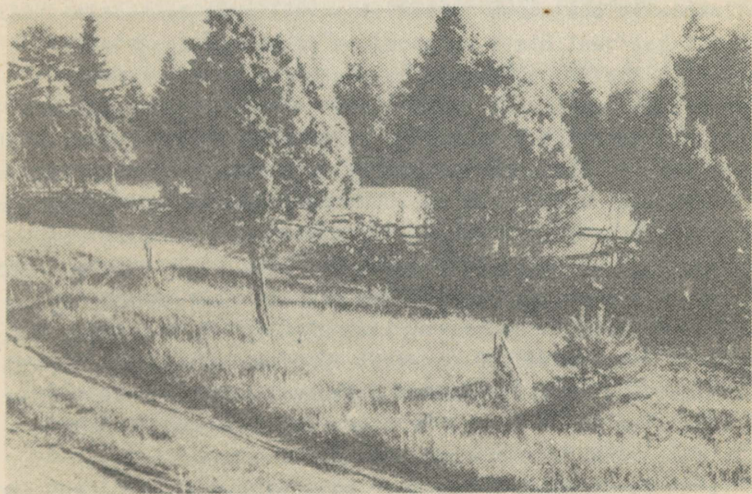
Suur elujõud on kohamuistenditel. Igas maanurgas leidub silmatorkavaid loodusobjekte, mille päritolu või erijoonte seletuseks on fantaseeritud muistendeid, olgu need siis väga suured või erilise kujuga kivid, mäed, orud, koopad, veekogud või puud. Ka silmapaistvate ehituste (vanad lossid, kirikud, nende varemed) kohta on seletuslugusid liikvel. Siin tuleb lähemalt kirjeldada ka muistendi objekti ennast. Objekt tuleb üles otsida (kui see vähegi võimalik on) ja selle kohta koostada kirjeldus (anda juurde mõõtmed) kahest küljest või kahes suures fotografeerida või joonistada. Siin on meil tihti tegemist küll ajalooliste muistenditega. Objektide kohta tuleb märkida ka nende täpne asukoht, visandada selleks topograafiline skeem või joonis; skeemil olgu märgitud objekt, ära näidatud selle kaugus mingist kindlalt orienteerivast punktist (ilmakaarte märkimine on seejuures suureks kasuks). Objekti kirjeldusele ja joonisele tuleb lisada selle mõõtmed (näit. kivi kõrgus ja ümbermõõt). Muistendite traditsiooni jälgimisel peetagu silmas kohapealset muistendirepertuaari kompleksust, kõiki liike koos.

Rahvaluule kogujale võidakse jutustada ka loodusobjektidest, mis on seotud mõne kultuuritegelasega (näit. Kreutzwaldi kivi, puu, mille tüvel armastas istuda Juhan Liiv). Siingi tuleb kirjeldada objekti ja tuua asukoha topograafilised andmed, ühtlasi kirja panna kõik, mida kultuuritegelasest ühenduses selle objektiga jutustatakse.

Suhteliselt napimaks on jäänud hiiu- ja vägilasmuistendite traditsioon. Küsitulejal tuleks selle liigi taotlemisel alata üldisemast - pärida näiteks, mida teatakse (kunagi elanud) haruldastest suurtest või tugevatest inimestest. Kui

Vanapagana küünejälgedega kivi Kalli
külas Saaremaal.

Suure Tõllu haud Hirmustel (Saaremaal).

siis jutt kaldub Kalevipojale, Suurele Tõllule, Vanapaganale või mõnele muule kujule, selgub üsna tihti, et teadmised on kirjanduslikku päritolu. Muidugi leidub selle kõrval rahvaehtsaid muistendeid. Tihti seisab meie ees aga isikulooline jutustus. Loodusobjektid (mäed, orud, kivid, puud, veekogud), mis vägilasmuistendite tüüpidega on kohalikus traditsioonis seotud, kuuluvad samuti lähemale kirjeldamisele.

4. Isikuloolised ja olustikulised jutustused.

Muistenditele ligidased on olustikulised ja isikuloolised jutustused (pajatused). Neil puudub mütoloogiline alus, küll on nendes aga kunstipärast kujundust. Selle jutuliigi temaatika on väga avar ja suhteliselt hõlpsasti kättesaadav. Kõikjal teatakse pajatada endisaegsest elu-olust, kuigi jutt kallutatakse seejuures rohkem ebatavalistele seikadele. Nii mäletatakse veel hästi mõisaorjuse keskkonda ja seda iseloomustavaid üksikasju, tehnilise arengu järskudele hüpetele reageerimist omal ajal (raudtee, telegraafi ilmumine). Kuid lihtsadki kunstilist kujundust sisaldavad lood tasuvad fikseerimist - endisaja töötaja elu-olu kõigi selle murede ja rõõmudega. Jutustused moonaka, meremehe, vabrikutöölise elust sisaldavad elutõde ja toovad lisa teadusele. See traditsioon areneb edasi ka tänapäeval. Siin tuleb silmas pida, et ka sündmusterohke värskem minevik võib tänuväärset ainet anda: mälestused revolutsioonisündmustest, lood sõja-aegadest valgustavad praegu veel lähedast, peagi aga kaugemat minevikku. Isikuloolistes jutustustes keerleb jutulõng silmapaistva isiku ümber. Selleks võib rahvatraditsioonis olla mõni teadaolev inimene, kellel on olnud erilisi omadusi (suur jõud, tugev hääl, suur söögivõime, silmapaistev kaalus) või oskusi (erakordne töömees, üliosav jahimees või kalur). Kui küsituleja satub lugudele nimeka revolutsionääri

või kultuuritegelase kohta, on ta jällegi märkimisväärse materjali juures.

R a h v a l u u l e l ü h i v o r m i d .

1. Mõistatused.

Minevikus on mõtteteravuse arendamisel tähtis osa olnud mõistatamisel. Arvutu hulk teravmeelseid tähelepanekuid sisaldub selles liigis.

Mõistatuste küsitlemisel katsutagu jällegi koguda andmeid ka mõistatuste esitamise aja, koha, esitusviiside ja funktsioonide kohta. Millal ja kus tegeldi mõistatamisega? Kas seda on tehtud mingil kindlal eesmärgil, mingi kombe või sündmuse puhul? Kas on teateid tasust mõistatuste lahendajale? Kas on mõistatuste lahendamises võisteldud? Mida tehti või öeldi sellele, kes ei tulnud mõistatamisega toime? Kas on teada, et mõistatamine on esile kutsunud soovitud või soovimatuid tagajärgi? Kas on mõistatamist keelatud või katkestatud, mis puhul, miks?

Mõistatuste temaatika on väga mitmekesine. Alates tavakehadest, loodusnähtustest, inimestest, tema kehaosadest, loomadest ja ulatudes kõige pisemate esemeteni talupoja etnograafilises miljöös, aga teiselt poolt ka abstraktsete mõisteteni mõistatuste alusena - kõik see on valatud vaikusesse ja poeetilisse sõnastusse. Mõistatuste teemad on pärit sellest keskkonnast, milles inimene elas, kus ta tegutses ja mõtles.

Milliseid jutte ja laule teatakse mõistatuseks vormituna? Kas mõistatusi on ikka esitatud rahvaluule teiste liikide vahepaladena või on tuntud ka erilisi mõistatamisõhtuid?

Üleskirjutaja peab selguse saama ka mõistatuse mõttest; igale mõistatusele tuleb lisada ka selle lahendus, sest mõistatus koosneb kahest osast - ülesandest ja selle lahendusest.

2. Vanasõnad.

Rahva elutarkust väljendavaid, elust võetud tähelepanekuid üldistavaid vanasõnu liigub rahvasuus rohkesti. Vanasõna on esitatud ikka reljeefses kunstilises vormis, sõnastult tihe, ilmekas, poeetiline. Vanasõnade üleskirjutuste juurde tuleb taas võimaluste piires andmeid lisada ka selle kohta, millises ühendis neid kasutatakse. Millises kontekstis on üks või teine vanasõna lausunud, kes lausus, millisel eesmärgil (õpetus, pilkamine)? Vanasõnade temaatika on lai, hõlmab rahva kõiki elualasid. Eriti palju on neid välja kasvanud talupoja kitsamast miljööst - üldistused tööaladelt, perekonnavalust, mõttemaailmast, moraalsest nähtusest. Palju vanasõnu on ilmastikust. See on ka arusaadav, sest ilm oli põlluharijale väga tähtis.

Eesti rahvaluules leidub veel üks vanasõnale ligidane liik, didaktilise sisuga, need on loodusekõnelused. Harilikult näitavad nad mitmesugust suhtumist "kõnelejaisse". Loodusekõneluse kaudu lastakse mõne "kõneleja" (looma või eseme) iseloomu ja omadust esile tulla. Vaskuss ütles: "Kui mul oleks silmad peas, siis paneksin ma ühe ööga üheksa maja ukseid kinni". Nii ohtlik on siis rahva arvates täiesti ohutu vaskuss. "Kõnelejaiks" on tihti loomad ja puud, aga ka mitmesugused muud esemed (leib jt.).

3. Kõnekäänud.

Nagu naljandidki, moodustavad kõnekäänud ühe täies elujõus püsiva rahvaluuleliigi. Tähelepanelik koguja võib neid tihti arvukalt leida ja kirja panna ilma neid eriliselt küsitlematagi: jutuajamistes kerkib otsekuu iseenesest esile piltlikke võrdlusi, kujundile põhinevaid mahlakaid väljendusi, millega kõneleja oma mõtteid ilmekaks teeb. Kõnekäändude kirjapanekus on suur tähtsus kontekstil, milles kõnekäändu kasutati. Sellest peab selguma, mis mõttes ja mis eesmärgil üht ja teist kõnekäändu kasutati. Nii on siis normaalne, et

kõnekäänd fikseeritakse terviklikus lauses (ja muidugi rahvaetsas sõnastuses). Kuid kõnekäände tasub hankida ka otse- se küsitluse teel. Ühtlasi tuleb pärida, kus on ütleja seda väljendit kuulnud tarvitavat, kas see on laiemalt kasutusel. Kui kõnekäänd esineb orgaanilises seoses mingi naljandi või olustikulise jutustusega, tuleb viimane terviklikult üles märkida ("Kimpus nagu hunt Vingissaare kaevus"). Kõnekäändude küsitlemine on suhteliselt lihtsam ülesanne. Kuidas öeldakse teie ümbruses laisa, hooletu, rumala, ninaka, edeva, aeglase, kergise inimese kohta? Kuidas öeldakse väga tihe- da vihma- või lumesaju kohta? Kuidas öeldakse hästi edeneva, meelepärase, kuidas ebameeldiva, takerduva töö kohta? Jne. Vastused sellistele küsimustele peaksid sageli kõlama rahva- pärase võrdluse vormis - see on üks levinumaid kõnekäänu alaliike. Kõnekäändude hulka kuuluvad ka traditsioonilised retoorilised hüüatused, mis väljendavad harilikult järsku emotsionaalset reageerimist - üllatust, ehmatust, ähvardust, meelekibedust jm. Rohkesti on kohalikest aineist võr- sunud kõnekäände - kohaliku inimese teravmeelne ütlus on läinud liikvele analoogiliste olukordade iseloomustusena, võttes sageli oma vormi kaasa ka ütleja nime, mõne kohaliku elaniku erakordne käitumine sunnib seda meenutama sarnasena tunduvas episoodis jne. Niisuguste kõnekäändude puhul on va- ja selgitada kohti, isikuid ja juhtumusi, kellelt ja kust kõ- nekäänud on välja kasvanud. Lugu hundist Vingissaare talu kaevus on tekitanud kõnekäänu "Hädas nagu hunt Vingissaare kaevus". Kõnekäändude hulka kuuluvad ka tõrjuvad vastused soovimatutele küsimustele - Mis nimi? Nipitiri. Kõnekään- dude aineala on väga lai - siin leidub võrdlusi iga eluala ja nähtuse kohta. Aga kõnekäänud ei esine ainult võrdluste kujul. Tähelepanndava liigi moodustavad kõnekäändude alalt vellerismid, mitmesugused ütles-kõnekäänud: "Seda kuulen", ütles kurt, kui kõrvalopsu sai. Neis on tihti paradoksi-koo- mikat, mispärast neid kasutataksegi, aga ka didaktikat, mis on peidetud seesuguse vormi taha.

K o m b e s t i k .

Rahva kombestiku kirjapanemine on tööala, kus on veel rohkesti võimalusi väärtuslike andmete jäädvustamiseks. Kui mõned hääbuvad rahvaluuleliigid (näit. regivärsid) on juba haruldased, on kombestikulist materjali võimalik leida veel igast maanurgast. Kombestikualaste teadete fikseerimine on aga suure tähtsusega. Kõiki elualasid hõlmavana moodustavad need otsekui raami rahvaluule kõikidele teistele liikidele. Kombestiku tundjale avaneb otsekui peegelpilt rahva elust minevikus kogu selle mitmekesisuses ja konkreetsuses. Kombestik näitab rahvatraditsiooni seoseid inimeste töö ja tegevusega. Kommete ja nendega tihedasti liituvate uskumuste tundmaõppimine selgitab põlvkondade vältel omandatud praktilisi kogemusi ja tõekspidamisi, moodustades seega tähtsa allika rahva elu ja maailmavaate tundmaõppimisel.

Kombestik on väga lai ja mitmepalgeline ala. Siia kuuluvad mitmesugused traditsiooniliseks saanud toimingud, käitumis- ja tegevusseigad paljudelt elualadelt. Siin on erilised töökorralduse ja -soodustuse võtted, inimese tervist ja heaolu taotlevad toimingud, ühiskondlikke ja kollektiivseid suhteid normeerivatele tõekspidamistele vastavad sammud, perekonnaelu tähtsamaid sündmusi, pühi ning kalendriliisi tähtpäevi tähistavad tegevused ja ettevõtted, - ühe sõnaga: kogu traditsioonilistes toimingutes avalduv vaimne kultuur. Kuid kombestikus on ühtlasi vahetud seosed vaimse ja ainelise kultuuri vahel, seetõttu moodustab see õigupoolest piiriala rahvaluule ja etnograafia vahel. Rääkimata kas või tööriistadest, mille valmistamisel või kasutamisel rakendati erilisi kombeid, on valmistatud rohkesti esemeid, mille ainus otstarve on seisnud mingi kombe täitmisel (tuhkapoiss, pulmatõnk).

Kombestik on lahutamatult seotud ka uskumustega. Needki moodustavad väga laialdase ala. Siin võib leida iidse päritoluga mütoloogilisi kujutelmi, rahvausundi mitmete ki-

histuste jälgi, mitmesuguseid oletusi, eelarvamusi ja tööks-
pidamisi. Siin on tihti kokku sulanud praktilistest kogemus-
test tuletatud sügav rahvatarkus ja elutõe tunnetamine fan-
taasiapiltidega, mis on välja kasvanud püüdest tabada nähtus-
te olemust ja seaduspärasusi. Uskumuste talletaja täiendab
meie arusaamist minevikuinimese teadvusest, tema elutunnetu-
sest ja mõttemaailmast. Rahvatarkuse parim osa leiab prakti-
list kasutamist tänapäevalgi. Rahvameditsiini mitmete vahen-
dite tõhusust on arstiteadus kinnitanud, osa ilmaennustuste
õigsust tõendab meteoroloogia. Hindamatu tähtsus on uskumuste
tundmisel aga kogu rahvaluule mõistmiseks.

Pikseerimist väärivad traditsioonilised kombed ja usku-
mused.

Tähelepanu väärrib kõigepealt tööalane kombestik. Missu-
guseid kombeid, uskumusi ja ennustusi teatakse seoses põllu-
töödega (külvamine, kündmine, äestamine, sõnnikuvedu, vilja-
lõikus, rehepeks), karjapidamisega (karjaste suhted, tegevus;
heinatöö, kuhjavalmistamine ja -lõpetamine, õits), kalapüü-
giga (kalale minek, keelud ja käsud kalastajale), metsatöö-
ga, veskilkäimise ja jahvatustööga, ehitustöödega, mitmesu-
guste käsitöödega? Millega taotleti või ennustati vilja-,
karja-, kala- või jahiõnne? Mida selleks ette võeti? Kuidas
on seotud vilja- või karjaõnne taotlused tähtpäevadega (uus-
aasta, jaanipäev)? Missuguste kommete või uskumustega oli
seotud tööriistade valmistamine (paadid, võrgud)? Kas oli
erilisi kombeid tööle minnes või töölt tulles, mida tuli
seejuures silmas pidada? Millega tähistati suuremate tööde
alustamist või lõpetamist, missuguseid aegu või nädalapäevi
peeti sobivaks või sobimatuks ühe või teise töö alustamiseks?
Vaja on endisaegseid tööviise ja -riistu lähemalt kirjelda-
da, samuti välja selgitada sellealane terminoloogia.

Ulatusalik on perekonnaelu kombestik. Milliseid kombeid,
uskumusi ja ennustusi tuntakse ühenduses inimese sündimise-
ga? Missuguseid keelde ja käske pidi arvestama rase naine?
Kas teatakse kombeid lapse esimesel pesemisel ja rõivasta-

misel? Kombed lapse esimesel külastamisel (kaejatsel käimine) - kes käis, millal võidi käia, kas ja mida sel puhul toodi, mida tehti, öeldi? Milliseid kombeid teatakse lapse õnne määramiseks, kurjade mõjude tõrjeks, tuleviku teadasaamiseks? Varrud (ristsed). Kes olid vaderid, kuidas neid ametisse seati? Mida tehti lapse ristimisveega?

Kombeid ja uskumusi hammaste kasvamisest ja uute hammaste tuleku, nn. hammaste murdmisega seoses. Kuhu toimetati äratulnud piimahammas ja mida sooviti (üteldi)?

Milliseid kombeid, arvamusi ja uskumusi teatakse laste-kasvatuse alalt? Lapse mõjutamise vahendid, karistamine, ergutamine. Töökuse ja hoole kasvatamine lastes. Millised karistused olid lubatud ja kasutamisel? Lastehirmutised (koll jt.).

Rikkalik on pulmakombestik. Sellele on lähedased juba kombed, uskumused ja ennustused tulevase elukaaslase valikul või taotlusel saada ta enese mõjualuseks. Missuguseid kombeid on kasutatud armusuhte sisendamiseks, kuidas neid on sooritatud? Missuguseid vahendeid selleks on kasutatud? Kas on teada tõendeid nende mõjuvusest? Missugused olid kombed abielusuhete sõlmimiseks pulmade eel? Millal ja mille läbi märgiti esimene kokkulepe tulevaste elukaaslaste vahel? Kes olid vahendajaks, kuidas? Ehalkäimine, noorte kohtumiskohad ja -viisid. Pruudi vaatamine ja kuulamine. Kas vanemate nõusolek oli määrav või mitte? Mida arvati nende sellekohastest soovidest või keeldudest? Kosjad. Kes käis kosjas, millal käidi (aastaaeg, nädalapäev)? Kuidas toimusid kosjad? Mis määras kosjakinnituse? Milleks kohustasid kosjad üht või teist poolt? Kosjaviinad: Kihlus. Pulmade ettevalmistused. Pruudi kaasavara ja veimevakk, nende sisu ja suurus, veimevaka valmistamise või hankimise viisid. Selleks korraldatud neidude tööõhtud; nende nimetused, osavõtjad, töökorraldus, töömaterjalid, tööõhtu käik. Pulmad. Nende otsesed ettevalmistused. Pulmakutse - kes käis kutsumas, kuidas kutsuti, mida öeldi? Millega tähistati pulmakombestiku otsest algust? Mis päeval võis või ei võinud pulm alata? Pulmadest osavõt-

Filmitakse situatsiooni, kus setu peiupoiss
tõrjub nõida pruudist eemale.

jad. Kutsutud ja kutsumata külalised (nende nimetused). Pulma ametimehed, nende tähtsus ja tegevus. Peigmehe ja mõrsja sugulaste osa. Pulmakommete ja laulatuse ajaline suhe. Kahepoolsed pulmad või pulmad ainult ühe abielupoole kodus. Kas pulmades on olnud pulmalipp? Missugune see oli? Millal see välja pandi, kes pani? Pulmalipu vargus ja kaitsmine. Kas see võeti kaasa pulmarongi? Kas ja kuidas ehiti pulmamaja, teised hooned, värav? Pulmarong, selle liikumise aeg, pulmategelaste järjestus ja toimingud sellest osavõtmisel. Kombeid ja uskumusi pulmarongi alustamisel, läbisõidul küladest

või taludest, päralejõudmisel. Takistused pulmarongile. Pulmade käigu ja kommete üksikasjaline kirjeldus. Missugused olid tähtsaimad pulmakombed? Missuguste uskumustega olid need seotud? Missugune oli pulmade haripunkt, millega seda tähistati? Missugusest hetkest või kombetäitmisest alates loeti pruuti ja peigmeest abiellunuks? Kas teatakse midagi endisaegsest pruudi rõõvimisest või selle lavastamisest pulmas? Valenoorikust? Sülepoisist? Kuidas viimaseid ehti-valmistati, millal ja kuidas neid kombeid rakendati? Missugused kombed olid obligatoorsed pruudikodus, milline oli nende järjestus? Kuidas kohtusid pruut ja peigmees? Kaua oldi pruudi pool? Pruudi ärasaatmine. Millal see toimus (päeval, õhtul)? Kas oli kombekohaseid ütlusi, laule sel puhul? Kas pruut läks ise vankrile või viidi (kanti), kuidas ta käitus sel puhul? Kes olid ta otsesed saatjad, kelle seltsis (süles) istus pruut sõidu ajal? Kuidas oli ta riidetatud enne sõitu,

Pulmakommete filmimine Kihnus (veimede jagamine).

sõidu ajal (kas oli erilisi riietuskombeid)? Kas oli eri kombeid sõidu väljel mehekoju? Kuidas pruuti seal vastu võeti? Kas mäletatakse linutamist (tanutamist)? Kuidas see toimus? Kes oli linutaja, mida ta ütles? Mida tegid sel ajal teised pulmalised? Mida tehti pärast linutamist? Kas teatakse põllepappimist? Kes seda toimetas, kuidas? Missuguste kommetega koguti noorikule pulmas raha või kingitusi (põlle lapimine, lemmkibu jt.)? Kuidas nimetati pruudi kingitusi pulmalistele (veimed, annid)? Kus neid jagati, kes jagas, kellele, kuidas? Kus magas noorpaar esimese öö, kas neid kombekohaselt saadeti, äratati, kuidas? Traditsioonilised pulmanaljad. Pulmamaja ehtimine, pulmariietus. Toidu ja jookide kaasaviimine pulma. Pulmade kestus, kommete langemine ühele või teisele pulmapäevale. Pulmade lõpp, selle tähistamine. Pulmade järelpeod ja -kombed, nende aeg, osavõtjad, viimaste tegevus. Kombed ja ennustused nooriku suheteseadmisel mehekodus. Pulmade tegelik teostamine.

Surm ja matused. Surmaennustused. Kas oli kombeid nende vältimiseks? Kombed ja uskumused seoses surihetkega. Kirastupanek. Surnu valvamine. Toidud surnu valvajaile. Matusekombed. Peied. Keda kutsuti matustele. Mälestuspeod haul. Matusetoidud. Kas usuti surnu edasielamist pärast surma, kui, siis mis kujul? Kas on usutud olemas olnud kodukäijaid? Mida tehti nende vältimiseks või rahustamiseks? Hingedeaeg, kombed sel puhul. Mis on "pikile õlile panemine"?

Laialdane on ka kalendriline kombestik ja sellealased uskumused. Kuidas jagati vanasti aastat, kuidas arvestati jooksvalt aega? Kas mäletatakse sirvilaudu või muud eset ajaarvamise vahendina? Mida arvati liigaastast? Missugused olid pööripäevad, kuidas neid tähistati, missuguseid uskumusi ja ennustusi nendega ühenduses teatakse? Kuidas nimetati kuid, missugused kombed on vajalikud olnud täita ühel või teisel kuul? Kombed ja uskumused seoses nädalapäevadega. Head ja halvad (nädala) päevad. Millised need on (teisipäev, reede - halvad, laupäev - hea jne.)? Milliste tööde alustamist või

tegemist keelati ühel või teisel päeval?

Missugused olid tähtsaimad pühad ja tähtpäevad? Kuidas neid tähistati? Vanas rahvakalendris on rohkesti mitmesuguseid tähtpäevi. Traditsioon on siin üle maa mitmekesine ja ebaühtlane. Tähtpäevade alal on vaja fikseerida nende nimetused, tähtpäeva täpne (kuupäevaline) aeg, kombed ja uskumused, mis nendega on seotud. Järgnevas on orienteerivalt nimetatud mõningaid üldisemaid tähtpäevi, mille kohta peaks leiduma veel rohkesti andmeid. Kuidas arvutati nädalate kaua aega ühest tähtpäevast teiseni?

Näarid (uusaasta). Paavlipäev. Korjusepäev. Tõnisepäev. Küünlapäev. Luuvalupäev. Võinädal. Vastlapäev. Tuhkapäev. Mardisepäev. Palvepäev. Taliharjapäev. Käärpäev. Pendipäev. Karjalaskmise päev. Künnipäev. Tuuleristipäev. Jüripäev. Urbeapäev. Volbripäev. Nigulapäev. Viidipäev. Jaanipäev. Heinamaarjapäev. Maretipäev. Lauritsapäev. Paasapäev. Rukki-maarjapäev. Pärtlipäev. Ussi-maarjapäev. Mähklipäev. Kolletuspäev. Mardipäev. Kadripäev. Toomapäev. Jõulud. Hingedepäev (-aeg).

Kas teatakse muidki erinimetusega päevi või aegu? Missugustel päevadel oli töötamine keelatud, millised tööd olid mõnel päeval lubatud, millised samas keelatud? Missugused olid soodsad tööd (missuguste?) või muude ürituste (kohtuskäimine) alustamiseks või lõpetamiseks? Kas teatakse juhtumeid, mis tulenesid keeldude arvestamata jätmisest? Mida arvati ühel või teisel päeval sündinust? Sobisid või olid sobimatud mõned päevad lapse ristimiseks, tulevase kaasa ennustamiseks, kosjadeks, pulmadeks? Millistel päevadel võeti ette arstimiskombeid? Millal ravitseti loomi? Missugustel päevadel ennustati, kuidas, mida, millistel oli keelatud üks või teine toiming, millised päevad olid jällegi soodsad selleks? Kas oli keelatud mõnel päeval palju süüa - või pidid seda just tegema? Missuguseid toite ei tohtinud mõnel päeval süüa, missugused toidud olid eelistatud just ühel või teisel päeval? Missugused päevad olid sobivad ennustamiseks, nõidumiseks? Kas oli päevi, millal inimese eriline käitumine või juhtumused sel

päeval kujunesid saatuslikuks, ennustavaks?

Vajalikud on andmed rahvatarkusest ja uskumustest loo-
duse kohta. Siin võib leiduda huvitavaid seletusi juba kõige
üldisemat laadi küsimustele. Mida on kuulnud vanarahva seas
jutustatavat maailma loomise, taevakehade või eriliste loo-
dusnähtuste tekke kohta? Mida on arvatud maailma ehitusest,
päikesesüsteemist? Kui kõrgel on arvatud olevat taevaalaotust,
mis on selle taga, miks taevas on sinine? Millega on seleta-
tud päikese, kuu, tähtede helki, koitu, eha? Mida on jutus-
tatud maailma lõpust (äärest), põhjanabast, Maa teljest? Mi-
da on räägitud päikese ja kuu varjutustest, päikese ja kuu
plekkidest (millest tulnud), päikese, kuu, tähtede rändamisest,
kuu faasidest ja nende mõjust ilmadele ja inimestele (mida
kästi, mida keelati teha noore ja vana kuu ajal)? Missuguseid
ilma-, viljasaagi-, sündmuste ennustusi on välja loetud päi-
kese, kuu, tähtede liikumise või paiste, õhu värvuse, erilis-
te taevanähtuste või pilvituse järgi? Millest arvati tulevat

33

Sooja päikesele parameel ja varjaul.

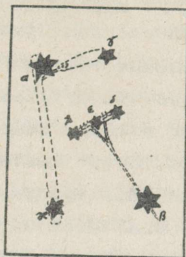
34

Soojad ümber päikese.

ERN, 92218, f6c; J. Grünthal (1948)

Halonähtused seoses päikesega.

Rahvasuus Koot ja Reha
on Orioni tähtkogu
(Koot - α, β, γ ;
Reha - δ, ϵ, ζ).
Saaremaal tuntud Orjätähte-
de nime all.

Vrd. tööriistad
koot ja reha.

hea vilja-aasta, sajune või kuiv suvi, lumerohke talv? Kas ja kuidas määrati päikese või tähtede järgi päevaaega (tööle minemist, lõuna-aega, töölt tulemist), ilmakaari (merel, metsas)? Missuguseid ilmakaarte nimetusi tuntakse, mille järgi neid määrati? Kas määratakse täpsemaltki ilmakaari kui põhilõuna-lääs-ida? Kuidas on seletatud virmalisi, vikerkaart, mida nende järgi ennustatud? Mida on jutustatud välgust, pilvede, halla, härmatise, kaste, tuule tekkimisest?

Kuidas ja mille (milliste nähtuste) järgi ennustati ilmu? Kuidas ennustati ilmu halonähtuste järgi? Kuidas ilmasti-kuuskumused olid seotud töödega, millistega? Millal pidi olema sobiv üht või teist tööd alustada, millal mitte? Ilmaennus-

tused seoses loomade, lindude ja putukate käitumise ning elu-
avaldustega.

Omaette uurimisala moodustab rahvaastronoomia. Kas tea-
takse inimesi, kes on olnud head tähtede tundjad, nende järgi
ennustajad? Kes need on olnud, kuidas neid on nimetatud, mi-
da on nad jutustanud? Vajalik on taevatähtede rahvapärase
terminoloogia täiendamine. Missuguseid tähti teatakse, kus
need asuvad? Jutustajailt, kes jagavad andmeid tähtede kohta,
tuleks küsitleda õhtust taevast, lasta neil näidata nimeta-
tavaid tähti. Nimetuste juurde tuleb joonisel märkida tähte-
de asukohad tuttavate tähtede järgi või taevakaarti kasuta-
des. Kas tuntakse järgmisi tähti või tähekujusid (aga muidki;
kus need asuvad)?

Põhjanaan. Veevalaja. Nelikanda. Viiskanda. Ridamus.
Taeva Look (Loogatähed). Vändatähed. (Uus ja Vana) Sõel. Jõu-
lutähed. Koot ja Reha. Orjatäht. Kaksikud. Väike Vanker. Suur
Vanker (kuidas nimetatakse selle üksikuid tähti?). Taeva Paa-
rid. Põhjamadu. Herne Kahlad. Karikas. Kuhjalava. Vanad Reinad
(Kaarikud, Vabamees). Paastutähed. Rist. Noa Laev. Oda. Vanad
Sauatähed. Odamees.

Mida teatakse Linnuteest, komeetidest?

Millised olid vanade eestlaste ööpäeva jaod (hommik,
keskhommik, keskpäev, lõuna, pärast lõunat, esimese kukelau-
lu aeg jne., veel palju täpsemalt)? Ajaarvamine tähtede ja
kuke järgi. Uskumused seoses keskööga.

Mida on jutustatud mitmesuguste maapinnavormide tekkimi-
sest (mäed, orud, sood, veekogud)? Millest on tekkinud kivid?
Kas teatakse juhtumeid, kus mägi, soo, veekogu on järsku tek-
kinud või ühest kohast teise siirdunud? Millal, kuidas, miks
see on nii olnud? Kas elutus looduses on peitunud mingeid
elavaid jõude (haldjaid, vaime)? Kas on erilisi hingelisi
metsas, vees, maa all? Kuidas neid on nimetatud, kuidas nad
on välja näinud, mida nad on teinud? Kas teatakse erilisi sa-
lapäraseid kohti ümbruskonnas? Mis on Manala, Toonela?

Mida on arvatud (või arvatakse) tulest? Millest tekib
tema "jõud", soojus? Miks tuli ja vesi ei salli teineteist?

Millega vanarahvas on seletanud hääle levimist, kaja, val-
gust, aineehitust, õhurõhku?

Tähelepanu väärivad ka kombed ja uskumused seoses tai-
mede ja loomadega. Taimede ja loomade rahvapärased (kirja-
keelest erinevad) nimetused väärivad kirjapanemist. Missugu-
seid taimi on kasutatud ühel või teisel otstarbel - värvi-
miseks, tööriistade valmistamiseks, mänguasjade tegemiseks,
ravivahendina või maagiliseks otstarbeks? Missugustest puudest
on valmistatud töö- ja tarberiistu, pille (missuguseid, kui-
das)? Kas on peetud mõnd taime või puud tähelepanuväärseks
millegi poolest, austatavaks või koguni pühaks? Kas on arva-
tud, et puud kõnelevad? Missuguseid taimi on hinnatud ilu pä-
rast, missuguseid kasutatud hoonete või ruumide kaunistami-
seks (millal)?

Missuguseid erijooni teatakse olevat loomadel nende käi-
tumises? Kust on üks või teine loom oma erilised omadused
saanud (värvus, keha kuju)? Missuguseid ennustusi teatakse
seoses mõne looma või linna esmakordse nägemise või kuulmise-
ga (kevad, esmakordselt sel aastal)? Missugused loomad kan-
navad endas halba või üleloomulikku mõju? Mida jutustatakse
lepatriinust, ämblikust, ussidest (mis on "vainukõis"), ron-
gast, käost, hundist, siilist? Missugused on heade kodulooma-
de (hobune, lehm, lammast) tunnused? Mida ennustab koera ulu-
mine, kassi "pesemine", koera või kassi rohusöömine?

Koguda tuleb ka uskumusi inimese elutalitlustest, tõeks-
pidamisi ja oletusi inimese organismi, elujõu ja tervise tun-
nuste kohta. Milles seisneb või avaldub inimese elujõud? Mil-
le tõttu mõned inimesed on elanud väga vanaks? Kus asub ini-
mese hing? Millega seletub ühe inimese mõjujõud teiste üle?
Kust arvatakse pärinevat erilised või silmapaistvad hingeoma-
dused, millest need on tingitud, kuidas neid hinnatakse (lah-
kus, kannatlikkus, äkilisus, kärsitus, tarkus)? Kas on jutus-
tatud inimestest, kellel on olnud erilisi võimeid üleloomuli-
ke jõudude vahendusel? Kes need olid, kuidas neid nimetati,
mida nad olevat teinud? Missuguseid iseloomujooni või hinge-
lisi omadusi oletatakse silmapaistvaist erijoonetest välimu-

ses (juuste, silmade, naha värvus, suu, hammaste, pea, käte, keha, jalgade kaju)?

Rahvameditsiin. Kogujal tuleb taotleda suurt täpsust siin mitte vaid haiguste tunnuste ja raviviiside kirjeldamisel, vaid ka mitmesuguste ravivahendite edasiandmisel. Eriti peetagu silmas ravimtaimi. Kui mainitav taim pole kogujale tuttav, tuleb püüda seda tundma õppida (jutustaja juhatare järgi), võimaluse korral kuivatatult rahvaluulekogule lisada, joonistada või fotografeerida. Igal juhul on kasulik lasta vastavat taime näidata, sest nimed võivad erineda. Kui on kasutatud mingisuguseid aineid, tuleb püüda nende koostises selgusele jõuda, esemeid aga täpselt kirjeldada, pildistada või joonisel kujutada. Võimalikult täpsed teated tuleb hankida ka eriliste ravimõjuga loodusobjektide kohta (kivid, puud, allikad) - nende asukoht ja juurdepääsuteed kanda skemaatilisele kaardile, neid pildistada, joonistada, kirjeldada. Ravivahendite koostist kirjeldatagu võimalikult samade sõnadega, nagu jutustaja selle esitab (salvid, keedised).

Ravimisel kasutatud kirju, pabereid, pilte vms. tuleb samuti kirjeldada (hankida, kopeerida), suure täpsusega tuleb fikseerida arstimissõnu, kui neid teatakse.

Tänuväärased on andmed üldist laadi küsimuste kohta. Kas on ümbruskonnas teada rahvagarste? Kuidas neid nimetatakse, kuidas nimetati varem? Millal viimati esines ravimist külaarsti poolt, missugused olid tulemused? Kas ravijad said taasu? Kas arstivõimed olid seotud ka üleloomulike jõududega? Kuidas nimetati rahvapärast arstimist üldse (posimine, ohutamine)? Kuidas (millal) koguti ja säilitati ravivahendeid (taimi)?

Millest tulid haigused (üks või teine haigus)? Kas haigused võisid tulla teise inimese vihast või kadedusest?

Millal toimus loobumine rahvapärasest ravimisest? Kas kasutatakse veel praegugi rahvaravimeid ja milliseid neist? Kuidas suhtuti arstidesse, ämmaemandatesse ja teistesse teravishoiutõotajatesse möödunud sajandil, käesoleva sajandi al-

Puu-Jaagup näitab piltlikult, kuidas
ta lehma arstis.

gul, kodanlikul ajal ja kuidas suhtutakse praegu?

Kus toimetati vanasti ravimist? Milliseid haigusi raviti saunas? Millises ruumis haigeid põetati? Milliste haiguste puhul hoiti haige pimedas ruumis? Kuidas haigusi ära tunti ja kuidas määrati vajalikku ravi? Kuidas seletati haiguste tekkimist? Milliste haiguste nakatumist loomadelt kardeti? Kuidas seletati siisuguste haiguste tekkimist ja ülekandumist inimestele? Mis haigestunud loomadega tehti? Kas haigestunud loomade liha tarvitati toiduks?

Milliste haiguste ravimiseks kasutati masseerimist (seonnete tasumist)? Kuidas seda tehti ja kes tegi? Kas tarvitati ravimiseks loomade elundeid (mis haiguste puhul), milliseid ja kuidas? Kuidas lasti aadrit ja milliste haiguste ravimiseks seda tehti? Kuidas pandi kuivi ja veriseid kuppe? Milliseid haigusi raviti kuppudega? Kuidas koguti ja säilitati ravimtaimi?

Kes olid ravijad või "targad"? Kas ravimisealased teadmised olid seotud mõne elukutsega? Kuidas suhtus külaelanik-

kond ravijatesse? Kas ravimise eest tasuti? Kui raviija sai tasu, siis millal ja mis moel? Kuidas toimus ravimisoskuse edasiandmine ja kellele seda edasi anti?

Kuidas suhtusid naabrid ja perekonnaliikmed haigetesse? Kas külastati haiget? Millal külastati ja kas sel puhul oli kindlaid kombeid? Kuidas suhtuti suitsetamisse, viina ja õlle tarvitamisse?

Mida mõisteti soonte all? Mida peeti nende ülesandeks kehas? Millist ülesannet kehas pidi täitma veri? Millist ülesannet täidavad kehas süda, kops, maks, neerud, sapp? Mida arvati küüntest, juustest ja hammastest?

Mida arvati varjususrmast? Mida peeti inimeste surma põhjuseks? Millised märgid ennustasid lähenevat surma? Miks muutusid surnud külkingadeks, kodukäijateks? Kuidas suhtuti ja suhtutakse praegu laibalahkamisse? Kui seda peetakse ebaõigeke, siis miks?

Kuidas raviti järgmisi haigusi, millised olid nende tunnused?

Sisehaigused.¹ Palavik. Kuidas tehti kindlaks palaviku ja milliseid vahendeid kasutati selle vastu?

Liigestevalud. Liigeste paksenemine. Liigeste muutustest tingitud raskenenud liigutused. Reumatism. Jooksja. Luuvalu. Valud jalgades ja kätes. Valud nimmepiirkonnas. Lendva. (Esitage ka kirjeldusi!) Luupainaja. (Kirjeldada!) Jäsemete "suremine". Kidi ehk nari. Pist. Köha ja selle liigid. Hingeõhu haisemine. Hingeldamine. Valud rinnus. Kopsupõletik. Südameplekslemine. Vesitõbi (tursed, paistetus). Luksumine. Oksendamine. Valud kõhus ("köhuvalu", kõhahaigus). Kõrvetused ja rõhatused. Gaaside rohke tekkimine sooltes ja gaaside väljumine. Kõhulahtisus ja kõhukinnisus. "Naba paigast ära". "Venitus". Valud roojamisel. Söögiisu puudumine. Kollatõbi. Soolenugilised ehk ussid (laiuss, solkmed jne.). Voolmed. Põie- ja sapikivid. Valud kusemisil. Verine kusi. Takistus

¹ M. Kask ja K. Villako, Rahvameditsiini andmete kogumise vajalikkusest, 1959.

kusemisel. Neeruhaigus. Pugukael (kilpnäärme suurenemine). Punnsilmsus. Verevaesus. Rasvumine ja kõhnumine. Suhkruhai-
gus. Üldine nõrkus ja jõuetus. Peapööritus. Peavalu.

Kirurgilised haigused. Haavad ja nende liigid. Haavade
mädanemine. Verejooksu sulgemine haavadest. Veresõnad. Sidu-
mismaterjalide ja nende valmistamise kirjeldus. Sidemete
haavadele asetamise kirjeldus. Haavade paranemise järkude
kohapealsed nimetused.

Hammustused (koera, hobuse, hundi jne.). Liigliha. Lõ-
henemine. Verejooks suust, ninast, pärasoolest. Veri naha
all. Veresoonte laienemine. Pind. Põrutus. Muhk. Nikastused
ja nihestused. Luumurrud ja nende paigaldamine. Luumurru-
järgsete seisundite kohapealsed nimetused. Põletuste ja kül-
mumiste ravimine. Kuumarabandus. Välgutabamus. Uppuja pääst-
mine ja elluäratamine. Ussihammustus, mesilaste ja herilas-
te piste, vaskussi hammustus. Koguge eriti ussisõnu! Kuidas
valmistati ussiõli ja milleks seda tarvitati? "Viha". Umbe.
Kasvaja. "Vähk" (kreeps). Väärarendid ja nende liigid. Jäne-
semokk. Küür seljas. "Sõrmed vastavad". Kooljaluu. Esitage
ka kirjeldus! Songad.

Nakkushaigused. Nakkushaiguste tekkimise põhjused ja
leviku teed. Nakkushaigusi põdevate inimeste isoleerimine.
Milliste haiguste nakatumist kardeti?

Sarlakid. Leetrid. Kurgutõbi (difteeria). Koolera. Rõu-
ged ja nende alaliigid (ka tuulerõuged). Soetõbi ja selle
alaliigid. Halltõbi. Katk ("vill"). Tiisikus (rinnahaigus).
Suguhaigused (tripper, süüfilis).

Silmahaigused. Kas kasutati silmahaiguste ravimiseks
tervendavat vett? Millised allikad ümbruskonnas olid terven-
dava veega?

Kõõrdsilmsus. Nägemise vähenemine ja täielik kadumine
(ka kae). Kanapimedus. Odraiva. Silmade punetus ja valu sil-
mades. Pisarate ja rähma vool silmadest. Silmamarmjad. Puru
eemaldamine silmast. Vähjakivi kasutamine.

Kõrva-nina-kurguhaigused. Hea lauluhääl. Hääle kähise-mine. "Kurk haige". "Kahepoolsed". Ilastamine. Kurttummus. Kuulmise nõrgenemine ja täielik kadumine. Kõrvad "lukus". Kõrvavaik ja mädavool kõrvast. Nohu. Aevastamine ja selle tähendus. Nina "kinni". Valu kõrvas. Võõrkehad kõrvas.

Hambahaigused. Hammaste eest hoolitsemine. Piimahambad. Kas neid tõmmati välja, mis nendega tehti? Tarkusehammas. Hambavalu. Hammaste väljatõmbamise viisid.

Vaimu- ja närvihaigused. Külaelanike suhtumine vaimuhaigetesse. Vaimuhaigete eest hoolitsemine. Vaimuhaiguse liikide kirjeldus ja kohapealsed nimetused. Mida tähendab "hull"? Mis on vaimuhaiguste põhjused?

Kogelemine. Halvatused ja nende liigid. Langetõbi ja selle liigid. Nõrgamõistuslikkus. Nõrgamõistuslikkuse iseloomustus. Mis vahe on rumala inimese ja nõrgamõistusliku vahel? Joomahullus. Unenäod, nende tekkimise põhjused ja tähendus. Unepuudus. Unes kõnelemine ja unes kõndimine ("kuutõbi").

Lastehaigused. Vastsündinu, tema eest hoolitsemine. Kuidas koheldi väärarenditega vastsündinuid ja lapsi?

Imik, tema eest hoolitsemine. Millist toitu anti imikule? Kuidas toimus toitmine (nämmu tegemine, nuts, toitmine sarvest)? Millal alustati kunstlikku toitmist ja millega? Kuidas toimus rinnast võõrutamine?

Mitmesugused "vead": koera-, hundi-, karu-, siili-, sea-, konna-, ussi-, lamba-, kassi-, veise-, hobuse-, jäne-, linnuviga. Koiviga. Äikammits. Ussitõbi (mitte ära se-gada sooleussidega!). Kahetus. Kirm. Riis. Kurgulagi maas. Allakusemine (ka täiskasvanuil). luksud. Ilastamine. Nutt. Kasv kinni. Kramptõbi vastsündinuil ja lastel. "Harjaste" võtmine.

Rasedus ja sünnitamine. Lastetu abielu. Kui kaua võttis rase osa tööst ja millises ulatuses? Millal alustati tööd pärast sünnitust? Kuidas hoolitseti raseda eest?

Kus toimus sünnitamine? Kes abistasid sünnitamisel? Kuidas teostati sünnitamise abistamist? Tavad sünnitamisel ja

pärast seda. Suhtumine sünnitanusse. Milliseid võtteid kasutati raseduse katkestamiseks (ravimid, esemed jm.)? Rasedusest hoidumine. Mitmikud (kaksikud, kolmikud), nende sündimise põhjused. Pärased (emakook ja lootekestad). Kohapealsed nimetused. Mis nendega tehti? Nende tähendus.

Naistehaigused. Armastama panevad vahendid, nõidumised (armurohi) jne. Valgete voolus. Verejooks naiste suguelunditest. Naiste väliste suguosade haigused ja anomaaliad. Nisabude inversioon (sissepöördumine). Rinnanäärme puudumine või alaareng. Rinnapiima puudus. Kuidas suurendati piima hulka? Klimakteerium. Üleminekujärgu kohapealsed nimetused. Millised on ettekujutused sellest seisundist üldse? Millest tuleb kuuriiete ärajäämine? Kuidas kergendati vaevusi, mis sel ajal esinevad?

Nahahaigused. Kas peeti võimalikuks, et mõned nahahaigused on nakkavad?

Pidalitõbi. Esitage ka kirjeldus! Kas ümbruskonnas on seda haigust esinenud ja millal viimati? Roos ja selle alaliigid (valge, punane, sinine jne.). Esitage ka nende kirjeldus. Roosisõnad. Paised. Mädavistrikud. Koeranaelad. Esitage ka kirjeldus! Konnasilmad. Sarvkasvajad. Soolatüügas. Sõõtraig (lubiraig). Sõõbi ja ehk nahakoi. Naha kihelus. Sügelised ehk kärnad. Sammaspool ja selle alaliigid. Esitage ka kirjeldus! "Maalised" ("maa-alused", "maast saadud haigused"). Esitage ka kirjeldus! Ohatis. Nõgesetõbi.

Päevitus. Kohapealsed nimetused. Kas päevitus on kasulik või kahjulik? Päikesepõletuse ravi. Päevitusest hoidumise abinõud. Vitiliigo (pigmendita nahahaigud). Albinism. Kallanahksus ehk soomustõbi. Läätsetähnid (iludustähnid, tedretähnid). Ussimärgid. Esitage ka kirjeldus! Tulekahjumärgid. Sünnimärgid. Maksaplekid. Vinnid ehk harjased.

Kortsud näol. Muud iludusvead. Milliseid vahendeid kasutati ilu saavutamiseks ja selle säilitamiseks? Kas kasutati näo pesemiseks konnakudu, piima või muid vahendeid?

Juuste hallumine (eriti varajane). Jutustused ülikii-rest hallumisest. Juuste väljalangemine. Karvade kasv seal,

kus neid tavaliselt ei esine. Karvade puudumine normaalselt karvastel kohtadel, nagu habemekarvade puudumine täiskasvanud mehel jne. Paljaspeasus (esitage ka pilkenimetused!). Kõõm. Kүүnte haigused ja anomaaliad. Esitage ka kirjeldused! Mis on küüneviha? Mõningate kehaosade (nina, põskede jne.) punetus. Mida tehti külmumiste vältimiseks? Külmamuhud. Liigihigistamine. Haudumised (jalgade, käte, reitevahe, kaenlaaluste jne.). "Kurejalad" e. "kuresaapad".

Inimese ja elamusõõdikud. Peatäi. Millest ta tekib? Tõrje, vältimine. Kas peatäid saab külge nõiduda? Kuidas seda tehakse? Riidetäi, satikad. Tekkimise põhjused, tõrje ja vältimine. Kuidas nad ühelt inimeselt teisele edasi kanduvad? Kas teatakse nende külge nõidumist? Kirp, lutikad, riidekoi, prussakas. Tekke põhjused, tõrje ja vältimine. Kas neid saab saata vaenulise inimese elamusse ja kuidas seda tehakse? Kõrvahark. Tekke põhjused, tähtsus, tõrjeviisid. Kilk (ritsikas). Ilumise põhjused, tõrje. Kärbes. Liigid. Tekke põhjused. Mis arvati nende kahjulikkusest? Kasutatud tõrjeviisid (kärbseseen jne.). Miks mõnikord kärbsed valusamini "hammustavad"? Kihulased, sääsed. Liigid. Mille poolest on nad tervisele kahjulikud? Sääsehammustuste vältimine. Mispärast mõnes paigas ja mõnel aastaajal on eriti palju sääski? Parmud. Nende liigid ja tekke põhjused. Mida tehti parmude eemale peletamiseks? Puuk e. puutäi. Millest nad tulevad? Kas nad on tervisele kahjulikud? Mis tehakse, kui puuk on naha sisse imenud? Kas saab puuke vältida? Sipelgad. Nende liigid. Millised neist võivad olla inimesele kahjulikud ja kuidas? Mis tehakse sipelgate "kusemise" puhul? Tõrjeviisid. Sipelgate kasutamine raviotstarbeks. Milliste haiguste puhul ja kuidas kasutati sipelgaid ravimiseks? Hiirte tähtsus inimese tervisele. Millal neid palju sigineb? Tõrje. Rott. Liigid. Kust nad tulevad? Tõrje ja vältimine.

Tähtsa ainevalla moodustavad ka rahva vanad õiguslikud suhted nii perekonnaelus (kohapärimine, varapärimine, kaasavara), tööde puhul, näit. kollektiivses töös, kuidas loodi

töökollektiivid (artellid), kuidas nad organisatoorselt kujundati, liikmete kohustused ja õigused, nende nimetused. Vargused. Keda peeti vargaks ja kuidas teda koheldi! Töölepingud (sulased ja tüdrukud, suilised, päevilised). Kõrts ja laot töölepingute sõlmimise paigana. Kellelt nõuti "päevade tegemist", mille eest, kui palju! Rahaline tasu ja naturaaltasu (mille eest, kui palju; tasumisest hoidumine, kas esines töötajate tüssamist peremehe poolt, näit. lõhutud tööriistade või äraviidetud tööpäevade eest töötasust mahaarvestamine). Eraldi vaadeldagu karjaste elu (keda kaubeldi karjaseks, karjase tasu, kui pika aja peale, millal tasu välja maksti, "mahaarvestamised" jm.). Millised päevad olid karjasel "vabad"?

Milliseid kuritegusid esines (tapmine, eriti lapsehukamine - kelle poolt, mis põhjusel), millised rahvakaristused esinesid neil puhkudel? Omakohus. Muud kuriteod: vägivalla tarvitamine teise isiku või teise looma vastu. Loomade kinnipidamised. Hirmutamine, ähvardamine (millega?). Kas ja kuidas ähvardusi teostati? Kuritööd naiste vastu. Auteotamine sõimu, laimu või teoga, nagu löömine, sülitamine, mitmesugused "näitamised", eksimused harjumuspäraste kommete vastu (palja peaga käimised). Millised karistused või survevahendid olid rahva poolt kasutusel ("Punase kuke katusele panemine" või muu isiklik ja kollektiivne kättemaks, boikott, täh. "ei käi enam läbi" jne. jne.)? Vallasema ja vallaslaps.

R a h v a m ä n g u d .

Rikkalik on rahvamängude repertuaar, seepärast on siin kogujal palju töövõimalusi. Mängude mitmekesine traditsioon ei ole kantud üksnes vajadustest ajaviite või meelelahutuse järele. Paljudes mängudes on mõistust arendavaid, kasvata-
vaid, osavust, jõudu või väledust harjutavaid võtteid. Paljudes mängudes on rahvadraama algeid ja kunstiliselt mõjuvaid väljendusi. Mängud olid ka noorte suhtlemise soodustajaks, nagu nad on seda tänapäevalgi.

Missuguseid mänge mängivad noored ja täiskasvanud praegu, missuguseid mängiti endisel ajal? Mida teatakse jutustada endisaegsetest mängudest, mängimiskohtadest ja -aegadest? Kas oli eri mänge poiste, tüdrukute, naiste, meeste jaoks? Kes oli mängude algataja - tüdrukud, poisid, mõni eriline isik (oli selliste kohta erinimetusi)? Kuidas alustati mängu, kuidas lõpetati? Millal kadusid vanaaegsed mängud?

Üksikasjalikku küsitlemist võib alustada lastemängudest. Missuguseid mänge mängivad lapsed praegu kõige rohkem? Lihtsamad mängud ja mänguvahendid on need, mida on kasutatud üksi mängides. Sellised on tuntud eriti karjalastele. Milliseid mänguloomi (hobused, lehmad, sead), pille (puust, savist, paberist, lehest), muid esemeid või vigureid on valmistatud? Millest ja kuidas neid on tehtud, kuidas nendega on mängitud (kirjeldused, fotod, joonised)? Milliseid mänge mängitakse kividega, keppidega, nõoriga? Mis on vanasti täitnud pilli aset? Missugused on mängud käte ja sõrmedega (plaksutamise-, pigistamismängud)? Naerma ajamine. Istumismängud. Viske- ja löögmängud. Jooksu- ja peitemängud. Ostmise-, varastamise-, parandamisemängud. Tõid kujutavad mängud. Hüppemängud. Ringmängud, mängud lauludega. Mängud talvel. Mängud vete ääres.

Täiskasvanute mängudest moodustavad eri rühma jõu- ja osavusmängud. Missuguseid jõuproove praegu tuntakse, missugused olid need endisel ajal? Kuidas on jõudu katsutud tõstmises (kividega, mõne raske esemega)? Kas on tuntud (olnud) käesurumine, rusikalöömine, sõrmevedamine? Kuidas on maadeldud? Kas või kuidas on võisteldud ronimises? Missuguseid osavuse proovimise viise teatakse (looga alt läbipugemine, "teomehe" või "rätsepa eksam")? Missugustest viske-, löögi- või pallimängudest on täiskasvanud noormehed varem osa võtnud?

Missuguseid laulu- ja ringmänge tuntakse? Neid tuleb kirjeldada üksikasjalikult nii liikumise kui ka tegevuse osas, lisada tuleb ka laulutekstid, kui neid mäletatakse. Hobusemäng. Lambamäng. Kullimäng. Sikumäng. Sõelamäng. Lin-

Setu "Hobusemäng".

namäng. Laevamäng. Kuningamäng. Nukumäng. Naerimäng. Pajamäng. Väravamäng. Vöökudumine. Uuemates ringmängudes vaheldub sageli mäng tantsuga, mille ajal ringiskäijad laulavad. On vajalik täpselt märkida, missuguste lauluosade ajal olid ringis üksikud (kes, mida tegid - näitlemisjooni üksikasjaliselt kirjeldada), millal suurem osa mängijaist? Kas tantsijad ise ka laulsid? Missuguseid tantse (samme) tantsiti ringmängudes?

Missuguseid istumismänge teatakse?

R a h v a t a n t s u d .

Rahvatantsude ülesmärkimine nõuab lähemat süvenemist sellealasesse terminoloogiasse ja tehnikasse. Kuid rahvatantsudegi osas on rida küsimusi, millele saab vastuseid leida ilma erilise ettevalmistuseta, küsimusi, mille kohta seni saadud vastused on vähesed või lünklikud, mis on aga tähtsad rahvatantsutraditsiooni uurimise suhtes. Need võiksid olla eeskätt järgmised.

Missuguseid tantse kohapeal on üldse varem tantsitud, missuguseid eriti rohkesti (loetleda)? Kust arvatakse see või teine tants pärit olevat, kust on ta siia toodud ja millal? Missugused on olnud endised tantsupaigad (kiigeplats, rehealune, kõrts)? Missugused tantsuajad (tähtpäevad, pulmad, talgud)? Kuidas on suhtunud tantsimisse, kas seda on halvustatud või keelatudki? Missugused on vanimad mäletatavad ümbruskonnas tantsitud tantsud (nimed, kirjeldused), millal neid viimati tantsiti? Kas teatakse tantsimisest vanae rahvakommete osana, maagilise sihiga (viljaõnnistus, sigivusmaagia), erilisi sellekohaseid tantse (marditants, noorikutants)? Missugused need on olnud? Kas paaristantsudes on olnud selliseid, mida on tantsinud vaid naised või mehed omavahel? Kas tantsijailt nõuti eri riietust? Kas tant-

Setu külanoorte kadrill.

siti paljajalu, kas oli erilisi või sel otstarbel sobivaks tehtud tantsukingi? Kuidas iseloomustati osavat või ilusat tantsimist, hästi tantsijat?

Vajalikud on täiendused igasuguse tantsualase terminoloogia alal. Kui ei ole võimalik täpsemalt üles märkida tantse, pandagu kirja tuntud vanemate tantsude nimedki! Olulised on ka erisõnad ja iseloomustused sammude, kehahoiakute, käteasendite ja liikumisvõtete kohta (need võivad olla ka kõnekäänulised).

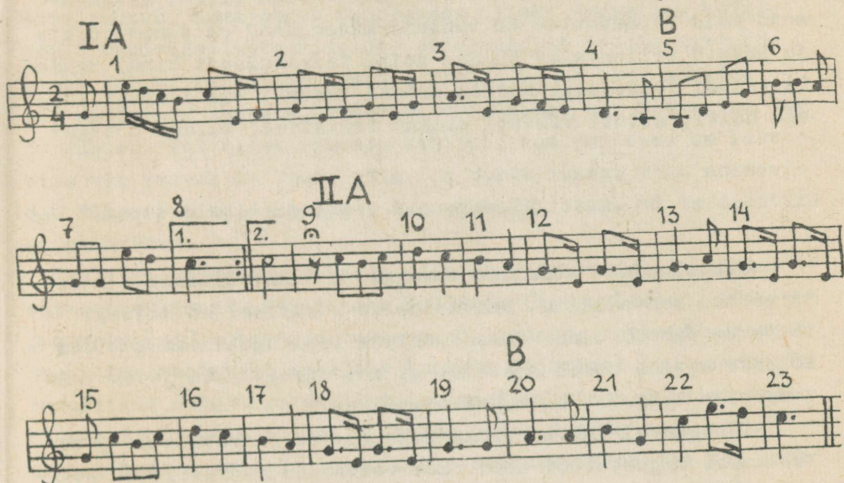
Missuguste pillide saatel on tantsitud? Kas on eri tantsude jaoks tarvitusel olnud eri pillid? Kas on tantsitud ka lauldes või laulu saatel? Kas lauljad ise tantsisid või laulsid teised? Mida lauldi, kas eri tantsude jaoks oli eri laule?

Rahvatantsu üleskirjutamisel on nõutavad järgmised andmed: 1. Tantsu nimetus. 2. Osavõtjate arv ja sugu. 3. Tantsu algasend. 4. Tantsu põhisamm. 5. Tantsu osad (tuurid). 6. Tantsu lõpp. Tantsu kirjeldamisel (tuurid) tuleb silmas pidada, et kirjeldus oleks üksikasjalik ja täpne. Seda on võimalik teha üksnes tegevuse kirjeldamisega taktide kaupa. Kirjelduse osade juures peavad olema vastavate taktide numbrid (viisinoodistuses tuleb taktid numereerida). Seejuures peab olema kirjeldatud a) ruumiline liikumine (kujund, skeem joonisel), b) sammud, jalgade asend, c) keha hoiak, d) käte hoiak või ühendusvõte, e) näoilme, pea hoiak. Asendite, sammude, võtete ja joonise tingmärkide tundmaõppimisel on soovitatav kasutada U. Toomi termineid ("Eesti rahvatantsud", Tallinn 1953, lk. 10-24). Kui liikumiste kohta ei saa täpseid andmeid, tuleb fikseerida see osagi, mida mäletatakse või teatakse.

Tantsuliikide ja üksikute tantsude alalt tuleks koguda vastuseid järgmistele küsimustele. Kas on teada, missuguseid tantse on tantsitud üksi? Kas on teada tantse, mis imiteerivad mõnd looma, mingit tööd või tegevust? Kas on olnud tantse, mis jäljendavad või kujutavad mingit ametimeest või seisust? Kas tuntakse tantse, mis nõuavad tantsijalt erakordset osavust, painduvust, tasakaalu hoidmist (akrobaatilised tantsud)? Kas sellistes või muudes tantsudes on kasutatud mingeid väliseid vahendeid, esemeid? Kas on olnud tantse, kus mõni

Voos

Tantsinud: Marina Roolaid ja Marta Pull

Viis kirjutatud tantsijate laulu järgi.

Lähtesend: Paarilised kodarjoneel rinnati, poiss seljaga ja tüdruk näoga ringi keskme poole. Paariliste käed on ühendatud all pihkseongus.

I tüüpi A-osa:

1. takti I osal asetavad paarilised parema jala ette kannale, kusjuures tugijala (vasaku jala) põlv veidi kõverdub. Sama takti III osal muutakse parem jalg tagasi vasaku juurde. Vasaku jala põlv sirutub. Nüüd sooritavad paarilised 3 nõhksammu praigal (parem-vasak - parem jalg) 2 takti vältel. 3. takti I osal viiakse ette

Viis näidisele rahvatantsu üleskirjutusest
(EKRK I 9, 429(6)).

või osa tantsijaist on pidanud tantsima kõrgemal kohal, millegi peal? Tantse, kus osa tantsijaid vahepeal polegi tantsinud, vaid teinud midagi muud (jalutanud, näidelnud)? Kas mäletatakse või tantsitakse tantse, kus tantsijad on olnud ainult ringasendis või üksteise selja taga ravis? Missuguseid muid rühmatantse on tuntud? Missugused on olnud poiste ja meeste eritantsud? Kuidas hoiti teineteisest kinni vanasti valssi tantsides? Kuidas astuti vanasti valsisammu? Kuidas hoiti, astuti vanasti polkat tantsides, kuidas praegu?

R a h v a v i i s i d .

Rahvalaulude sõnalise vormiga on traditsioonis tihedasti seotud rahvaviisid. Rahvaviiside kogumisel on laiemgi tähtsus: nad on olnud ammandamatuks loominguiliseks lätteks kõikide aegade heliloojatele, ei saa arvestamata jätta rahvamuusika tähtsust ka muusikateaduses.

Tänapäeval tuleb normaalseks lugeda rahvaviiside jäädvustamist magnetofoni abil. See võimaldab rahvaviiside kogumist neilgi, kellel puuduvad eeldused noodistamiseks. Sageli ei saa aga tehnilisi vahendeid kasutada ja noodistamine kuulmise järgi on paratamatu. Muidugi ei võimalda heliülesvõtte alati tabada kõiki olulisi muljeid ja andmeid, mida saab vahetust ettekandest välja lugeda. Nii säilitab rahvaviiside noodistamine oma endise tähtsuse, pealegi saavad heliülesvõttedki suuremal määral kasutatavaks alles nende dešifreerimise läbi noodikirja.

Rohkem kui tekstide koguja vajab viiside koguja magnetofoni. Peale selle peavad tal taskus olema kammerton (absoluutse helikõrguse määramiseks) ja stopper või sekundinäitajaga käekell (viisi esitustempo fikseerimiseks). Magnetofoni kasutades on väga hea, kui koguja saab helilindile võetud viise noodistada juba ekspeditsiooni ajal - tulevad ilmsiks võimalikud ülesvõtte defektid, samuti võimalikud raskused noodistamisel - siingi tuleb kasutada olukorda, kus

laulik on veel lähedal ja uus heliülesvõtte või mõni viisiosa kordav noodistamine võib üleskirjutusse vajalikku selgust ja täpsust tuua.

Kirjutatagu üles kogu rahvamuusikaline materjal, mis ette juhtub. Esmajoones taotletagu siiski vanemate, kõigepealt regivärsiliste viiside ettelaulmist ja üleskirjutamist. Aga ka rahvalike laulude viisid tuleb üles märkida, kui nendes on märgata erinevusi originaali või üldtuntud kuju suhtes. Kui üleskirjutaja kahtleb, kas esitatakse on rahva viis või rahvaliku laulu viis, on parem ikkagi viis noteerida. Fikseerimisele kuuluvad igasugused viisid, mille tekstiks on rahvalaul.

Kõige parem oleks viise üles märkida nende loomulikus esituskeskkonnas. Nii tuleks töölaule (ketruslaulud, võitegemiselaulud) noteerida vastava töö juures, kombeid saatvaid laule aga vastavalt tegelike kommete täitmisel (pulmakombed, surnuited matustel; sellist laulmist tuleb ka pildistada). Et see tihti pole võimalik, tuleb püüda laulik viia võimalikult lähedale sellele loomulikule esituskeskkonnale või minevikule, kus see või teine esitustava on veel elav olnud. Seejuures tuleb täpselt fikseerida laulu ja eriti viisi otsesed seosed olustikuga (kas töölaulude viiside rütm langeb kokku töörütmiga; missugune laul, viis või viisiosa on olnud kasutusel just selle või teise kombe puhul).

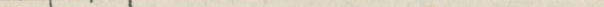
Kogutud rahvamuusika kvaliteet sõltub suuresti koguja oskusest materjali täpselt ja nõuetekohaselt vormistada. Ümberkirjutus (puhtand) tuleb kanda tavalise koolivihiku suuruseks lõigatud noodivihikusse. Nootide alla paigutatavad laulusõnad tuleb silbitada vastavuses nootidele. Eriti on see tähtis regiviiside puhul - siin püütagu tabada iga värsi sõnade rütmilist jagamist viisile. Riimiliste rahvalaulude puhul piisab tavaliselt esimese stroofi paigutamisest noodi alla (silbitatult), kuid kasulik on teistegi stroofide viisiühenduse täpne näitamine, eriti siis, kui see on millegi poolest silmapaistev (erilised rõhud, ebataoline silbitamine). Riimilised rahvalaulud on sageli paljude sal-

midega; neid pole vaja dubleerida nootide juurde tekstikogust - küll on aga vajalik lisada tekstikogus laulu sõnadele vastava viisi järjestusnumber.

Viisid tuleb noodistada sol-mažooris või mi-minooris, algusheli absoluutne kõrgus märkida aga võtmemärgi alla (vt. "Midrillinu mäng"). Fikseeritagu ka esitustempo - arvestatult metronoominormile (♩ = 60, kui noot vältab täpselt sekundi, ♪ = 240, kui sekundis on neli nooti; vt. "Midrillinu mäng") või vähemalt sõnaliselt iseloomustades (kiiresti, aeglaselt, venitades). Peanõudeks on noodikirjas jäädvustada meloodia koos kõigi, väiksemategi variatsioonidega ja esituse üksikasjadega nii, nagu see tõeliselt kõlas. Kui esineb helide kõrgendamist või madaldamist vähem kui poole tooni ulatuses, kuid siiski märgatavalt, tuleb kõrgendatud noodi ette lisada märk + , madaldatud noodi ette ♭ . Rütm fikseeritagu täpselt nii, nagu see esines laulmisel - kui see on vaba või korrapäratu, siis võimalikult sellisena ka üles märkida. Ebaharilikul kohal olevat dünaamilist rõhku tuleb tähistada märgiga / noodi kohal, tugevamat või väga tugevat rõhku märgiga > . Tuleb jälgida, kas viisid või ka selle üksikud helid esitatakse retsitatiivselt (poolkõneldes-poollauldes, "parlando") või n.-ö. ilusasti laululiselt, ühtlaselt vibreeriva ja samal toonil kõikumatult püsiva häälega. Retsitatiivsete helide märkimiseks tuleb kasutada noodimärki ✕ (retsitatiivsust ei tähi ära segada detoneeriva laulmisega; kui laulik kaldub detoneerima, tuleb selle kohta sõnaline märkus teha). Ebamäärase kõrgusega, n.-ö. hingeõhuta või sosistades, aga ka sissepoole hingates laulmise tõttu indife-rentselt esitatud heli tuleb märkida noodiga ♮ . Märkimisele kuuluvad ka sellised üksikasjad, nagu glissando (märk kahe noodi vahel), stakaato, eelläõgid jms. - nii, nagu need esinevad kogu laulus või üksikuis toonides. Juhul, kui laulik improviseerib viiside ulatuslikke meloodilisi variatsioone ja ei ole võimaline neid sellisena kordama, üleskirjutaja pole aga suutnud neid täpselt tabada, küll aga on viisi kõik n.-ö. kõrvus ja on teada meloodia umbkaudne liiku-

Midrilinnu mæng.

a)
[dis] Meil on üks mii-ri-ja lind, see on üks ku-ri-maa lind.

b)

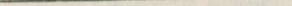
d)

e)

Kürest. ♩ = 280-300.

Handwritten musical notation on a single staff, featuring a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 2/4 time signature. The melody consists of eighth and sixteenth notes, ending with a double bar line and repeat dots. The notation is written in ink on aged paper.

End-rik o-li el-la poi-si-ke, see võt-tis püs-si pöö-rin-gult ja

g)

Variatsioonid a-g on lauldud ühe ja sama lauluvariandi puhul jooksvatena. Laul koosneb õieti 2 osast: 1) $\frac{3}{4}$ taktimõõdus, 2) $\frac{2}{4}$ taktimõõdus. Laulu 1. osa puhul kasutas laulik kõige enam variatsiooni d.

Rahvaviisi üleskirjutus Leena Petersonilt, Tõstamaa
Kavaru k. (EKRK II 1, 78(4)). Üles kirjutatud U.Kolk
24. VII 1952.

missuund, tuleb kasutada vastaval kohal noodijoonestikus märki → (noole liikumine näitab viisi umbkaudset kõrgust ja liikumissuunda). Kui mingi viisiosa jääbki märkimata või täiesti selgusetuks või kui laulik ootamatult katkestab laulmise, tuleb see ära märkida märgiga [- - -] vastaval kohal noodijoonestiku keskel (ka siis, kui selline katkestus esineb ühe viisi keskel).

Suurt täpsust nõuab viisi kõigi meloodiliste variatsioonide ülesmärkimine. See saab võimalikuks üksnes kontsentreeritud ja kiirel töötamisel. Aja kokkuhoiu ja üleskirjutuse selguse pärast on soovitatav tegelikul üleskirjutamisel rakendada järgmist moodust: viis kirjutatakse tervikuna välja ainult ühel korral, esinevad variatsioonid aga vastavate (muutunud) üksikute nootidena või taktidena selle alla, järgmisele noodijoonestikule; muutunud noodid märgitakse just kohale viisi all, kus muutus toimus. Ulatuslikumate variatsioonide puhul on uus terviklik viisikirjutus paratamatu. Varieerunud nootide ja taktide alla tuleb märkida ka sõnad, millega ühenduses need esinesid. Ka puhtandis tuleb variatsioone märkida n.-ö. partituurivormis. Viis kirjutatakse terves ulatuses välja ainult ühele noodijoonele (kui viis ei mahu ühele leheküljele, tuleb selle jätk otseselt üle kanda järgmise lehekülje vastavale, kohakuti olevale joonestikule), variatsioonid aga üksikute nootidena või taktidena vastavate viisiosade alla (vt. näidis lk. 97). Et viiside jooksev numeratsioon märgitakse araabia numbritega, tuleb variatsioonid märkida alfabeetiliselt.

Laulu terviklikul kordamisel (teisel päeval) tuleb jälgida, kas viis jääb täpselt samaks. Varieerumise korral tuleb siis viisisse suhtuda kui uude meloodiaterviku varianti ja see fikseerida (varustada jooksva numbriga, lisada kuupäev). Kui viis uuel ettelaulmisel jääb täpselt samaks, muutmatuks, tuleb lisada ka see asjaolu väikese sõnalise märkusena ("Viis jäi kordamisel 11. juulil täpselt samaks"). Juhul, kui uuesti laulmisel ei õnnestu kirja panna kogu viisi, küll aga on tabatud mingi erinevus eelmise suhtes, tuleb kan-

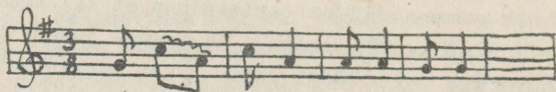
da see erinevus alfabeetilisest järjestuses teiste sama viisi (varemas esituses kujunenud) variatsioonidele lisaks, uus variatsioon aga varustada vastava kuupäevaga. Regiviiside esitamisel võib laulik viisi pidevalt varieerida. Seejuures on oluline tähele panna, milline variatsioon on tal kasutuses pikemat aega (laulus põhilisena), missugune juhuslikum, või koguini ainukordne - sellegi kohta tuleb lisada selgitav märkus. Variatsioonid võivad olla ulatuslikud, aga piirduda ka üksikute toonide muutmisega või isegi ainult üksikute toonide madaldamise või kõrgendamise - kõik see tuleb fikseerida.

Tuleb tabada nii dünaamilisi kui ka agoogilisi üksikasju laulude esitamisel (rõhutamisest, venitused, aeglustused, kiirendamisest). Üksikseikade puhul, mis silma või kõrva hakanavad ja laulmist aitavad konkreetset ja detailselt iseloomustada, tuleb ette näha võimalus mingi tingmäärgi asetamiseks vastavale kohale noodikirja, all- või tagapool lisada aga vastava nähtuse seletus.

Väga vajalikud on mitmesugused sõnalised kommentaariid, mis selgitavad lähemalt viisi esitamise üksikasju. Ära märkida tulevad igasugused laulu jooksul esinevad pausid, katkestused, kordamisest, segimineku jms. Tuleb jälgida ja fikseerida, mis laulik teeb laulu katkestamise või segimineku ajal - kas lihtsalt lõpetab laulmise või jätkab kuidagimoodi siiski või kommenteerib katkestuskohti omalt poolt.

Kommentaariides on võimalik lisada palju olulist lauliku kohta. On vajalik jälgida lauliku isiksust tervikuna - iseloomustada tema laulmislaadi võimalikult täpselt, jälgida tema suhtumist esitatavasse. Tuleb kirjeldada tema vokaalseid erijooni - hääle tämbrit, intoneerimise omapära, samuti muusikaalsust, aga ka esituse väliseid üksikasju: lauliku keha- hoiakut, miimikat, žeste. Laulikule tuleb pööda mõista ja kirjeldada keset tema elu-olulist miljööd kui inimest (võimalikult selgitada näiteks, milline tähtsus on olnud lauludel tema elus või kas esitatavad laulud kuidagi peegeldavad ka lauliku enese saatust), aga ka kui muusikut. Selleks on

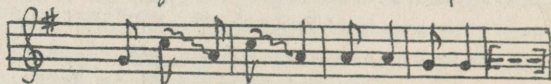
Nr. 7. Vaeslapselaul.

Ol - li - ke - ne, õ - e - ke - ne,

sa jäid va - ra vae - seks lap - seks...

Et si - nul vii - di uk - sest väl - jä...

Sa ak - ka - sid kur - ni vie - re - ta - ma...

Et ak - kas au - ast üt - le - mai - e...

Rahvaviisi-üleskirjutus Anna Loobilt, Kihnuust (EKRK I 9, 146 (7)). Üles kirjutanud Ingrid Rüütel (Ruus) 6.VII 1955. Katkendjooned noodiridade lõpul näitavad, et kõikide värsside viisivariatsioonid pole tabatud.

vajalik, eriti nende laulikute puhul, kellelt saadakse rohkem materjali, lauliku muusikaliste harrastuste kõrval tähelepanu juhtida tema teistele kalduvustele, iseloomujoontele ja kultuurilistele harrastustele. Väga vajalik on märkida lauliku enese suhtumist esitatavasse - kõik tema kommentaarid, selgitused ja hinnangud, ja just selles järjestuses,

nagu need laulude puhul ja nende vahel lauliku poolt antakse.

Tuleb vaadata (eriti regivärsiteadajate puhul), kas laulik pole võimeline hetkelisteks ja otsekohesteks improviseerimiseks (võimaluse korral suunata või isegi anda aine); kui seda esineb, siis selline muusika täpselt, koos kõigi kordamiste, sõnaotsimiste, katkestuste ja pausidega noodistada (fikseerida kogu improviseerimise protsess kõigi selle väliste üksikasjadegagi). Mõnel pool on vanasti raamatuid (eriti vaimulikke raamatuid ja laule) lauldes (retsiteerides) loetud. Tuleb märkida andmeid selle kohta (kas on esinenud vastaval alal?) ja võimaluse korral fikseerida või kirjeldada sellist laulmist. Küllaltki väärtuslikeks võivad osutuda kirjapanduna ka laste ja vanakeste mitmesugused improviseeritud jorutused ja viisiheitused, mida sageli retsiteeritakse või lauldakse otsekui omaette. Ka mitmesugused (meloodilistena tabatavad) huiked ja hüüded väärivad täpset fikseerimist.

Kui laulikul on laulud otsas, on väga kasulik vähemalt mõningate laulude (eriti vanemate ja regivärsiviiside) kordamine; selle juures võib avastada huvitavaid varieerumisi (laulik tuleb laulude kordamisele viia taktikaliste ettekäannetega - "ei jõudnud hästi seda viisi üles märkida" vms.). Laulude kordamist võib taotleda ka juba laulmise keskel - kui laulikule uut repertuaari ei meenu. Kordamiste kaudu sageli esilekerkivail variantidel on väga suur tähtsus - nende kaudu näeme lähemalt esitatava sisemist olemust ja ka lauliku võimeid. Variatsioonilisuse seisukohalt on väga vajalik laulude kordamine pikema ajavahemiku järele.

Viiside üleskirjutamise kõrval on kasu ka märkmetest ja andmetest rahvamuusika üldiste olude, arenemise, meloodiate kasutamise kohta ühel või teisel puhul. Kes on varem rohkem laulnud, kes laulab praegu rohkem (mehed, naised, noored, tüdrukud)? Mis puhkudel lauldi (töö juures, pulmades, mitmesugustel kooskäimistel)? Kuidas lauldi (laulu algatamine; regivärsiliste rahvalaulude puhul - kas on lauldud üksi või kooris neid või teisi laule; kui kooris, siis eeslaulja ja

koori vahetõkord laulmises; kas tuntakse kriteeriume ilusa ja inetu laulu, samuti hea ja halva lauliku iseloomustamiseks; kas on esinenud laulude osavaid improviseerijaid ja kes need on olnud; kes olid regivärsside viimased suuremad lauljad - võimalikult rohkete ja täpsete andmetega nende kohta). Tuleb anda võimalikult täpseid kirjeldusi laulmise kohta (näit. kuidas kaasitati pulmades, kas seistes, istudes, ringi käies; kuidas lauldi kiigel - kas kiigel liikudes või kiige all (kõrval) seistes; kas ühe viisiga lauldi palju või kõiki regilaule või oli igal oma viis; kuidas on iseloomustatud ühe või teise lauliku laulmistaadi, tema hääletämbrit ja esitusmaneeeri; kas on tuntud liigilist või mingit muud vahet retsitatiivsete ja puhtlaululiste viiside vahel jne.). Tõsist tähelepanu tuleb pöörata mitmehäälsusele. Tuleb välja selgitada, kas mitmehäälsel esitust on tuntud, kui on, siis millistes lauludes, viisides või nende liikides. Tuleb püüda fikseerida, kui vähegi on andmeid, mitmehäälsuse struktuur (esinevad harmoonilised intervallid, kadentsid), laulmistavad selles (laulu alustamine, koori sisseaste jms.), üksikute hääle nimetusi ja iseloomustusi. Jälgimist väärrib riimiliste rahvalaulude mitmehäälsus - kas seda on tuntud, kuidas siin mitmehäälsus laulmine toimus?

Väga oluline on igasuguse rahvamuusikalise terminoloogia märkimine, nagu see rahvasuus kõlab - puudutagu see siis kas laululiikide nimetusi, üksikute viiside rahvapäraste nimetusi või viiside ja nende esitamise üksikasju. Kuidas nimetati regiviise (mõnu, toon, kaasitus), kuidas riimilise laulu viise, kuidas üht või teist laadi viise? Millist nimetust kannab refrään, millist laulus pikemalt kinnipeetud lõppheli? Kuidas kutsutakse laulu algatajat, kaasalaule, laulikut üldse? Kas on rahvapäraste nimetusi viisides esinevatele variatsioonidele, viisi põhikujule, mis variantides jääb enam-vähem püsivaks või laulude ja viiside variatsioonilisusele üldse? Kuidas hinnati viise varieerivat lauljat? Kas on nimetusi retsitatiivse ja puhtlaululise viisiesituse kohta? Kuidas on nimetatud vanemaid rahvapäraste kirikuvii-

se ja kas on tehtud vahet vanemate ja uuemate kirikuviiside vahel? Kuidas on nimetatud mitmesuguste lahkusuliste lauluviise ja retsiteerimisi, kuidas neid on iseloomustatud?

Pillilugude noodistamisel tuleb juhinduda eelkäsitletud küsimustest ja üldistest viiside vormistamisnõuetest. Lisaks on vajalik, eriti vanemate või omapärasemate rahvapillide puhul (torupill, roopill, parmupill, sikusarv, karjapasun, kan-nel) ära tuua ka täpne kirjeldus pillist (koos jooniste ja mõõdetega), samuti mängimislaadist. Fikseerida ka andmestikku ja terminoloogiat. Missugused muusikariistad olid tarvitusel, millised on? Mis puhkudel üht kui teist on tarvitatud? Kas on andmeid selle kohta, et torupilli kasutati sunnivahendina töö- - lõikusel jm.? Kuidas pillid on valmistatud? Kas teatakse silmapaistvaid pillivalmistajaid, mida mäletatakse nendest? Milliseid lastepille tuntakse? Milliseid viise mängiti tantsuks, milliseid mingite kommete saateks, milliseid lihtsalt ajaviiteks? Milliseid pille on koos mängitud ja kuidas on koosmängu tasakaalustatud (kes ja kuidas juhib ansambli mängu, kuidas alustab ja lõpetab seda)? Kuidas nimetatakse pillimehi? Kuidas on nimetatud pille ja nende osi (detail-selt)? Kuidas nimetavad pillimehed helistikke ja nende vahetamisi mängus (tuurid)? Vanemate ja haruldasemate pillide leidmise korral tuleb taotleda nende loovutamist üleandmiseks muuseumile; kui see pole võimalik, tuleb pilli pealt- ja külgvaates pildistada või teha sellest joonised.

Võimaluse korral tuleb koguda ja kaasa tuua muuseumile üleandmiseks ka käsikirjalisi materjale - rahvaviiside noodistusi, isetegevusliku muusikalise omaloomingu noote (kui see on ümbruses tuntud ja levinud), laulualbumeid, fotosid pillimeestest jne. Soovitav on (siis, kui kõik muu olulisem on kirjas) märkida andmeid kohalikust muusikaelust ja harrastustest tänapäeval või ka minevikus - jälgida, mis rahvas sellest teab. Kohalikud koorid ja orkestrid, nende asutamine, vanus, töötingimused, nende veteranid ja muusikajuhid. Kohalikud tähtsamad pilli- ja laulumehed. Muusikaõpetuse olukord endisaja koolides. Kooli ja kiriku suhted muusika alal (mine-

vikus). Kohal elanud heliloojate või muusikameeste elulugudest ja kohtadest, mis sellega seotud. Revolutsiooniliste laulude levitamine ja levimine, nende õppimine ja laulmine. Andmed püütagu märkida kohalise ja ajalise täpsusega.

Kirjandust.

Üldküsimused.

E. Laugaste, Mis on rahvaluule?, "Edasi" 27. IV 1958.

E. Laugaste, Eesti rahvaluule. Eesti kirjanduse ajalugu I, Tartu 1946.

E. Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu, TRÜ rotaprint, Tartu 1961.

Eesti rahvaluule ülevaade. Toimetanud R. Viidalepp. Tallinn 1959.

U. Kolk, Eesti rahvaluule uurimise küsimustest. "Keel ja Kirjandus" 1961, nr. 1.

Rahvaluule liigid.

E. Laugaste, Valimik eesti rahvalaule, Tallinn 1948.

H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega I, Tallinn 1956; II, Tallinn 1960; III, Tallinn 1958.

Vana Kannel I, Tartu 1875; II, Tartu 1886; III, Tallinn 1938; IV, Tartu 1941.

Setukeste laulud I, 1904; II, 1905; III, 1907.

- I. Rüütel, Ajaloolisi sündmusi ja ühiskondlikke vahekor-
di kajastavad laulud. Rahvapärimate kogu 2,
Tartu 1961.
- G. Kaljuvee, Töökuse kasvatamine lastes eesti rahvatradit-
siooni järgi. Etnograafia Muuseumi aastaraa-
mat XVII, Tartu 1960.
- E. Laugaste ja E. Normann, Muistendid Kalevipojast, Tallinn
1959.
- E. Laugaste ja A. Rõõm, Kalevipoja jälgedel, Tallinn 1958.
- M.J. Eisen, Esivanemate varandus, Tallinn 1958.
- R. Põldmäe, Eesti rahvanaljandid I, Tartu 1941.
- S. Lätt, Eesti rahvanaljandid, Tallinn 1957.
- E. Normann, Valimik eesti vanasõnu, Tallinn 1955.
- I. Sarv, Eesti kõnekäändude liikidest ja funktsiooni-
dest, "Keel ja Kirjandus", 1958.
- P. Prüller, Eesti rahvaastronoomia, "Eesti Loodus", 1961
ja Tähetorni Kalender, 1962.
- M. Kask ja K. Villako, Rahvameditsiini andmete kogumise vaja-
likkusest. "Nõukogude Eesti Tervishoid", 1959,
nr. 4.
- U. Toomi, Eesti rahvatantsud, Tallinn 1953.
- R. Põldmäe ja H. Tampere, Valimik eesti rahvatantse I, 1938.
Rahvapärimate kogu 1, Tartu 1961;
II, Tartu 1962.

L I S A

KUMME PÄEVA SUURE TÖLLU JÄLGEDEL.

14. VII - 23.VII 1959.

On alles aovidevik, kui bussijuht käivitab mootori ja masin hakkab pisut tõrksalt liikuma. Ülikooli peahoone kolon-
naad kaob kiiresti majade taha. Õhk on karge ja puhas, alles
äsjaja vaibus piksetorm ja viimased vihmapiisad rabisid vastu
janunevat mullapinda. Idataevas sõuavad veel laiad pilve-
rünkad, aga peatselt tõusev päike ulatub saatma oma valgus-
tavaid kiiri läbi pilvelõhede. Ennustatakse head ilma.

Varajastest hommikutundidest hoolimata pole ükski ka-
heksast ekspeditsiooni liikmest unine, kuigi öösi sai vae-
valt keegi rahuliku puhkust. Tavalisele sõidu eelärevusele
seltsis kesköine paaritunniline välguvalgus koos lainetava
kõuemürinaga Tähtvere pargi kohal, luues üleva loodusepildi.
Meeleolu on kõige parem.

Kiiresti läbib võimas masin tolmuta tee. Mõõduvad Puh-
ja, Võrtsjärv, Viljandi, Köpu ... Ja juba Pärnus näitab päi-
ke end hetkeks hajuvate pilvede vahelt. Lühike peatus, ja
uus pingutus Lihula kaudu Virtsu.

Kõik sujub sel päeval. Kell 12 oleme Virtsus ja poole
tunni pärast viib meid praam Kuivastu poole. Suur väin on
ikka veel tormihoos ja rahutu. Ikka ja jälle lööb vihane
laine üle teki ning kipub kaalult kergemaid uudishimulikke
meresõitjaid vette pühkima.

Kuivastu võtab meid veelgi vastu umbusklikus tuultevi-
hinas, aga juba Muhu tammi ületame selges päikesekullas ja

Väike väin veeretab hoopis mahedamaid valgepäisi lainekesi.

Meie ekspeditsiooni kütkestavaks eesmärgiks on seekord jäädvustada sõnas ja filmis Suure Tõllu "elu ja tegevust". Rahvaluule eriala üliõpilased on kahe aasta jooksul teinud tõhusaid eeltöid, ja sünnipärane saarlane Karl Taevgi on tänna meiega kaasas, olles vahetanud sulepea joonistusmapa vastu.

Kes laulis: "Seal Saaremaal ei kasva muud kui kadakad ja männipuud..."? Mitmekilomeetrise läbimõõduga kadakanõmmi on siin küllalt, seal need taimed-härjapõlvlased ronivad maa-pinda mööda või moodustavad püramiide või koguni kõrguvad kuuskede kujul - palja tüve ja tiheda krooniga nagu kuusekääbused, aga vintsked ja elujõulised, niisugune on Suure Tõllu haua. Temast kõneldakse juba sadakond aastat tagasi, aga ta on praegugi veel paraja Sõrve mehe pikkune. Kihelkonnas ja Mustjala pakuvad ka männi- ja kuusemetsi. Mille poolest aga laulu tuleb kindlasti täiendada, on sarapuud, mille vastu tundis huvi ka Suur Tõll kui pähklimaismokk. Neid ei kasva kaugeltki ainult Abruksal. Teise stroofi peaksid luuleandelised juurde kirjutama tammedest, vaadaku selleks kas või Loo de tammikut. Ja kolmas stroof tuleks kindlasti muistenditest, kui juba kõnet on tehtud saarlaste lauludest. Mille vastu meie kollektiivi liige kunstnik Juhan Püttsepp huvi tunneb, on Saaremaa tuulikud, aga need on ühtlasi Saaremaa minevik. Harva on seesugusel tuuleveskil alles neli tiiba ja tuul paneb neis kivi mürisema. Neist peaks siis kõnelema hoopis eri laul, laul sest kaduvast.

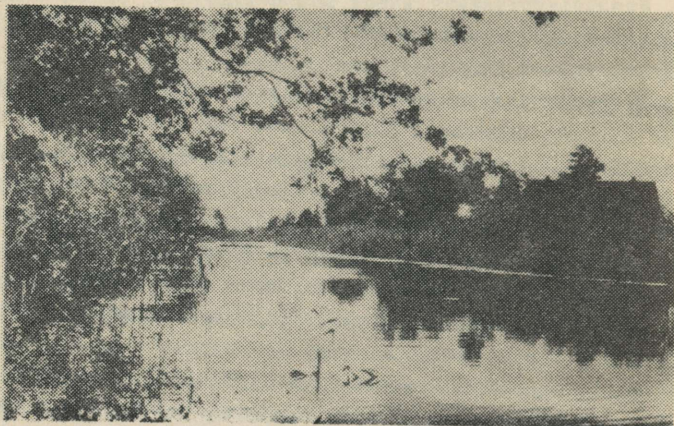
Meie valmistume pingsaks tööks, suuri vaevu saame peatuskohagi. Paljudest väike Kingissepa linn suudabki mugavusi pakkuda võõrastele, keda siin on praegu rohkem kui kohalikke endid. Juba varahommikuti teevad nad turul sisseoste, täidavad ka kohvikuid, sööklaid ja poode, et lõunaks pole enam limonaadigi. Ja lõpuks segavad nad alatise elaniku töö- ja puhkuserahu. Tunneme endidki süüdlastena ja nurinata võtame vastu neli seina kolme aknaga, ruumi, milles leiduvad üks koolipink ja päris vajalik prügikast. Mõned meist on et-

tevaatusest kaasa võtnud kummist madratsid, nende näod on üleolevalt kahjurõõmsad. Aga vara veel! Juba leidus ettevõtlik, kes tõi õpetajate toast diivani, K. Taev autopadja ja mugavustega kodunenud Juhan Püttsepp ostis endale korraliku voodi.

Järgmine päev kujuneb tihedaks tööpäevaks Kingissepa linna ligemas ümbruses. Üliõpilased Aart, Haljaste ja Soll kontrollivad külades meie käsutada olevaid andmeid ja täiendavad seniseid teateid uutege, ülejäänud tegelevad foto- ja filmiaparaatidega. Juba sehkendab Karl Taev joonistuspaberile ja Püttsepp lõuendile. Kui ainult nii kuum ei oleks!

Edasi siirdume Sõrve. Läbi Järve küla mändide terendab Abruka saare siluett ning päike pilvitust taevast paneb helkima Suure Katla vaikse sinetava veepinna.

Oleme oma töömeetodeid üsna oluliselt täiendanud. Kui seni märkisid kohamuistendite üleskirjutajad üles ainult teksti ja jätsid kontrollimata ning kirjeldamata objekti enda ning selle asukoha, siis juhtus tihti, et sama objekti kohta antud mitut juhatust loeti eri objektile kuuluvaks ja objekt tekkis üsna palju. Hilisem kontroll alles selgitas tööliste olukorra. Pealegi pole ükskõik, kus asub objekt. Tuleb sageli välja, et muistendeid on tihti seotud esemete või puudega endistes kultuse- või matusepaikades või kohtades, kus on toimunud mingi erakordne sündmus, mis rahva meeli on erutanud ja hiljem on tõmmanud endale mitmesugust tähelepanu ning milles ümber on hakanud liikuma poeetiline fantaasia. Seetõttu moodustavad kokku ühe terviku objektid koos nende kohta käivate mitmesisuliste muistenditega. Muistendid Suurest Tõllust ongi enamikus sellised kohamuistendid, aga samal ajal muidugi ka seletus- ja hiiumuistendid, sest nad seletavad, kuidas kõnealune allikas või kivi antud paigale sai või miks tal on selline kuju. Edasi tehakse üleskirjutusi paljudest kohtadest, et selgitada välja muistendite levimisalad ja nende iseloom. Kogu Eesti alal esineb tähelepandav nähtus: mitu hiidu kipub segunema. Ka Saaremaale on iseloomulik, et siin seguneb Suure Tõllu ja Vanapagana tegevus, kuigi tegelased

Salme jõgi.

ise muistendite hilisemas kihistuses on lepitamatud vastased.

Saarlane teab Suurest Töllust palju ja ta ei kõnele oma vägilasest mitte ilma seesmise uhkusega. Aga ta võtab küsituleja meelsasti jutule, jätab, kui ta sind hädas näeb, töögi pooleli ja tuleb sinuga kaasa otsima mõnd kivi või allikat või Tõllu hauda. Saarlane on oma teadmised ammutanud oma vanemailt või vanavanemailt, mudilaspõlv on kuulnud koolist ja saanud kinnitusi isa või ema jutustusest, aga paljud ja paljud on lugenud oma lugupeetud koolmeistri Peeter Südda raamatust "Suur Tõll, Saaremaa vägimees", mida on ilmunud 1883. aastast siiaaale neli trükki. On veelgi tähelepandav, et saarlane teeb vahet selle vahel, mis ta on kuulnud vanemailt või naabreilt, ja selle vahel, mida ta on lugenud Pee-

ter Südda raamatust. Balti-saksa literaatide kirjatükid ei ole saarlasteni ulatunud.

Kuivõrd rahva fantaasia on andnud tekkeloolisi seletusi loodusobjektidele nende kuju või asendi pärast, selle ilmseks näiteks on Hookivi 6 kilomeetrit Kingissepast otse Kihelkonna maantee ääres. Kivile on sisse raiutud piirimärgid. Asetanud kaks suurt hiidu vastamisi, seletab rahvas järgmist.

Vanapoiss vajanud ilusat toaneitsit ja saatnud oma agendi (või läinud ise) sobivat otsima. Leidnudki sellise parajasti kusagil Püha kandis magamas ja tahtnud teda une pealt ära varastada. Toaneitsi otsija moondanud end hobuseks, asetanud neiu endale selga ja hakanud kibekiiret traavi laskma kodu poole. Seda märgates hakanud Kellamäe ligidal kukk kirema: "Võtke neiuvaras kinni!" Nüüd ärganud neiu, hüüdnud appi, sellest virgunud Tõll, haaranud Pihtla orust pihku kolm pihlakavemmalt ja nendega virutanud ta otsast hobuse pea, mis vajunud visisedes maasse, keha aga muutunud kiviks, ja kivisena on ta näha praegugi. Rahvusvaheline moondumis- ja varguselugu on tuttav ka Kalevipoja-muistenditele: ka Kalevipoega tahab hobuseks moondunud põrguline allmaailma sõidutada.

Kivide seletamise lugusid on Suure Tõllu muistendite hulgas üsna rohkesti. Üheks selliseks on Pireti kerisekivi. Tõll otsustanud endale ise Audlasse sauna ehitada, et poleks vaja Hiiumaal käia. Piret omalt poolt kogunud häid leilikive. Üht seesugust kandes kas kukelaulu tõttu või seletamatuil põhjustel rebenenud põllepaelad ja kivi kukkunud maha sinna, kus ta praegugi on - Kiratsi ja Uduvere küla vahele, kutsutakse praegugi Ristikiviks. Kiratsi Anni talu vanataat teab selle kohta veel teisigi versioone: Vanapagana vanaeit tahtnud selle kiviga Kaarma kiriku ust sulgeda, aga kukelaulu ajal kukkunud kivi põllest.

Pireti kerisekive leidub Saaremaal veelgi. Kõige populaarsem seisab Kõiguste külas kalurikolhoosi "Majakas" piirides. See on ka kirjanduses mainimist leidnud ning juba ammu

looduskaitse all. Kõiguste kivi kukkunud Tõllu naisele varvastele ja kannatadasaanu nutnud siis valu pärast. Kõiguste naisedki aidanud suguõel nutta ja nii tekkinud kivi ligidale pehme heinamaa - Naistesoo. Aga Pireti ja Kõiguste naiste pisaraid on aidanud kuivatada suured kuivenduskraavid. Soise heinamaa teises otsas kollendab praegu koguni valmis odrapõld.

Kahe hiiu vahelist võitlust esindab Saaremaal Suure Tõllu ja Vanapagana võitlus. Tõll lennutab kivi Vanapagana-le järele, kivi ei taba märki, langeb Raka metsa, kutsutakse nüüd siis Raka kiviks. See on õige raskesti leitav suur rändrahn tihedas laanes. Siingi on kivil teine seletus: Tõll on tahtnud sellega sulgeda Kihelkonna kiriku ust, aga kukkunud kukelaulu töitu enne Kihelkonnale jõudmist kotist maha. Omakorda Vanapagangi viskab Tõllu kividega. Üks Vanapagana poolt Tõllu pihta visatud kivi on praegugi Kärla Mäta~~ss~~elja küla põllul, suur sepikukujuline kivimürakas, mille sattumine sinna vajas rahvahulka seletust ja saigi hiilugude fantaasia kaudu.

Vanapagana tegevuse tulemus on ka Salme jõgi. Vanapagan tahab Sõrvet Saaremaast lahutada ja merre lükata, koos Viieristil magava Tõlluga hävitada. Tõll leiab siin vaimukama lahenduse: saadab mesilased Vanapagana kallale ja päästab seega sõrulased. Mälestuseks jääb sellest Vanapagana poolt tallatud Sõrvet eraldav kraav, nüüd kutsutud Salme jõeks.

Seletust vajas ka Saaremaa kividerohkus. Kuidas Vedruka küla ümbrus ja Paasiku mets said täis rändrahne, seletatakse sellega, et lapsed tahtnud näha, kui pikk see vägimees õige on, ja hüüdnud, kui ta Tõldemäel maganud: "Tõll, Tõll, Tõll, tõuse üles, vaenlane maal!" Pettuse eest tahtnud ta kividega purustada Vedruka küla, aga vihane vägimees pingutanud liiga tugevasti, kivid lennanud üle küla ja tänapäevani on päranduseks rahvajutt sealse kivi külvi seletamiseks. Mis rääkida veel käe-, jala- või kepijälgedest kivil või jalajälgedest maapinnal! Ühe osa Tõllu või Vanapagana jalajälgede asemetena leiduvad allikad Pidulas, eriti aga Odalätsi perede juu-

järel täituvad Mikul kassetid filmilintidega, bensiinitaga-
varad hakkavad lõppema ja autojuht teeb murelikult kalkulat-
sioone - ees on veel 350 kilomeetrit. Tuli palju sõita tol-
musel teel sisemaal kadakate ja sarapuude vahel ning sopili-
sel ja sakilisel mererannal, peatuda külades ning väljadel,
vahetevahel pesta tolmu endalt ning masinalt. Nagu lükitud,
koguneb terviklik pilt Saaremaast nii nagu ta on tema töös
ja tegevuses ning omapärases ilus. Kui juba oleme supelnud
Karu järves ja vaadelnud rünkpilve peegeldust selle heledas
vees, hüüame kõik kooris: "Siia tahaksime tagasi tulla!" Siin
ligidal Pai külas on ka Jakob Mändmetsa kodu ja sünnimaja,
viimane ajahambast üsna puretud.

Ja kui jõuame Viidumäele ning laseme pilgul võtta pano-
raami Kihelkonnalt Lümändale, ei suuda me lahti kiskuda sil-
mi kaunist vaatepildist, ja keegi meie hulgast ütleb vaik-
selt, aga sugestiivselt: "Siin tahaksin elada!"

On jälle hommik, varajane ja vaikne ...

Rattad veerevad kuidagi nukralt vana linna müüride va-
helt Tartu poole. Jutukõminat on vähe, kuigi kõik on erksad.

Nii palju muljeid ja elamusi, miks neid rikkuda tühise
vadaga. Veel vilksatavad tagasiteel kohad, kus tuli töötada.
Ahah! Siin Pireti kerisekivi, jah siin - vasakul pool teed
suur igipõline saarepuu, paremal küla: see on ju Tõllu talu...
Siin ta ehitas endale sauna.

14. VIII 1959.

Ed. Laugaste

Rahvaluulealase ekspeditsiooni

p ä e v i k .

Vastseliina raj. Obinitša ümbrusest

9.-21. juulini 1958. a.

I l m e L i n k

IV k. eesti filoloog

14. j u u l i .

Tänane teekond viis meid kaugemale reisile. Seretsova külast oli kavas üles otsida laulik Hemmo Uibo, kuid leidmata teda kodunt, sattusime siiani hoopis tundmatule laulikule Jevdokia Suvele, kellelt kirjutasime üles mõned pulma- ja ringilaulud. Laulik oli juba 72-aastane, kuid kõiki meid paelusid tema ilusad hellalt vaatavad sinisilmad. Mitmeid laule mäletas ta ainult osaliselt ja väsis kiiresti meile lauldes ja laulusõnu öeldes.

Edasi viis meie tee Jermakova külla, kus otsisime üles Miku Ode pojatütre Aleksandra Tamme. Et lähenes äike, aitasime kõigepealt perenaisel heina kokku panna ning jõudsime parajal ajal vihmavarju. Perenaine ütles, et ta ei tea vanu laule, kuid esitas meile omaseatud kolhoosielu käsitleva laulu. Peremees, kes naise sõnade järgi ei teadnud setu laulust mitte poolt sepavasaratki, püüdis meile tõestada, et setu laulud on ikka ühed ilma põhimõtteta laulud.

Viibisime ka Helbi külas Midu Ode pojanaise Anastassia Kanniate pool ning leppisime kokku neljapäevaõhtuse külaskäigu suhtes.

16. j u u l i .

Täna viibisime taas Kõõru külas Okse Luige pool, et teda pildistada ning, kui võimalik, panna kirja mõned laulud.

Okse Luik oma tütre perega.

Laulik oli algul pahur, ei tahtnud pildistada ega midagi ning läks hoopis tiigi äärde pesu pesema. Kuid tänu väimehe meelitustele ning meie kangekaelsusele pani ta siiski lõpuks rahvariided selga, laskis end pildistada üksi ja koos tütre perekonnaga, võttis meiega väljas istet ja oli nõus laulmaga. Tema oli ainuke siinsetest laulikutest, kes nii siiralt elas kaasa oma lauludele, et vaeslapselaul-

des isegi pisaraid hoida ei saanud. Ühtlasi mõtestas ta suu-
repäraselt lahti üksikuid kohti lauludes, andes juurde oma-
poolseid seletusi. Täna esitatud laulud olid tal kõik "tsõõ-
rilaulud". Meiega vestlemise ajal muutus laulik lahkeks ja
jutukaks, endisest pahurusest, mida võib seletada vanaduse
ja halva tervisega, polnud enam jälgegi.

17. j u u l i .

Otsisime üles omaküla laulumehe Hemmo Masti. Hemmo is-
tus oma tare ees kampsunit kududes ning karja lõunale ooda-
tes. Tegime kõigepealt juttu maast ja ilmast, koerast ja ka-
nadest, enne kui laulude juurde läksime. Üksinda ei tulnud
laulmisest suurt välja, kuid mõned mängud, nagu "Rikka ja
vaese mäng" ja "Naerimäng" on kirjas. Hemmo kavatses püha-
päeval koos Ermakova küla naistega, kellele ta on eestütle-
jaks, sõita Vastseliina laulupeole. Rajoonist oli tulnud Hem-
mole tellimus: tehku laulupeol laulmiseks 5 min. pikkune rah-
valaul. Ja nüüd Hemmo "märgibki" hoolega seda rahvalaulu.
Meie avaldasime küll kahtlust, kas sellisel teemal saab üks
maanurgas elav inimene "kõrralist" laulu kirjutada, kuid võ-
ta näpust! Järgnevad värsid näitavad meie lauliku teravmeel-
sust ja leidlikkust:

Aatom om üks meil as'a pärast,
vesinik om viisi pärast.

Ameerikas, seal aga
na aatomiga ärgitäse,
vesinikuga vigurdelese.

Esmaspäeval, peale laulupäeva, püüame saada kätte kogu
selle omaloomingulise laulu.

Õhtul oli kavas reis Helbi külla, kuid et hakkas kõvas-
ti sadama, siis tegime sel õhtul oma koduseid töid: kes tüh-
jendas magnetofoni, kes kirjutas laulu puhtalt ümber, kes nu-
putas päevikut.

Oleme juba käimisega nii harjunud, et vahemaad, mis enne tundusid lõpmatult pikad, läbime nüüd ilma suurema vaevata. Täna asusime teele Meremäe kanti, kus otsisime üles Maarja Vislapuu, kes oma kirmasel lauldud laulus meidki ei jätnud puudutamata. Väikesekasvulisel vapral laulikul polnud meie jaoks sel korral kahjuks aega, sest sead ootasid söötmist ja pere toitmist. Jätsime temaga pühapäevaõhtuni nägemiseni ja läksime edasi Uusvadasse. Siin sattusime päris juhuslikult, küsitlemise teel, kahele laulikule. Üks neist oli Maria Murutar, kes noorelt olevat laulmise eest isegi auhindu saanud. Ta dikteeris meile mardi- ja kadrisõnu, külvilaulu ja lõpmata haleda häälega ka vanatüdrukulaulu, nii et me kõik tundisime südamest kaasa vaesele vanatüdrukule.

Teine laulik, keda külastasime, oli 83-aastane Vassil Jürjes, üks väheseid veel säilinud setu meeslaulikuid. Tundub, et see vanake teab palju, palju setu laule, ta on omal ajal isegi Hilana Taarkaga vastamisi laulnud. Kuigi külastasime teda ootamatult, esitas ta meile täiesti soravalt ilusa nekrutilaulu. On kahju, et me sellise toreda lauliku nii hilja avastasime ja ekspeditsiooniaeg hakkab juba lõppema. Kuid ühe külaskäigu teeme talle veel kindlasti. Tahaksime vanakeselt veel kuulda laule, lauldud tema vanuse kohta küllalt selge ja puhta häälega, näha austustäratavat hallijuukselist pead, kuulata tema puhtalt setupärast juttu.

Täna õhtul lahkus Helgi Haljaste, sest tal seisab ees sõit uudismaadele. Käisime teda koos Piusa jaama saatmas, ja tundus, et 10-kilomeetriline matk lisaks päevasele on meile naljaasi. Tagasiteel püüdsime kinni ühe jaaniussi; pärast viis meid meie hiline teekond läbi südaõise Obinitsa surnuaia, seejuures olid kõik väga julged ja keegi ei avaldanud hirmu tunnusmärke.

19. j u u l i .

Hommikust saadik sadas kõvasti vihma, nii et küllaminekust põlnud juttugi. Lõuna paiku sadu lakkas ja koos Obinit-sa kooli juhatajaga tegime väikese jalutuskäigu surnuaiata-gusesse metsa, kus asuvad ridastikku huvitavad korrapärase kujuga künkad. Tõenäoliselt on need kunagised matmispaigad, mida praegu varjab noor männik. Siin jääks juba arheoloogide ülesandeks uurida, millisesse ajajärku kalmed kuuluvad, kas on siin tõesti kunagi, üle tuhande aasta tagasi, muistsed krivitšid ohvritule paistel oma surnuid matnud või pärinevad kalmed Põhjasõja päevilt, nagu kohalik rahvas arvab.

Rahvaluulekoguja töö edukus ei sõltu tihti temast endast. Rea töörohketel päevadel kõrval oli tänane päev selline, kus meil ei õnnestunud kirja panna ühtegi värssi. Öhtuselt reisilt Helbi külasse, kus meil oli lootus väikest koori kuulata, tulime tühjalt tagasi, leidmata kodunt Miku Od'e poja-naist Anastassia Kannistet. Laulik oli läinud Petseri taha tütre poole, kelle lehma pikne surnuks lõi, ning teda polnud oodata enne hilisõhtut. Vestlesime Miku Od'e poja Vassiliga, kellel on aastaid juba 70 ringis, ning sm. Kolk tegi pilti vanast majast suure kasega akna all, kus Setu kuulsaim lau-luema on veetnud oma eluaastad.

20. j u u l i .

Olime teistkordselt Uusvadas Vassil Jürjese külalisteks. Meil oli rõõm-vanakest uuesti näha ning paistis, et temal meid samuti. Viis meid tuppa, pani istuma ning siis saime paari tunni jooksul kuulda tema hoogsat juttu vaheldumisi lauludega. "Kui mi^{ks} muisti noori olli", alustas vana lau-lik oma sõja- ning töölaule ja küllap talle meenusid omagi noorpõlve kauged ajad. Tuletas meelde vanaaegset rasket or-just - sõjaväeteenistust ja vempusid, mille abil ettevõt-likumad poisid pääsesid 25-aastasest väeteenistuses olekust. Selle peale sai naerda ja punastadagi. Pikalt ja laialt sele-

tati vanaaegset linatöötlemist. Aga laulud olid vanal toredad, kuigi pikkade aastate jooksul on paljugi ununenud.

Jätsime toreda vanamehega hüvasti ja läksime edasi Lepa külla, kus meid pidi ootama Maarja Vislapuu. Pühapäevaõhtu puhul oli aga Maarja küla peale läinud, seal me ta tabasimegi ning panime laulma, kusjuures ei puudunud ka kille ühe sugulase näol. Maarja teab suurel arvul pulmalaulu, kuid meid imestas väga, et ta ei teadnud ühtegi "pöörahäälsset" laulu. Üldiselt on Maarja endast kõrgel arvamusel: ta ei jõudnud ära imestada oma laulu ilu, kui ta seda pärast magnetofonist kuulas.

KOHANIMED, EESTI ENDISED MAAKONNAD JA
KIHELKONNAD, JA NENDE LÜHENDID.

Vi V i r u m a a

Hlj	-	Haljala	Sim	-	Simuna
Iis	-	Iisaku	Vai	-	Vaivara
Jõh	-	Jõhvi	VJg	-	Viru-Jaagupi
Kad	-	Kadrina	VMr	-	Väike-Maarja
Lüg	-	Lüganuse	VNg	-	Viru-Nigula
Rak	-	Rakvere khk.	Nrv	-	Narva l.
Rkv	-	Rakvere l.			

Jä J ä r v a m a a

Amb	-	Ambla	Pde	-	Paide l.
Ann	-	Anna	Pee	-	Peetri
JJn	-	Järva-Jaani	Tpa	-	Tapa l.
JMd	-	Järva-Madise	Tü	-	Türi l.
Koe	-	Koeru	Tür	-	Türi khk.
Pai	-	Paide khk.			

Ha H a r j u m a a

Hag	-	Hageri	Kos	-	Kose
HJn	-	Harju-Jaani	Kuu	-	Kuusalu
HMd	-	Harju-Madise	Nis	-	Nissi

Juu - Juuru
 Jõe - Jõelähtme
 Jür - Jüri
 Kei - Keila

Rap - Rapla
 Ris - Risti
 Tln - Tallinna l.

Lä L ä ä n e m a a

Emm - Emmaste
 Hen - Hanila
 Hps - Haapsalu l.
 Kir - Kirbla
 Kse - Karuse
 Kul - Kullamaa
 Käi - Käina
 Lih - Lihula
 LNg - Lääne-Nigula
 Mar - Martna

Mih - Mihkli
 Mär - Märjamaa
 Noa - Noarootsi
 Phl - Pühalepa
 Rei - Reigi
 Rid - Ridala
 Var - Varbla
 Vig - Vigala
 Vor - Vormsi
 Hii - Hiiumaa

Sa S a a r e m a a

Ans - Anseküla
 Jaa - Jaani
 Jäm - Jämaja
 Kaa - Kaarma
 Khk - Kihelkonna
 Kre - Kuresaare l.
 (praegu Kingissepa)
 Krj - Karja

Kär - Kärla
 Muh - Muhu
 Mus - Mustjala
 Pha - Püha
 Põi - Põide
 Sõr - Sõrve
 Vll - Valjala

Pä P ä r n u m a a

Aud - Audru
 Hls - Halliste

Pär - Pärnu khk.
 Saa - Saarde

Hää - Häädemeeste
 Krk - Karksi
 Khn - Kihnu
 PJg - Pärnu-Jaagupi
 Prn - Pärnu l.

Tor - Tori
 Tõs - Tõstamaa
 Ruh - Ruhnu
 Vän - Vändra

VI Viljandimaa

Hel - Helme
 KJn - Kolga-Jaani
 Kõp - Kõpu
 Pil - Pilistvere
 Plt - Põltsamaa

Pst - Paistu
 SJn - Suure-Jaani
 Trv - Tarvastu
 Vil - Viljandi khk.
 Vln - Viljandi l.

Ta Tartumaa

Kam - Kambja
 Kod - Kodavere
 Ksi - Kursi
 Lai - Laiuse
 MMg - Maarja-Magdaleena
 Nõo - Nõo
 Ote - Otepää
 Pal - Palamuse
 Puh - Puhja

Ran - Rannu
 Rõn - Rõngu
 San - Sangaste
 TMr - Tartu-Maarja
 Trm - Torma
 Trt - Tartu l.
 Võn - Võnnu
 Äks - Äksi

Võ Võrumaa

Har - Hargla
 Kan - Kanepi
 Krl - Karula
 Plv - Põlva
 Rõu - Rõuge

Räp - Räpina
 Urv - Urvaste
 Vas - Vastseliina
 Vru - Võru l.

Se S e t u m a a

Vlg - Valga l.

S i s u k o r d .

E e l m ä r k u s	3
RAHVALUULE KOGUMISE METOODIKA	7
1. Teoreetilisi eeldusi	7
2. Ettevalmistustöö	16
3. Kogumistöö organiseerimine kohapeal	18
4. Küsitlemistaktist	19
5. Kogumistöö ülesanne	21
6. Küsitlemise ja üleskirjutamise tehnikast	25
7. Materjalikogu koostamine	32
NÕUDED ÜKSIKUTE LIIKIDE KOHTA	37
R a h v a l a u l u d	37
1. Regivärsilised rahvalaulud	37
2. Riimilised rahvalaulud	54
R a h v a j u t u d	57
1. Muinasjutud	57
2. Naljandid	60
3. Muistendid	61
4. Isikuloolised ja olustikulised jutustused (pajatused)	66
R a h v a l u u l e l ü h i v o r m i d	67
1. Mõistatused	67
2. Vanasõnad	68
3. Kõnekäänud	68

Kombestik	70
Rahvamängud	88
Rahvatantsud	90
Rahvaviisid	94
Kirjandust	104
LISA	106

Hind 18 kop.

A

25093

131 886

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00424528 0

Hind 18 kop.

A
25093
131 886

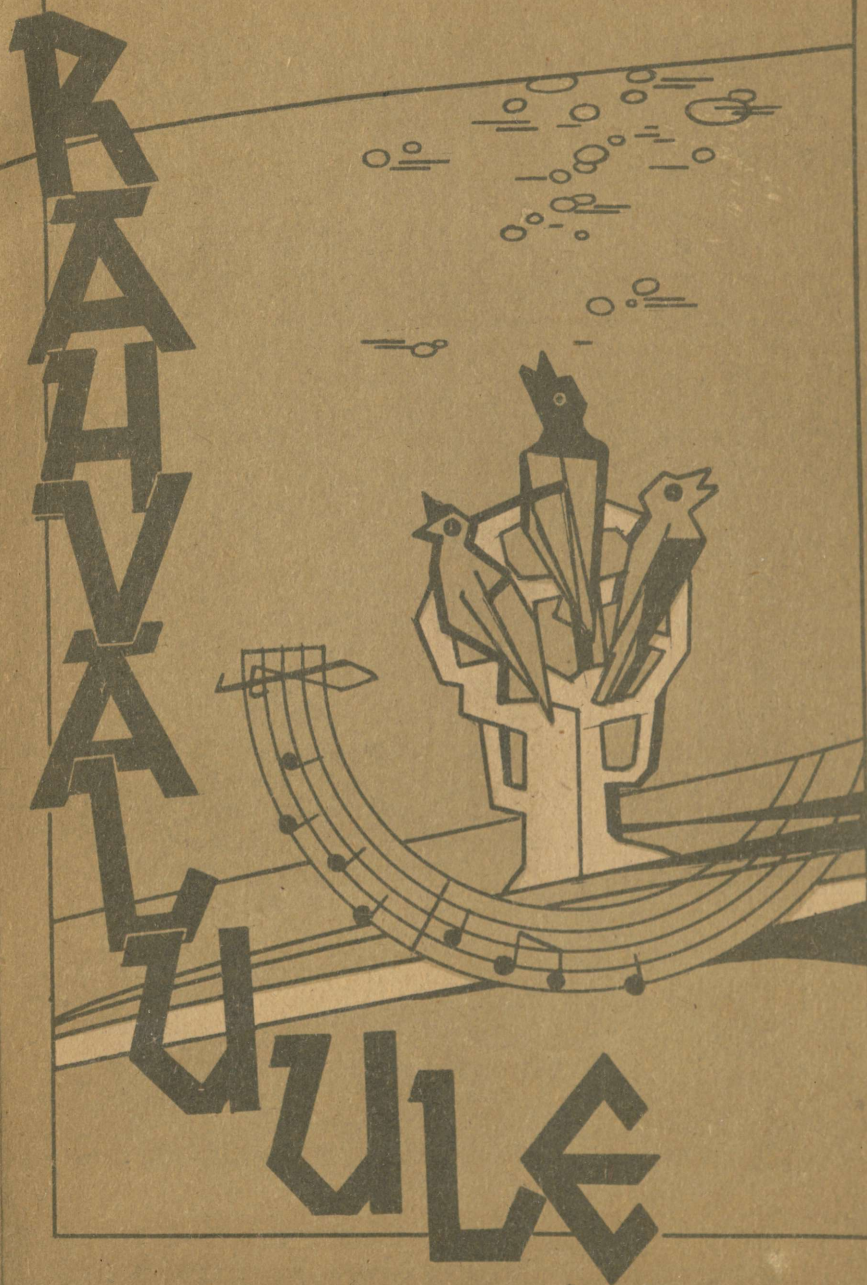
A-25093

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00424528 0

VÄLIPRAKTIKA

TARTU RIIGLIK ÜLIKOO